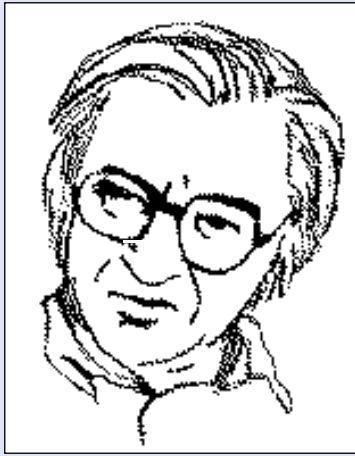

Txillar degi

JOXEAN AGIRRE

JOXE AZURMENDI

NEREA ARRIZABALAGA

EMILIO LOPEZ ADAN

P. ETXEBERRIA / R. GANDARIAS / J.L. ORMAETXEA

JOAN MARI TORREALDAI

Gaiak

Euskara eta Euskaltzaindia versus 2000

INAKI IRAZABALBEITIA

Egunen gurpilean

ALBERTO BARANDIARAN • XABIER MENDIGUREN ELIZEGI
• IMANOL AGIRRE • ERRAMUN BAXOK • LUIS FERNANDEZ

JAKiN

11

iraila
urria
1999

Aldizkari hau ARCEko kidea da
(ARCE: Asociación de Revistas Culturales de España)

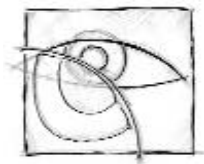

Aldizkari honek Gipuzkoako Foru Aldundiko Kultura
eta Euskara Departamentuaren laguntza jaso du

Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailak diruz lagundutako aldizkaria

Aurkib

Zenbaki honetan

► 7

Gai nagusia

Txillardegi

Txillardegi, pintzelada lodietan ► 11
JOXEAN AGIRRE

Txillardegiren saioa: hastapenen bila ► 17
JOXE AZURMENDI

Txillardegi nobelagile ► 47
NEREA ARRIZABALAGA

Txillardegiren pentsaera politikoa ► 67
EMILIO LOPEZ ADAN

Txillardegi hizkuntzalari ► 85
PILARTXO ETXEBERRIA / ROSA GANDARIAS / JOSE LUIS ORMAETXEA

Txillardegi eta Martin Ugaldere arteko gutunak (1961-1969) ► 117
JOAN MARI TORREALDAI

Gai

Euskara eta Euskaltzaindia versus 2000 ► 183
INAKI IRAZABALBEITIA

Egunen gurutzean

ALBERTO BARANDIARAN • XABIER MENDIGUREN ELIZEGI ► 199
• IMANOL AGIRRE • ERRAMUN BAXOK • LUIS FERNANDEZ

© JAKIN

JAKINeko idazlanean inon baliatzerakoan
aipa bedi, mesedez, iturria

JAKIN

aldizkari irekia da eta ez dator nahitaez
idazleen iritziekin bat

ZUZENDARIA

Joan Mari Torrealdai

ERREDAKZIO-ARDURADUNA

Xabier Eizagirre

KONTSEILU EDITORIALA

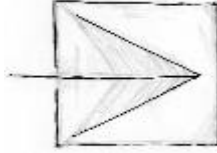
Paulo Agirrebaltzategi, Joxe Azurmendi, Joseba Intxausti

IDAZKARITZA ETA ADMINISTRAZIOA

Tolosa Hiribidea, 103-1.C / 20018 Donostia
Tel. 943 21 80 92 / Fax 943 21 82 07
jakin@jalgi.com

1999ko PREZIOAK

BARRUAN	HARPIDEDUNA	EZ HARPIDEDUNA
Harpidetza	6.000 pzta. (36,06 euro)	—
Ale arrunta	1.000 pzta. (6,01 euro)	1.350 pzta. (8,11 euro)
KANPOAN		
Harpidetza	6.500 pzta. (257 FF / 39,07 euro)	—
Ale arrunta	1.100 pzta. (43,5 FF / 6,61 euro)	1.550 pzta. (61,29 FF / 9,32 euro)

Txillardeggi

- *Txillardeggi, an overview*

The journalist Joxean Agirre offers us a superficial portrait of Txillardeggi during his period of youth. It was in these pre-war years that Txillardeggi had his first contact with Basque language and culture that is to say, he «discovered» a hitherto hidden homeland. This youthful discovery rapidly transformed itself into a commitment to the Basque cause which would go on to last a whole lifetime. ► JOXEAN AGIRRE

- *Txillardeggi's attempt: in search of principles*

The writer Joxe Azurmendi delves deep into the intellectual path taken by Txillardeggi, a path reflecting the Basque Country in the post-war period, given that it coherently gathers together all the questions and matters conditioning cultural, literary, political and ideological activity over the last fifty years: the national question, socialism, existentialism, the debate on religion, the criticism of Catholicism and Western «progressivism», and the modernization and unification of the Basque language. ► JOXE AZURMENDI

- *Txillardeggi the novelist*

The teacher Nerea Arrizabalaga presents us with Txillardeggi's literary and especially, novelist side. His literary output ranging from his first work (*Leturiaren egunkari ezkutua*, 1957) to his latest novel to date (*Putzu*, 1999) has been innovative both with regard to style and content, treatment of the subject and perspective. Moreover, his work is closely linked to his personal and intellectual path taken in life. ► NEREA ARRIZABALAGA

- *The political thought of Txillardeggi*

The writer Emilio Lopez Adan undertakes a critical presentation and interpretation of the political thought of Txillardeggi. Since his participation in the 1950s in the creation of the *Ekin* group and ETA, the core element of his ideology has been based on pro-independence nationalism and the leading role played by the Basque language in it. This basic ideology developed through intense encounters with and misunderstandings about socialism, Marxism, Christianity, existentialism and structuralism. ► EMILIO LOPEZ ADAN

• *Txillardegí the linguist*

In this article, the pioneering and precursory work of Txillardegí as a linguist is discussed from three points of view. The professor Píllartxo Etxeberria assesses Txillardegí's contribution to Basque language phonology. The professor Rosa Gandarias in turn focuses on Txillardegí's studies concerning accent and prosody. Finally, the professor Jose Luis Ormaetxea emphasizes the decisive role played by Txillardegí in the Basque language unification process. ▶ PILARTXO ETXEBERRIA / ROSA GANDARIAS / JOSE LUIS ORMAETXEA

• *Correspondence between Txillardegí and Martín Ugalde (1961-1969)*

Joan Mari Torrealdai, editor of *Jakin*, presents us with a remarkable document: the lengthy correspondence maintained between Txillardegí and Martín Ugalde in the 1960s. In these letters are reflected two personalities of great depth within the Basque politico-cultural scene of the second half of this century who from exile reflected and argued without beating about the bush over the priority of culture over politics, the writer's bilingualism, nationalism and language, socialism and Marxism,... ▶ JOAN MARI TORREALDAI

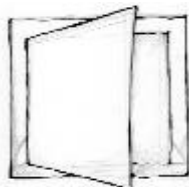
Euskara and Euskaltzaindia versus 2000

Inaki Irazabalbeitia, doctor of chemical science, reflects from the point of view of the user/consumer on the place occupied and the function fulfilled by Euskaltzaindia (Academy of the Basque language) in Basque society. He concludes with a proposal for the future directed both towards the Academy and society as a whole to respond with greater reliability to the unification and normalization process of the Basque language. ▶ INAKI IRAZABALBEITIA

News today

This gathers together cultural information focusing on the present from various areas and perspectives. This year we shall be closely following culture, entertainments, sociolinguistic, communication and literary-related matters. This section draws on various specialists: Alberto Barandiaran, Imanol Agirre, Erramun Baxok, Luis Fernandez and Xabier Mendiguren Elizegi. ▶ *Various Authors*

skuetan duzun hau bigarren aldiko 114. zenbakia da eta 1999. urteko bosgarrena.

Zenbaki honetako *Gai nagusia* sailean, Txillardegia aukeratu dugu oraingoan. 70 urte bete dituela eta, haren bizitzaren eta ibilbide intelektual emankor eta aberatsaren alderdi askotarikoen azterketa jorratu dugu, irakurleari Txillardegiren ahalik eta irudirik osatuena hurbiltzearen.

Lehenengo artikuluan, Joxean Agirre kazetariak Txillardegiren gaztaroan kokatzen gaitu. Gerra aurreko urte horietan izan zuen Txillardegik euskara eta euskal kulturarekin lehen harremana, «aberriaren deskubrimendua». Garai horretan ernalduko zaio bizitza osoa dirauen Euskal Herria eta euskararekiko konpromisoa.

Ondoren, Joxe Azurmendi idazleak Txillardegiren ibilbide intelektuala aurkezten du. Izan ere, Azurmendiren ustez, azken berrogeita hamar urteotako literatur, kultur, ideologi eta politika jardueran eragin zuzena izan du Txillardegiren pentsamenduak, garaiko auzi nagusienak ukituz: hala nola nazio arazoa, sozialismoa, existentzialismoa, erlijioaren inguruko eztabaida, mendebaldeko «progresismoaren» kritika, euskararen modernizazioa eta batasuna,...

Hirugarren artikuluan, Txillardegiren literatur jarduera aztertzen du Nerea Arrizabalagak, zehazkiago haren eleberrigintza. Bere obrak, berrikuntza estilistikoez gain, eduki eta ikuspegi aldetikoak ere ekarri dizkio euskal literaturari.

Emilio Lopez Adan idazleak Txillardegiren pentsaera politikoaren interpretazio kritikoa dakarkigu. Haren ideo-

logiaren muina abertzaletasunak eta euskararen lehentasunak osatzen dute. Oinarrizko ideologia hau, Lopez Adanek azpimarratzen duenez, Txillardegik sozialismoa, marxismoa, kristautasuna, existentzialismoa eta abarrekin izandako harremanen inguruan egituratzen eta garatzen da.

Hurrengo artikuluan Txillardegik hizkuntzalaritzaren alorrean egindako lan handiaren zenbait alderdi aztertzen dira. Horrela, Pilartxo Etxeberriak fonologiaren inguruko ekarpenak eta Rosa Gandariasek azentuaren eta prosodiaren inguruak jorratzen dituzte. Bestetik, Txillardegik euskararen batasun prozesuan izandako parte hartze erabakigarria goratzen du Jose Luis Ormaetxeak.

Azkenik, Joan Mari Torrealdaik dokumentu berezi bat aurkezten digu: Txillardegik eta Martin Ugaldek 60ko hamarkadan zehar elkarri idatzitako gutunak. Mende honen bigarren erdian politika eta kultur esparruan itzal handia izan duten bi pertsonaia hauen arteko gutunotan, garaian pil-pilean zeuden hainbat gai eztabaidatzen dituzte: politikarekiko kulturaren lehentasuna, idazlearen elebitasuna, abertzaletasuna eta euskara, sozialismoa eta marxismoa,...

Txillardegik aspaldiko lagun eta lankidea du Jakin taldeak. 1958an idatzi zuen bere lehen lana gure aldizkarian. Geroztik, 30 bat aldiz kolaboratu du *Jakin* aldizkarian eta Jakin sortan.

Gure eskerrona adieraztearekin batera, omenalditxo bat ere eskaini nahi diogu orrialde hauen bidez. Omenaldia egiteko modurik emankorrena omenduaren lana eta pentsamendua ezagutzera ematea delakoan eskaini dizkiogu Txillardegiri orrialde hauek. Zorionak, eta eskerrik asko!

Gaiak sailean, Euskaltzaindiak euskal gizartean betetzen duen eta bete beharko lukeen lekuaz egiten du gogoeta Inaki Irazabalbeitiak, euskararen batasun eta normalizazio beharrei egun baino egokiago erantzun ahal izateko proposamenak ere eskainiz.

Egunen Gurpilean saila dator azken orrialdeetan. Ohienez, azken bi hilabeteotako berrien iruzkin labur eta bi-ziak dakartzate Alberto Barandiaranek Kultura alorrean, Xabier Mendiguren Elizegik Literaturan, Imanol Agirrek Ikuskizunetan, Erramun Baxokek Soziolinguistikan eta Luis Fernandezek Telepolis atalean. ♣

Txillar degi

Txillar degi, pintzelada lodietan
JOXEAN AGIRRE ▶ 11

Txillar degir en saioa: hastapenen bila
JOXE AZURMENDI ▶ 17

Txillar degi mbelagile
NEREA ARRIZABALAGA ▶ 47

Txillar degir en pentsæra politikoa
EMILIO LOPEZ ADAN ▶ 67

Txillar degi hizkuntzalari
PILARTXO ETXEBERRIA / ROSA GANDARIAS /
JOSE LUIS ORMAETXEA ▶ 85

Txillar degi eta Martin Ugalden en arteko
gutunak (1961-1969)
JOAN MARI TORREALDAI ▶ 117

Txillardegi, pintzelada lodietan

*

J O X E A N A G I R R E

*

txagak Madrilgo «Horas extras» aldizkarian kontatu zuen behin nola nerabezaroan Asteasun, eskolatik mendi buelta bat egitera joan eta, eskolako lagun batek, aurrean ikusten ziren mendi eta bailarei begira, esan zion prest zegoela bizia emateko Euskadiren alde. «Euskadigatik emango nikek bizia» esan zion eta bidena-bar agertu zion bazegoela ezkutuan zegoen herri bat edo ezkutatzera beharturik bizi zena, Euskadi izenekoa, bere ikurrin, hizkuntza eta historiarekin.

Herri bat agerikoa (ageriegia ere esan daiteke, bandera espainola edo «segapotoaren» presentzia, esate baterako, okaztagarria izan baitzen urte haietan) eta beste bat ezkutukoa, misterioitsuagoa baina gureagoa eta horrexegatik maitagarriagoa genituen sentipena, orain berrogei urtetik gora ale batzuk ditugunon nerabezaroa inarrosi zuen konstatazioa da. Deskubrimendu horrek markatu zuen gure gazte garaia, sexuaren aurkikuntzak edo bizitzako beste zenbaitek gaztaroa markatu ohi duten bezalaxe. J. Agirre (1996, 32. or.), *Hitza hitz, Txillardegirekin solasean*. Elkar S.L., Donostia.

Aberriaren aurkikuntza izan zen, beraz, gerraondoko belaunaldi batentzat bere lehen bidaia iniziatikoa eta bidaia hori taldean egin genuen. Beti zegoen etxean liburu

▮ Joxean Agirre kazetaria da. *Hitza hitz, Txillardegirekin solasean*

gorderen bat zuenik. Geroko «zuloetan» armategiak bezala, 60ko hamarraldiaren hasierako «zuloetan» liburutegiak zeuden, nahiz eta askotan *liburu* horiek azalik gabeko irakurgai xehekuak edo hasierako *Zutik* narrats eta multikopiatuak izan, gordelekuaren umeltasunak hondatuak. Nik neuk urpean ere ezagutu nuen «zulo» horietako bat. Bere jabeak soka bati tiraka atera ohi zuen bere «altxorra» urpean zuen kofre batetik. Baina goazen harira.

Txillardegiren kasua zerbait berezia da. Besteok nera-bezaroan eta taldean egin genuen aberriaren deskubrimendua. Txillardegik bakarrik eta oso umea zela egin zuen.

Migel Enparantza, amaren anaia, PNVkoa zen eta Antiguano bizi zen. Abertzalea izaki, etxean euskaraz egiten zuen. Gero jakin zuenez, Monzonen miresle eta laguntzaile sutsua izana omen zen. Haren lau seme-alabak dantzari txikiak ziren eta gerra aurreko ekitaldi batean hartu zuten parte, Antiguako eliz atarian, dantzari jantziz eta eskuetan ikurrinak zituztela. Esan bezala, gerra aurreko ekitaldi bat zen hori, Jose Luisek bost edo sei urte bakarrik zituen, baina mundu horrekiko arrotz ote zen sentipena izan omen zuen, lehenik eta behin berak euskaraz ez zekielako eta Alvareztarren etxean euskal gauzarik aipatu ere egiten ez zelako bigarrenik.

Euskal munduarekiko arrotz zen sentipen hori beste detaile batek ere erakusten du. Gerra aurretik baita ere, bost edo sei urte zituela, Lurdesko ikastetxean hasi zen, Mintegi ahizpek zuzentzen zituzten eskoletan alegia, eta han erabiltzen zuten entziklopediak ba omen zuen azken kapitulu bat Euskal Herriari eskainia. Bitxia badirudi ere, liburu hark eragin izugarria izan omen zuen Txillardegiren umetako urte horietan, nolabait euskalduna zela edo euskalduna izan zitekeela erakutsi baitzion.

Ume-umetatik oso jarrera berezia izan zuen Txillardegik: euskal mundua ez zuen bat ere ezagutzen, baina berea bezala sentitzen zuen. Aipatu dugun Lurdesko ikastetxe horretan baziren gaztelaniaz larri-larri hitz egiten zuten ikaskideak. Antiguano edo inguruetan behintzat euskara asko hitz egiten zen. Behin amarekin Zapateritik goara buelta bat ematera joan eta amak baserritar batekin lu-

ze hitz egin zuen euskaraz eta hori grabatuta geratu zitzaion Jose Luis mutikoari. Inguruko baserritarrek euskaraz egiten zieten errietan sagarrak harrapatzera sagastieta-
ra sartzen zirenean. Amak neskamearekin eta esnezalearekin euskaraz hitz egiten zuen, baina Jose Luisek ez zekien ezer. Etxetik jaso zuen egoera diglosikoaren berri.

Badago beste pintzelada bat Txillardegiren biografia ulertzeko gogoratu beharrekoa. Jose Luis enpresari txiki baten semea da. Lantegian hogeita hamarren bat langile zituzten. Zazpi edo zortzi urte zituela Antiguako «Ricos contra pobres» jolas egiten zuten eta Jose Luis, noski, aberatsen bandoan egon ohi zen.

Adin horretan, bizikletan Igara aldera joaten zirenean, bertako mutikoek bizikleta gurpiletan makilak sartzen zizkieten erradio artean Benta Berri aldetik pasatzean. Haurtzaroko diferentzia horiek markatu egiten dute eta asko gainera edonoren biografia eta Txillardegi ez da salbuespena.

Antiguako jaioa zen Jose Luis, 1929an. Hogeita bost urte lehenago Madrilgo gorteak Miramon jauregia eraiki zuen bertan udak igarotzeko. Garai horretan euskaldun peto-petoei «kaserok» deitzen zieten (geroago ere bai, noski) eta Bulevarrean beren ibilbidea izaten zuten, kaballe-roek beste bat zuten bezalaxe. Donostia udan jauntxo harropuzte bezalaxe, Donostia ere Madrilgo jarrerak imitatzen zituen bezalaxe, Donostia ere Madrilgo jarrerak imitatzen hasia zegoen. Txillardegiren amak, esate baterako, Tennis klubean apuntatu zituen bere bi semeak oso ume zirela eta hauek tarteka bertako atso dotoreei eskuan muin ematera joaten ziren, amari lagunduz. Baliteke Txillardegik udatiarrei izan dien amorrua ordukoa izatea eta baliteke amorru horren atzean abertzaletasunaren sena egotea ere.

Zortzi urterekin Antiguako eskola mistoa utzi eta Marianistetan hasi zen, Aldapetan. Erabat faxista izan behar zuen ikastetxe horrek, jolasaldietan alkandora urdinarekin ibiltzen baitziren ikasleak. Jose Luisen aita joan omen zen ikasturtea hasi aurretik protesta egitera eta semea alkandora normalarekin ibiltzeko baimena lortu zuen. Erli-

jiosoak espainol amorratuak izaki, *A la mar fui por naranjas* eta gisa horretako kantak ikasten zituzten. Jolasaldietan «rompan filas» deiadar egiten zuten irakasleek eta «Fran-co» erantzun behar izaten zuten ikasleek, eskubiko besoa gora altxatuz. Debeku kutsuz betetako giro horretan, gainbehera zihoan herri bateko seme zela ohartzen hasi zen Txillardegi, gure herria debekatua izateaz gain desagertzeko zorian zegoela, alegia.

Giro antieuskaldun eta ultrakatoliko horretan hezia izanik ere, ez da Txillardegiren gazte denboran inolako jarrerera mistiko edo erlijiosorik agertzen. Hori dela uste dut Jose Luisen beste ezaugarrietako bat, bere begi kritikoa. Agnostikoa izan da erlijio kontuetan eta urte dezente beranduago marxismoaren modak dogmakeria berriak ekarri zituenean ere, urrun ibili zen dogma horietatik, urrun eta kontrakarrean, kritika gogorak entzun eta jasan beharrean aurkitu baitzen behin baino gehiagotan.

Gizartearen eta existentziaren esplikazio orokor errazgietatik urrun samar ibili bada ere, Txillardegik izan mi-respen berezia izan die bereziki fisika mailako formulazio handiei. Kierkegaard eta Unamuno irakurri zituen gaztetan, budismoari buruzko liburu zerrenda bat soldaduskan zegoenean, baina askoz ere hurbilago sentitu du bere burua Einsteingandik eta honen teoretan halako edertasun, harmonia eta simetria ikusgarriak somatu izan ditu. Hortik datorkioke beharbada musikarako zaletasuna ere eta Txillardegik bokazio frustraturik izatekotan, pianoarena izango litzateke, ingeniari gisa lan egina baita Belgikan eta hizkuntzalari bezala, zer esanik ez, ondoko urteetan.

Oso gazte hasi zen konpromisoak hartzen. 17 urte zituenean, 1947an, egin zen Erreferendum famatua eta PNVko paper batzuk ate azpietatik sartzen ibili zen Alde Zaharrean. Handik hiru urtera eraman zuten kartzelara lehen aldiz. Artean kartzelak gerra ondoko girokoak ziren, erabat militarizatuak eta urte batzuk lehenago arte sakak egiten ziren Donostian. Herriarekiko konpromiso horrek markatu zuen gehienbat bere bizitza. EGIN eta ETAREN sortzaile, erbestea ezagutu zuen eta kanpoan pasatu zituen 16 urte luze horietan 30 etxe pasatu zituela jakitea

aski da tokatu zitzaion bizimodua nolakoa izan zen irudikatzeke.

Txillardegiri buruzko pintzelada hauetan giltzarria da oso goiz agertzen duen hizkuntzarekiko ardua. Batxilergoa bukatu eta gaixorik egon zen luzaz pulmoniarekin ohean eta amak ekarritako blok handi batean hasi zen, amaren esanen arabera, euskal gramatikaren hastapenak idatzi eta ikasten. Euskara ikasten serio, hala ere, 48an hasi zen. Hurrengo urtean ezagutu zuen Krutwig Bilbon eta harriturik utzi zuen, donostiar ikasle gaztea lapurtera klasikoan mintzatu baitzitzaion, hatxe guztiak aspiratuz. Handik oso urte gutxira, 50eko hamarraldiaren hasieran Krutwig izan zen batasunaren auzia etengabe plazaratzen hasi zena. Euskara europartu, «desbaserritartu» eta batu egin behar zela esaten zion Txillardegi gazteari eta honek ondo ikasi zuen lekzioa.

Euskara batuaren eragile izan zen, soziolinguistikan aritu da urte askotan, euskaltzain urgazle izendatu zuten 57an, baina horretarako meriturik sobera egina bada ere, ez du lortu euskaltzain oso izaterik, urte askotan erakunde horretako «ardi beltza» izan delako seguruenik.

Soziolinguistikaz egin dituen lanei esker, Europako beste herrialde txikietako egoeraren berri eman dio euskal gizarteari eta gure internazionalismo ezkertiarrek beti ere Hegoameriketara begiratzen segitzen duen bitartean (internazionalismo bakarra gaztelaniaz egiten dena balitz bezala) Txillardegik gure antzeko beste herrialde batzuk badaudela irakatsi digu, Eslovenia, Gales, Irlanda eta beste hainbat.

Ez politikan eta ez hizkuntzalaritzan ez du akolito gehiegirik lortu Txillardegik. Ez du eskolarik sortu. Beti korrontearen kontra ibili da. Borroka politikoan eman du bere bizia. Urte asko egin ditu poltsikoan paperik eta dirurik gabe eta horrek halako bakardade bat sortarazi dio, lagun zaharrak bidean galduz bizitzea tokatu baitzaio eta berriak, unibertsitatean eginak baititu. Literaturgile, pentsalari, ekintzaile, ideietan tinko baina izaeraz samur eta bigun.

Orain omenaldien sasoia etorri zaio. Horrek eskerrena hainbat amorratio sortuko dio barrenean, baina espe-

ro dezagun trantzea eroapenez eramango duela, trantze okerragoetan zaildutako gizona baita. ♣

Txillardegiren saioa: hastapenen bila

*

J O X E A Z U R M E N D I

*

Lurra!» hots egin omen zuen Kolonen untzimutilak Amerika ikustean. «Hemen ja lurra ikusten dugu» dio Hegelek azkenean Descartesengana iristean, filosofiaren historia posthelenikoan mila urte itsasmortuan nabigatu eta gero. Euskal literatura eta kulturaren «lur berrien seinalea» Txillardegirengan ikusi du K. Mitxelena, «mugarri baten antzera» (1957).

Bere historia pertsonalarekin eta intelektualarekin, Txillardegik inkarnatzen du ongien Euskal Herri berria, gerra ondokoa esan ohi den aroa. Haren lagunak, edo ikasle eta jarraitzaileak izan gara besteok —agian zerbait heterodoxoak batzuetan, epelagoak askotan. Mugarri handia, izan, gerra izan da. Baina harrigarria da nola gero, nazio arazoa, sozialismoa, norbanakoaren patua, erlijioaren eztabaida, katolizismo ofizialarena bezala mendebaleko «progresismoaren» kritika, euskara modernizatu beharra, euskara batua, etab., h. d., euskalgintzan, literaturan, gure borroka ideologiko edo mundu ikuskeran, politikan, berrogeita hamar urte luze mila gatazka ilunetan okupatuko gaituzten motiboak, denak batera kolpe batetik eta garbi, koherentzia osoarekin ageri diren harengan, etorkizunaren intuizio berri jenial batean bezala. Hastapen horretan Txillardegi ez da ibili bakarrik: Etxaide, Krutwig,

● Joxe Azurmendi idazlea eta EHU'n Filosofia irakaslea da.

Mitxelena, Xarriton, San Martin, Aresti, ez dira batere figura bigarrentiarrak. Baina historian pertsonaia batzuk pribilegiatuak badira, ez da bestegatik, nik uste, haiengan aroak bere irudi pribilegiatua aurkitu duelako baino, momentuko espiritua bere konplexutasun osoan biltzen eta hura dinamizatzen, aroaren espresio bizi eta motore berdenboran. (Garaiak eta pertsonak —persona interesgarriak— elkar egin ohi dute). Eta hori Txillardegi da gure aldiarentzat, modu sinboliko ezin nabariagoan, beste guztien gainetik eta inori beretik ezer kendu gabe.

Esandako ideia eta zeregin haiek denak, jeneralean ez Txillardegiren kreazioak dira berez (historian ezer ez da zerotik hasten), eta ez Euskal Herri berriaren organigrama hotz, bulego batean bukaturikoa bezala ageri dira hasieratik haren luman. Txillardegiren mundua (eta orain haren idazmundua bereziki; ekintza —denok dakigu—, zer esanik ez) istilu artean garatu da. Bizi nahita borrokan ari den Euskal Herri baten autorea baino lehen, haren produktua da Txillardegi bera. Baina alderantzizkoa ere neurri batean egia da: egungo Euskal Herri hau, bizi nahita borrokan beti, Txillardegirekin batera gerra ondoko belaunaldiek bideratua dela, gaurko bere tankera horretan —jende askoren lan eta sakrifizio artean—, etorkizun itxaropentsu bati begira. Ez dut ETA berriro aipatuko eta Txillardegiren rola. Ezta euskara batua ere (batez ere 64koa: soziologikoki erabakigarria orduko gazteen artean!), edo literaturaren berriztatzea, pentsamendua gaurkotzeko ausardia, intelektualaren (artisten!) konpromisoa, etab., hainbat saio polemiko bezain merezigarri. Guztiok diren saio praktiko eta teoriko diferenteen azpian, baina idatzi dituen saio ezberdinen, eta ipuin eta eleberrien azpian ere, saio bat dago beti: Txillardegik berak bere saio, edo obsesio, edo borroka bezala «Euskal Herria helburu» formularen laburbildu duena. Hori da Txillardegiren saioa.

Saio horren atal oinarrizko batzuk bakarrik gogoratuko ditugu, topikoenetik hasiz —politikatik. Eskerrak, saio hori ez baita politikara mugatzen.

1. Beti esan dut, Txillardegi ez dela politikaria, baina Euskal Herriko politikak gaur inor gutxiri zor diola gehia-

go berari baino. Zergatik? Orokorki esateko, Euskal Herriaren ideia berri bat eskertu behar diogu, nik uste. Kontzientzia kultural, politiko, sozial global bat, gero dinamika berri batean bere espresioa izan duena praxi politikoan eta kulturean ere, euskal gizartean, batzuetan Txillardegirekin, beste batzuetan Txillardegiren aurka ere bai, nahikoa ezagutzen den urteotako historia nahasian. Aro berria, hots, belaunaldien arteko etena, edo haustura politikoa, Ekin/ETArekin markatu ohi da. Txillardegik berak haustura horren esanahi ideologikoa minimizatu egin nahi izan du. Eta —bestelako interpretazio batzuk zuzentzeko asmoaz—, «ez genuen guk kanpoko indarren eta Estatuen laguntzan ezertxo ere sinesten. Guk euskal estrategia eraiki nahi genuen (...). Honela sortu zen Ekin, eta ez bestela», idatzi du¹. Aliatuen zain geratzea izango zen etenaren arrazoia.

Arrazoi hori funtsezkotzat ukatu gabe ere, eten politikorako eta hasiera baterako bederen (eten batean, gero bakarrik argituz joango den elementu pertsonal, ideologiko, praktikoa konfuso asko sartzen da), *Leturiaren egunkari ezkutua*-k (1957) jada «eten» sakon-sakona erakusten du krisi modernoaz enteratu ere gabeko pentsamendu tradizional abertzalearekin, h. d., abertzaleen aspaldiko «gorreria» arruntarekin, K. Mitxelenarekin esateko². Aski da 60. lehen urteetako Txillardegiren testuak irakurtzea —*Huntaz eta Hartaz*, adibidez, 1965—, pentsamendu abertzale tradizionalaren kritika, hainbat aspektu ezberdinetara zabaltzen dela jada, ohartzeko. (60-65 urteetako gogoeten emaitza kontsidera genezake saio bilduma hori).

1.1.1. Txillardegiren irizpenean abertzale klasikoak (nolabait izendatzeko) behin eta berriz funtsean eskuindartzat (1) eta funtsean karlistatzat (2) jotzen dira. Eskuin-keria horren agerpenak dira, eskematikoki adierazteko:

- jatorkeria, itxura, zintasun falta, folklokeria. Euskaldun izatea, hizkuntzan adina (edo gehiago) jazki eta dantza folklorikoetan ezartzen dute. «Eskuindarra jatorkeriaren alde da (...). Gure aberkide bat baldin bada, axola haundiagokoak dakizkioke zagi-dantza eta erensugearen ipuia, gure hizkuntza baino»³. Folklorea folklokeria

bihurtzen da horrela (36). Gero folklorea bera eta euskaldun izatea faltsutzen den adina, kultura narriatzen da. «Idi-probak nahi-ta-nahi ez goraipatu behar bide ditugu, abarkak nahi-ta-nahi ez jantzi, bertsolariak gau ta egun entzun, mendi bazterrak irrintziz nahi-ta-nahi ez bete, eta laminetan sinistu» (73). Are, folklorismoa frankisten beren operazio bat bilakaturik dagoela, errepararazten digu Txillardegik. «Gure arteko dantza-taldeak eta 'abes-batzak', euzkotarrez josirik daude, taldeak etsaiek berek eratzen eta ordaintzen ez dituztenean. Zergatik ote? Gure etsaiak ez baitira gu bezain tentelak» (73).

- kantoikeria, txokokeria: sorlekutxoari edo probintziari atxikimenduan bezalaxe manifestatzen dena Alderdiari, Euskal Herriari baino atxikimendu gehiagoan. Horregatik, abertzale klasikoak euskalkiak maite ditu oroz gain eta bitxikeria dialektalak. «Aberria bera, gurea bezain txikia izanagatik ere, haundiegi zaio, abstraktoegi» (36). Arana baino aranistagoa izaten da orobat. «Joera huntan berean (kantoinkeriarenean, alegia) partidu-gizon da eskuindarra: talde baten defendatzaile egiten danean, herziago jokatzten da taldearen sortzailea bera baino» (37).

(Hau izango da puntu bat, zergatik Txillardegik komunistak ere «alde batzuetatik» eskuindartzat joko dituen, Marxen «ni antimarxista naiz» ateraldia gogoratzuz).

- integrista: hitz horrekin edo besterekin maiz salatua (abertzaleena nahiz karlistena).

- tradizionalismoa: hots, tradizioak sakralizatzea, horra abertzale klasikoen eskuindarkeriaren beste agerpen bat (karlisten parekoa, berriro). Baina tradizioei ez zaie eusten, egokiak direlako, baizik tradizioak direlako.

Eskuindarrak tradizioa eta ohitura zaharrak maite ditu. Zergatik? Aspaldidanik «hala gertatzen dalako». Gehiengotan, tradizio baten adikizuna galdu bada ere, tradizioari eusten dio eskuindarrak: dantzariak dantzaren urrats-legea bezela, ezer aldatu gabe (...). Zaharrari zaharra dalako eutsi behar zaio; eta berria, berri dalako, eta aiherez beterik datorrelako, alde bat utzi. Zaharra onartu behar da: ez pentsatu ondoren on agertzen zaigulako, bere zahartasunarengatik beragatik baizik. Ohitura bat mendeetan

zehir ahaztu ez bada, ona da. Besterik gabe, beraz, atxik dezagun, euts diezaiogun (36).

Karlistak «hay que ir también este año a Montejurra» esanez jarraitzen duen bezalaxe (36), abertzaleak «Lege Zaharra» goratzen jarraitzen du (35).

• Tradizionalismo honek, historia «tradizionalaren» mitifikazioa dakar. Askotan historiaren gure «desmitifikatzaile» berriek, kritika hori beraien egungo deskubrimendutzat saltzen digute, gutaz burlatu nahiz. Hona hemen 1965eko Txillardegiren testu pare bat, luzetxoa bada ere, bere osoan aldatzea merezi duena, desmitifikatzaile bartzuk desmitifikatzeko.

(Abertzale eskuindarrari) hain zuzen aintzinako mundua eder zaio, eta datorrena okaztagarri. Politikan berdin: Lege Zaharraren urrutimina du.

Gizonaren dinatasunari eta gizatasunari gagozkiela, nahiz gauza ageria izan igaro diran denborak, alderik gehienetarik, oraingoak baino txarragoak izan dirala, iragan denborak lilluratzen du. Euskal Herriari buruz, hüngatik, berehala ezagutarazten dugu danok gure burua: eskuindarrek aspaldiko euskaldunen zoriontasunaren ipuia sinistarazi nahi digute besteoi; eta, ezin lorturik, gutaz etsitzen dute. Zergatik etsiko? Orain arte, nere ustez, eta aspaldian are gutxiago, euskaldunak zoritxarrean eta zapaldurik bizi izan dira. Eta hau egia dala frogatzen ahal dala uste dugu.

Ezkerterrek uste dute, beraz, ba dala garaia euskaldun herriak lehenengo aldiz bere burua altxa dezan; eta hau esatean ez dugu milimetro bat ere atzera joan nahi, «lege zahar» bila, denbora «zorionsu» haietaz ez baitugu deusik ere sinesten. Ikusi besterik ez da hau Euskal Herriko kondairan; edo euskalduna nola bizi dan aldakuntzarik gertatu ez diran eskualdeetan. Gogora ekarriko ditut ezaugarri nagusiak: gosea, eritasuna, miseria, edozertarako behar gorria, apezkeria, ezjakintasuna, euskaldungoarakiko mespretxua, eta morroin-plegua. Horra hor galdu-tako parabisua» (35).

Euskal Herri demokratikoaren «mitoaz» orobat: Euskal Herria betidanik demokratikoa izan dela esaten dute abertzale klasikoek; euskaldunon «sen demokratikoaz»

harrotzen dira. «Turistei hau sinistaraztea... bego! Bainan, arren, hori geurk sinistu, ez. Demokrazi-sen horrek ez gaitu gu beste nehor baino hobeki berezten» (73).

Hemen nik esan ditudan batzuk, zalantzarik ez, asaldatu egingo dituzte nere herrikide batzuk: gure kasoa ez omen da berdina, gure kondairan zehar Euskal Herria demokrazia hutsean bizi izan omen da. «Chauvinismoa» eskuindarra da; eta asaldu horrek gehiago erakusten du asaldatuen eskuintasuna, beste ezer baino. Euskal Herrian, beste nun-nahi bezelaxe (edo beste nun-nahi bezelatsu bederen), ba ziran nagusiak eta morroinak, haundikiak eta herri xehea. Hainbeste aipatua izan dan demokrazia hura ipuirik haundiena iruditzen zait. Euskal Herrian guk sozialismo bat jartzen baldin badugu, sinetsirik egon gaitezen: mundu guzian bezela (edo bezelatsu bederen, barka) lehenengo aldiz gertatuko da demokrazian bizitzea euskaldunak. Gorago aipatu dudan bezela, ez gaitezela izan kantoinzale eta xobinista: ez gera gu ere horren desberdinak (36-37).

1.1.2. Abertzale klasikoak —Arana Goirik haiekin partikulariki egin zuen borroka egin arren— karlismoan geratu direla aurpegiratzen die Txillardegik. Karlismoak, testuinguru honetan, nazio kontzientzia garbi baten falta adierazten du. Eta hau da Txillardegiren kritika nagusia abertzaletasun klasikoari, ik. «Oraindik ere karlismoa nagusi Euskal Herrian» (17 eta hur.).

Txillardegi, 60. urteetako *Huntaz eta hartaz* saioetatik orainagoko *Euskal herria helburu* eta oraingoxe *Putzu* eleberriraino, behin eta berriro interesatu da karlismoaz. Bi ideia nagusik mugitzen du interes hori: izan, karlismoa mugimendu nazional bat izan zela; ordea, kontzientzia nazional garbi bat falta izan zitzaioela. Orain bigarren puntu hau bakarrik interesatuko zaigu (Txillardegiren testuan inplikutzen duen abertzaletasun klasikoaren kritikagatik).

• Beren Euskal Herriaren kontzientzia, politika mailan bederen, inoiz ez da heldu territorialki Euskal Herri osora. Pasadizo polit hau kontatzen digu bere oroitzapenetatik:

Xahoren «Voyage en Navarre» liburuan, xehetasun batek utzi ninduen guztiz harriturik. Xahok, aitzinakoia eta karlista batera, ordu hartako ezkertar abertzale beraz, Zumala-

karregiren esanetara jartzeko pasa zuen muga. Eta, ulertu ezina, Zugarramurdira iristean, Espainiako kutsua aurkitu omen zuen!!! Eta, euskaldun eta euskaltzale momentu guzietan agertuta ere, liburua frantsesez izkiriatu, eta espainol giroa emateko nurbait, espainolezko hitzak jartzen ditu hemen eta han euskaldun karlisten ahoan... (23).

- Izan ere, funtsean Txahok bere burua frantsesa ikusten jarraitzen zuen, Iparragirrek espainola ikusten jarraitzen zuen moduan («Ara España, lur hoberikan...») —eta abertzale klasikoek oraindik jarraitzen duten eran. Azkenean, euskaldunak sentitu bai, sentitzen baitira, baina ez daukate garbi euskalduntasuna zertan datzan. Karlistadetan bezalaxe oraingo abertzaletasun klasikoan,

Iparraldeko Euskal Herrian lehengusu-mordo bat ikusi behar dugu gaurkoz, ez Euskal Herriko eskualde bihotzeko bat (1936an etorritako «euzkotar» batzuk ez ahal dute ba esan, seriotan, «hainbeste urtez erbestean» —en el extranjero, sic— bizi beharrez, Bidarrain edo Donibane Garazin 28 urte igaro ondoren, euskeraz ikasteko ez betarik eta ez erarik ez dutela aurkitu?). «Abertzaleen» etxeetan, euskeraz aisa mintzatu ahal izanagatik ere, erdera izan da nagusi eskuarki; eta buruzagien beren seme-alabak «franco-españolak» dira... (25).

- Ez abertzaleok eta ez —euskaldun hutsak ziren arren— karlista haiek, ez baitute ikusten, euskal nazioa fundamentalki egiten duena euskara dela.

Karlisten agintariak (Erro andoaindarra danetan eredu) kanpotik miresten dan jostailu bat bezela zeukaten euskera. Ez zuten euskera beren abertzaletasunaren haragitzat hartzen. Errok etimolojiak egiten zituen txolartetan; baina ez zan euskeraz mintzatzeko ezinbestean baik. Euskera soldaduen hizkuntza soila zan; baina ez agintariena (24).

- Azkenik, bada, politikoki, Espainia barruan, Espainiako Alderdi batetik espero dute soluzioa batzuek zein bestek (karlisten kasuan eskuin muturreko Alderdi absolutista integrista batetik; abertzaleen kasuan ezkerreko Alderdi errepublikarretatik).

(...) Hunat hemen ikaragarriena. Egin dezagun alkarrekin gogoeta erraz bat. 1833 jarri dudan lekuan, jar zazu zuk 1936; erregetza absolutuaren orde, jar zazu zuk errepublika liberala; ezkertar idatzi dudanean, idatz ezazu zuk eskuindar. Liferentziak badaude, beharrik; ba daude, nahi baduzu, liferentzia koxkorrak. Eskergak ez. Bainan funtsean, jokabideen sustraiaren muinean, sakon-sakon hortan, zer aurkitzen duzu? Izenak aldaturik, eta Espainiari buruz bestela jantzirik, karlismo berri batean ari gerala, nik uste.

(...) Ehun urte hauetan, funtsean diot berriz, ez bide dugu ezer ikasi; zoritxarreko bide itsu hura oraindik ere abertzaleon bidea baita. Dударik gabe: euskalduna baino aldakaitzagorik ez dago (25-26).

Txillardegiren estrategia abertzaleen batasuna izan da beti: utzi Alderdi espainolak (edo frantsesak) eta Euskal Herriak bere buruaren eta bere kausaren Alderdia izan behar du.

1.2.1. Orain galdera da: zer da Euskal Herria? Zein da, edo zer da, euskalduna?

Hasteko, ez dut uste interesik gabekoa denik, gauza hauek jada 60. urteetan eztabaidatuak izan zirela azpimarratzea. Gertatzen dena da, galdera hauek oso ekibokoak bihurtuak dauzkagula, eta oso erraz hartzen dutela (edo eman gura izaten zaiela) arrazismoaren edo «eskklusio» arazoaren zentzua. Izan ere, eskubide mailako esanahian hartzen da askotan galdera hori, testuinguru politikoan batik bat (eta bitxi samarra da, euskal eskubide edo zuzenbiderik inon ez baitago —euskalduntasunaren mugaketa maila juridiko horretan planteatzeko—, etorkizunaren gure ametsetan ez bada behintzat). Horrelako objektioei aurrea hartu nahiz bezala, Txillardegik garbi uzten du hori: «Jakina da Euskal Herrian bizi diran guziek eskubide berberak dituztela gizon diran aldetik: arrazakoikeria guzien kontra nagoela esan beharrik ere ez dago, uste dut» (69). Baina problema —orain— ez da hor planteatzen. Helburu dugun Euskal Herriaren kontzeptua da kuestioa, batez ere abertzale klasikoekin polemikan berriz ere.

Negatiboki, aurrena: Euskal Herria ez da Foruak, edo Kontzertua, edo Autonomia. Edo, berdin: euskalduna

(Euskal Herria) ez du egiten katoliko zintzo izateak. Txillardegik «euskaldun fededun» esaerari «ipuin bat» deritzo, eta «euskalduna euskaldun» esaera kontrajartzen dio (74). Euskalduna berez demokrata omen delakoak ez du gehiago balio (73-74), etc.

Eta zer arrazaz? Puntu interesantea da hauxe: Txillardegik 60. urteetan abertzaletasun klasiko gogorrena eta sistematikoena, aspekturik diferenteenak aintzat hartuz, kritikatu duenean ere, uste dut, arrazismoa ez dela bere kritika guztietan behin ere aurkitzen. Behin esaten du iragaitzean, arrazakeria oro har kritikatzeko ari dela, «1900eko 'bizkaitarrak' arrazazaleak ziran, eta integrista hutsak» (37); orduan ere iraganeko gauza legez beraz. Beste batean, euskaldunek halako sudurra, odola, etab., izan omen ditzaizkela eta, ezaugarri horiek deus ez dutela adierazten ebidentetzat emanez, «Euskal Herrian ez dago (nik uste...), ez horrelako arrazakoirik, eta ez horrenbestetarainoko zozorik», ebazten du (72). Egia da etnologoek Rh berezitasun bat eta, aurkitzen omen dituztela.

Baina berezitasun edo naziotasun-ikur hau, liburuen eta jakintza hotzaren maillan geldituko da. Eta guri bost axola zaigu etnologiako liburuetan gaillen gelditzea. Guk kondairan nahi dugu Euskal Herriak garaitzea, herriak kondaira-maillakoak baitira (...). Arrazak (eta gaur ez dago euskal arraza bat) ez du batasun-kontzientziarik edo nazio-kontzientziarik ematen (*Ib.*).

Hain zuzen ere, Txillardegiren abertzale klasikoekiko polemikan arrazaren puntuak tokirik batere ez duela, da ohargarriena⁴. (Ikustekoa litzateke, arrazismoaren ipuin edo mamu hori geroxeago nola piztu den hemengo polemikan —Arana Goiriren testu xaharren batzuk besterik, XIX. mendekoak, ezin alegatzeko inpotentzia penagarriarekin ia beti— eta zein xede ez prezeski zientifiko eta razionalengatik). Txillardegirentzat problemarik ez zela, ikusten da. *Euskal Herria helburu*-ren amaieran, Alvarez bere deituraz ari dela, azkenik, hauxe dio:

Horra hor nire lau leinu nagusietako bat, lehenengo deitura eman didana, espainiar jatorrikoa.

Nik hautua egin nuen: *euskalduna eta abertzalea izatea*.

Ez dut inoiz, ezta behin ere, nire etorkiari buruzko ohar gaixtorik bat ere (ongi esan dut: ezta behin ere) entzun «arrazakoi amorratuak» omen diren abertzaleengandik. Ipuinak dira horiek!⁵

Zer da Euskal Herria, positiboki? Erantzun bat gertzen da:

Euskal Herriak, kondairaren eta soziolojiaren maillan, nabarmen, agerian, zalantz-izpirik batere utzi gabe, nazio-ezagugarri bakar bat dauka: euskera; eta naziotasun-kontzientzia ematen dion sozioloji-eragille bakar bat ere: euskera. Euskerak egin du Euskal Herria: euskerak ez bestek. Euskerak bizi du Euskal Herria. Euskerak mugatzen du. Eta Euskal Herria piz badadi, euskerak piztuko du.

Politikaren maillan, eta erresumaren maillan, Kondairaren maillan beraz, Euskal Herriak beste nazio-norgarririk ba duela esatea, ez da egia. Hizkuntzaz kanpo Euskal Herriak ez du gaur, kondairaren maillan beti, aberri-norgarririk batere (72).

[Behin baino gehiagotan Txillardegi euskaraz Euskal Herriaren «arimaz» bezala mintzo da: «Hizkuntza bat munduaren ikus-molde bat da, analoji-zerrenda organiko bat, olerki-ikuspen bat, herri baten arima» (71)⁶. Gero, *Volkgeist* eta «mito» (germaniar!) horien kritiko «razional» garratzak etorri ziren gure artera —beren metafisika mozorrotuak inor baino lehen berak engainarazita—, eta, beren haizepuzkeriarekin, aisa engainatu gintuzten euskaldun inuxente denok: behiala euskal arima batez problemarik gabe mintzo izandako K. Mitxelenak berak, eta hemengo ilustrazio guztiak, goizetik gauera mintzamolde hori arras erdeinatu zuen —gaur arte. Bakarrik, nik neuk ez dut ongi ulertzen, Mitxelenak edo nik, esate baterako, arimarik badugu, zer problema dagoen Euskal Herriak arima bat edukitzeko. Nirea behintzat ez da arima turko edo txinoa: ezer izatekotan euskalduna izango dela pentsatzen dut, Euskal Herriaren ariman parte duena hain zuzen —munduaren ariman bezalaxe!]⁷.

Euskal naziotasunaren funtsa euskara —hizkuntza— dela, ez da Txillardegik asmatua: baina bai berak inork ez bezala azpimarratua eta tinkatua gure aldian. Beste batzuk

utzita, uste dut «jesuiten eskolakoak» izan direla ideia hori tradizio txo bat bihurtu dutenak, Txillardegiren (eta Krutwigen) aurretik. «Nik euskara dela esango nuke, eusko naziotasunaren eustazpia, zimendua. Euskara gabe, niretzat, ez dago naziotasunik», 1953an zeritzon Andima Ibiñagabeitiak.

1.2.2. Txillardegi baitan hizkuntzaren esentzialismorik edo metafisikarik susmatu dutenek, momentuan horretarako eduki zitzaketen arrazoi edo interes polemistak aparte⁸, gauza bat oso nabarmena ahazten zuten: alegia, Txillardegiren pentsamendua zenbateraino zegoen oso-osorik existentzialismoak blaituta. Hizkuntzaren balorazio aipatua —arima bezala— oso Unamunorena da, besteak beste. Euskararen bizitzari edo heriotzari buruz ere —harrigarriro!—, Unamunoren eran ikusten dugu erreakzionatzen Txillardegi, euskaltzaleen begitan Unamuno parte txarreko piztia zen garai batean. Arazo guztiaren funtsa —h. d., Euskal Herriaren bizitzaren gakoa— bere erradikaltasun guztian zertan datzan, Unamunok hobeto ikusi du abertzale askok baino: biziko da euskara, eta euskararekin Euskal Herria, ala euskarak hil egin beharko du eta Euskal Herriak beste zerbaite bilakatu beharko du (Espainiaren eta gaztelaniatzko kulturaren barruan)? Onerako ala txarrerako, Euskal Herriaren patuaren gakoa, Unamunorentzat ez dago dudarik, euskararen dago. Hor erabakitzen da euskal nazioaren zortea. Euskara, Euskal Herriari orain arte bizitza eta espiritua eman diona, hemendik aurrera gauza ez bada horretarako, hobe dugu lehenbailehen geuk hilarazi eta beste hizkuntza bat hartu bizitzeko: hori da Unamunoren tesia. Baina —funtsean— horixe da Txillardegiren tesia ere.

Definizio mailan, historikoki eta soziologikoki, euskarak zertzen du Euskal Herria: zerk definitzen du, praxi politikoaren mailan, abertzaletasuna?, galdetzen du Txillardegik. Euskal Herria berriro euskaldunen herria izan dadin borondateak eta ahaleginak, erantzuten du.

Euskaldun billakatu nahi izatea, ala nahi ez izatea: hortan da kakoa euskera galdu dan tokietan. Euskaldun egon nahi izatea, ala nahi ez izatea: hortan ere, galdu ez

dan tokietan. Abertzaletasunaren kaka ere euskaldun izan nahi hortan dago, euskalduna zerbitzatuz (70).

Euskerarekiko maitasuna dugu (...) abertzaletasunaren termometrorik seguruen: egiazko euskaltzaleak egiazko abertzaleak dira, eta alderantziz (74).

Baina euskara dagoen egoera lardatsean, herbalean, merezi al du harengatik borrokatzea? Edo, beste hitzetan, «abertzale izateko eskubiderik ba ahal dugu?» (74). Alegia, «zergatik eta zertarako euskaldun?». Txillardegiren erantzunean, abertzaletasunaren justifikazioa lehen-lehenik, eta ia eskusiboki, euskararen aldeko borrokarekin oinarritzen da (eta euskara naziotasunaren funtsarekin berdintzen). Beraz, abertzaletasunak ez luke zentzurik, euskarak jada bizirik ateratzeko aukerarik ez balu, Unamunok eta Barojak ziotenez. Ukaezina da, ordea, euskarak ez duela bizitzeko aukerarik, dagoen bezala jarraituz gero.

Haizu duguia, beraz, Euskal Herriari eutsi nahi izatea? Baiezkoan, euskera euskaldunen egiazko mintzabide billaka baditeke, alegia, bai; ezezkoan, ziñezko mintzabide ez billakatzekotan, ez.

Hertsia da ateka. Batetik, egiazko abertzalea izateko, Euskal Herri euskaldunaren alde borrokatu behar da; eta, bestetik, euskaldunen zerbitzuko jarri behar dira euskera, eta Euzkadiko erresuma berria bera; bata eta bestea euskaldunen tresna baitira. Ez alderantziz.

Folklorekeria dala bide, ezin diteke gure herria eragozpen zaion mordoillo baten zerbitzuko izan. Abertzaletasunak bide medar eta neketsu bat baizik ez digu zillegi uzten: euskera egiazko mintzabide zoli eta aberats bihurtzekoa; euskera gaurkotzekoa, euskerari benetako balio bat ematekoa. Ez dugu besterik.

Euskera bere hortan kondenatua dago; eta berez ez balego, euskaldunen alde jokatzeko, geurk beharko genuke kondenatu eta arbuiatu (75).

Azkeneko hori Unamuno hutsa da —eta Txillardegik egiten duena da, Unamuno hartu eta positibora irauli. Egiaz balio behar ez badigu, euskara zaintzea folklorekeria bilakatzen da (abertzaletasuna folklorekeria bilakatzen da), eta hobe da lehenbailehen geuk hilaraztea, ez baita gizalegezkoa euskaldunen arlotekeriaren defentsa horri eustea.

Hizkuntza pertsonengan bizi da. Mendi-gaillurretan bizi diranek ere, kultura iristeko eskubide osoa dute; eta euskera eragozgarri baldin bazaie jakintza lortzeko, hil bedi euskera. Hobe esateko: hil dezagun. Pertsonaren loratzea debekatzen duen euskera ahul eta ez-ikasi horri, mendi gaillurretan beretan eustea ez dugu zillegi (75-76).

Hizkuntza pertsoneri balio izateko, pertsoneri zerbitzatzeko baitago. Beraz, hil dezagun, edo para dezagun (modernotu, batu, egokitu dezagun) zinez balio izateko eran. Pertsonak dira hortaz beti lehenengoa eta azkena (bere sozialismoarentzat ere oinarrizkoa izango dena). Horrela hizkuntzak, politikak, euskara batuak, literatura berritzaileak, etc., denak koherentzia bat aurkitzen du, pertsonaren zerbitzuan funtsaturik.

Euskarak —baina berdin: politikak, etab.— pertsoneri zerbitzatzea, gaurko munduan, zientzian, ideietan, zereginetan balio izatea eta zerbitzatzea da.

2. Abertzaletasun klasikoaren Txillardegiren kritikak, gaurkotasun eta ezkertasun borondate batetik eginak dira. Txillardegirentzat, abertzale izateak gaurkoa izatea agintzen du; baina, berdin, gaurkoa izateak abertzale izatea agintzen du. Hemen eta orain, abertzaletasunak bezala gaurkotasunak, Euskal Herri berri bat jaso beharraren aurrean jartzen gaituzte. Abertzaletasun klasikoak, ordea, Euskal Herri zahar bati eutsi nahi dio.

2.1.1. «Ez gaitezen berriz ere euskaldun intelektualak eta artistak, hainbeste aldiz bezala, ehun urtez atzetik ibil...» hitzekin ixten du «Euskaldun txapelaundiei bi hitz» saioa (90). Euskaldunon atzerakoitasun edo atzokotasun historikoa —edo eternoa—, Txillardegiren luman behin eta berriro ageri den salaketa da.

Gaurko mundua mundu berri bat da, lehenagoko guziak garai batean berri izan ziran bezala; berriago zaigu menturaz bestetango gizoni baiño, gure mendean gauzak errotikago aldatu diralako. Soziolojiak eta Kondairak hau jakinarazten digute. Nola onar diteke, beraz, euskaldun olerkia, nobela, irudigintza, margolaritza, eta baita filosofia, politika, pentsamendua, eta nahi dana, lehengo moldeen arabera egitea zillegi eta komeni ditekeanik?

Gure herrian egiten danaren parte haundi bat bederen, horregatik, oso txarra dala esan diteke; seguratu ere egin diteke. Eta ez esnobismoz, ez: eskierki, segurki da txarra. Gure artean bizirik dirauen atzerakeria hil arte (eta ez Artean bakarrik, alajaiñetan!) ez du Euskal Herriko kulturak ezer haundirik egiterik izango (87-88).

Mundu (bizitza) berri bati, pentsamendu, arte, politika berri bat dagozkio, lehengoak lehengo munduari zegozkion eran. Garaian garaikoa izan beharra ez da esnobismoa, ez moda, bizitzaren legea baizik.

2.1.2. Hein batean, aldian aldikoa izateko espirituak ezkertasunarekin kointziditzen du, atzerakoitasunak («oreopitheko-tasunak») eskuinarekin. Ezkertasunak «ari-ma-tasunarekin» (41), literaturan, politikan, artean, zientzian, eta edozertan, berri eta gora-nahi, hobe-behar sentitzearekin. Eskuinak, lehengoari eta ezagunari eutsi nahi itsuarekin.

Iraganean pausatzea, edo iritzi edo molde zahar batetan higitu gabe gelditzea, antziñan egoki izan zan era bati eustea, fosil egitea da. Dana billakatzen eta berritzen baita (...). Gizadiaren berritu-nahia ezkertarrek bultzatzen dute; eta bertan bera pausatu-nahia eskuindarrek (42).

Esan beharrik ez dago hemen —adibidetan ez luzatzeko—, abertzale klasikoak eskuindar eta atzerakoi kontsideratzen dituela Txillardegik. Adibidetxo bat bakarrik aipatzeko: eskuindarra irrazionalista, fede itsukoa, mirakuluzalea izaten bide da.

Ama Birjinaren agertaldi guziak batez ere, erraz onartzen ditu: Ezkiogako gertaerek, gonbarazio batez, ongi erakusten dute orduko abertzaleen joera; abertzaleek hanpatu baitzuten gehienik zerutikako seinale hura (31).

Berriro gogoratu nahi nuke, kritika hauek guztiak 50 eta 60. urteetako kezken eta eztabaiden mundua adierazten dutela (kasik pentsamendu arkaiko bat jada!)... oraingo «desmitologizatzaileen» zain egon gabe.

2.2. Beste egiaz esentzialista batzuek ez bezala, Txillardegik eskuinaren eta ezkeraren kontzeptu higikor bat dauka, esentzialki denborari lotua, erlatiboa. Ezkertiar iza-

tea ez da «ezkertiar» izena eramatea; aitzitik, ezkertiarrek «ezkertiarrengandik» ongi bereiztea komeni da (29). Ez dago betiko eskuinik eta betiko ezkerrik. Eskuina eta ezkerria ez dira leku absolutu batzuk, ez dira beti leku berak. Atzoko ezkerria, gaurko eskuina. Eta gaurko eskuina —ez biharko ezkerria: ideien eta mugimendu guztien patua zahartzea, eskuindartzea eta hiltzea baita historian. Baina ezerk ez du beti ezkertiar irauteko garantiarik —ez irautekoa dauka ezker orok! Doktrina bat egia osoaren jabetzat eta betikotzat ageri bada, seguru egon gintezke, integrisimo bat dela.

Ez da harritzekorik. Ez baitago ezer geldirik, mundua aldakorra baita funtsez, dana aldatzen baita.

Izaeraren sustraia bera aldaera hori baizik ez da (...). Izan gaitezen, beraz, eta hau esatean euskaldun pentsaeragizonez ari naiz bereziki, zabalak, aitzinakoiak, mundu berriaren eta ideia berri guztien adiskide (83).

Lutero bere garaian ezkertiar ageri da, katolikotasuna eskuindar. Marx ezkertiar, baina gaurko marxista asko eskuindar! (Antikomunismoa eskuinaren karakteristika bat bezala zenbatu arren, komunisten dogmatismoaren, intolerantziaren, askatasun faltaren kritika Txillardegik ez du inoiz ezkutatu, ETArek barruko «ezkertiar» horiekin konfliktu handiak sortu baino lehen ere. Ik. 29, 30, 37, 46, 47)⁹. Unamuno ezkertiarra da, Txillardegik Marxen ondoan aipatzen du. Ortega y Gasset espainoltxu eskuindar sasaurrerakoi bat zela esateko eta berresateko, ordea (27, 34), ausardia behar zen 1965ean.

Ezkertasuna kontzientziako dei bat bezala da, etengabe garaian garaikoa, berria, gizon-emakumearen zerbitzuko, librea, razionala bilatzera. Ezkertiarra izatea ohore bat litzateke Txillardegirentzat, baina egiaz izatea oso zaila begitantzen zaio. «Nahiko nuke, beraz, izen hori; baina egiazko ezkertiarretarik bat ote naizenentz ez dakit» (28).

3. Hirugarren zenbaki honekin Txillardegiren pentsamenduan kapitulu sakonago eta zailago batean sartzen gara. Esan daiteke, Txillardegiren pentsamendua bi ertzen artean teinkatuta dagoela. Alde batean, ageri den ororen denborazkotasuna (denboraren pean dagoen guztiarekin:

bizitzaren borroka, historiaren jarioa): munduan dena aldatzen ari da, dena doa. Bestean, denboragabeko edo gaindikoa, «bigarren mundua», pertsonaren barnemuin eternoa batez ere. «Ba dago gizonarengan aldatzen ez dan zerbait: gizonaren gizatasuna, hain zuzen» (89). Nik uste dut teinka honek «soluzio» bat Txillardegiren pentsamenduan ez daukala, baizik eta soluzio gabe beti pirrika jarraitzea dela bere soluzioa edo bere eginkizuna. Errealitateak ez du ekuaziorik. Beti zabalagoa da gizakiaren ustea baino. Gizakiaren pentsamendu ibilkor horixe baino ez da, bestetik, azkenean, errealitatea uste duguna.

Honek esan nahi du, Txillardegiren pentsamendu abertzalearen, sozialaren, artistikoaren eta guztiaren azpian, oinarri erabakigarria beti gizatasunaren kontzeptu ez guztiz esplizitatu bat dela azkenean, neurria edo bezala, errealitateaz nolabait juzgatu ahal izateko¹⁰. Zer gizatasun mota da hori; eta zer da gizatasun horren begiruneak galdatzen duen «bigarren munduaren» begirunea, gaur galdua omen dena?

3.1.1. Teinka horren arabera, gaurkotasuna, ikuspuntu batetik behar-beharrezko eta guztiz positiboa, beste ikuspuntutik hutsala da; okerrago, funtsezkoaren ahazpena eta galera bezala ageri da. «Gure zibilizazio hunen alde jokatzea, esate baterako, eskuindartasun-seinale iruditzen zait neri», botatzen digu Txillardegik hasteko. Progresoa, ekonomiaren azkartasuna, teknika, etab., dena alienazio hutsa. «Zirtzilkeria nagusitu zaigu, ordea; eta gure mundua gezur zalapartatsuz elikatzen da (omen!), lasaikeriarik lasaienean» (66). Beraz, Txillardegiren luman, gaurkotasunaren exijentziarekin batera, gaurkoaren kritikarik erradikalena, eta beharbada ezustekoena, aurkitzen dugu —inola ere ezin har dezakeguna politika mailako erreflexio baten zentzuan (politikarekin zerikusirik gabekoa ez bada ere), gogoeta antropologiko funtsezkoenaren mailan baizik.

3.1.2. «Errealismoa» delako itsutasun mota modernoari (86) Txillardegik egindako kritikak irakurriz, ezin dugu, Rikardo Arregiren errealismoaren kritika berdina bere tenorean, ez gogoratu. Euskaldunen «praktikukeria» sala-

tzen dute biek. Artea edo literatura, ez da interesatzen («hori ez da jaten»). Baina politikan nahastea ere ez da praktikoa. (Ez ahaztu, frankismoan gaudela). Dirua egin, lasai bizi, istilurik ez mesedez, hori da euskaldun jatorraren bizi-filosofia. Beste dimentsio espiritual batzuetara ez du ireki nahi. Ez du menturatu nahi eremu ezezagun berriarantz.

Gure Euskal Herrian positibistak ditugu nagusi. Hauxe da, hain zuzen ere, gure herriaren beherakaren beste frogakari bat. Gure herriak egia-mailla bakar bat ikusten baitu, ez besterik: «lehenengo mundua», zentzuari dago-kiona, estadistiketan neurtzen dana, mundutar kondairan prezatzen dana. Eta mundu hortan ez dago ezer «bi ta bi lau» hori baizik (85).

Askotan gaur isildu eta ahaztu nahi izaten den Francoren garaiko konformismo sozial eta politiko espezifiko —erdi erosotasun, erdi beldur— bat salatzen da batik bat.

Baina barrenago doa kritika. Substantzian Txillardegik zibilizazio mendebaldar moderno osoari gaitzirizten dio, teknikaren, zientziaren, dominioaren, materialismoaren lehen mundura mugatzen delako, «bigarren mundua», hots, Poesiak, Arteak, meditazioak atzematen duten «bigarren munduari», Transzendentziari, zaputz eginez (87). «Gaurko gizona funts-funtsez dabil oker, arras oker! Ez da soluzioa bakarrik, ez: gaurko zibilizazioaren kezkak eta problemak sasi-problemak eta sasi-soluzioak dira» (103)... Hara!, esango du irakurleak harriturik: Txillardegik erlijioa errebindikatzan du! Guri gertatzen zaiguna da, erlijioarekin katolizismoa edo herriko parrokia ulertzen dugula. Hark gizakiarentzat errebindikatzan duena, ordea, ez da artaldea eta artzaina, erlijioa da, beharbada irakurleak hobeto ulertuko duena zer izan daitekeen, frankismoaren erdi-erdian Txillardegik eskas den edo falta den zerbait bezala ikusten duela gogoan hartzen badu. Baina ez naiz bide honetatik luzatuko.

3.2.1. Beharbada zibilizazio mendebaldar «erlijio-gabearen» kritika, lehenengo Txillardegiren baitan konstantearen klabea, «Marilyn-ek ber burua hil du» saioan ikus genezake. Gizakia beti gehiagoren beharra duen izaki ase-

zina da bere naturaz. Are, Modernitateak —hots, progre-soak— amets guztien asetasuna, gizakiaren perfekzioa agintzen digu. Desioen eta ilusioen kultibo bat dago gure zibilizazioan. Gehienok, hortaz, eginahalak egin arren, gaztetako gure ametsen obratu ezina ezagutzen dugulako, etsitzen dugu. Marilyn-en kasua horregatik da interesantea: itxuraz bederen mundu honetan neska gazte batek amets egin lezakeen guztia lortu, eta asegabea, heriotzaraino hutsa aurkitu du hala ere bere barrena. Beraz, ez modu batera eta ez bestera, mundu honek ez gaitu inoiz asetzen. «Ametsak ez obratzeak tristatu egiten gaitu; baina obratzeak heriotzara eramaten bide du» (103).

Munduarekiko etsipena, berriro, ez da negatiboa soilik. Historia etsipen horrek ibilarazten du. Hain zuzen mundu honek moduren batean etsiaraziek, egiten dute lan mundu hau eraberritzen: aberria askatzen, lantegia birrantolatzen, iraultza egiten (103-104). Baina zibilizazio honek bere mila asetasun promesekin egiten duena da, gizakiaren egiazko eta funtsezko problema ezkutatu —existentziaren absurdutasuna—, engainuzko zorion baten engainuzko itxaropenetan bizi araziz. Horrela, edozein sasiarazoren sasisoluzio bila bizi gara, funtsezko arazoaz ahazturik. Zibilizazio hau alienazio bat dela esan behar dugu, hortaz.

Gure zibilizazioaren xedeak, ikus ala ez ikus, aitor ala ez aitor (eta Kierkegaardek ongi dio ez dagoela etsipen gais-toagorik oharkabea pairatzen dana baino) hutsa dira, eta suizidiora daramate. Gure zibilizazio guzia huskeriatan ari da, huskeriaz elikatzen da, eta hutsak ez beste bete ditzake (104).

Jarraitu baino lehen, gaitzulerpenik ez sortzeko: munduaren uko mistiko bat ote da hau? Iraultzaren, borroka politikoaren, munduan ekiteko xedeen ukoa? Ez. Baina bai, horietako ezer absolutu bihurtzearen ukoa; munduan ezer absolutu bihurtzearen erabateko ukoa. Horietan ez dago bizitzaren azken zentzua. Bizitzaren zentzua horietan ezartzen bada, ordea, horixe da kritikatzeko dena —alienazioan gaude!¹¹ Hori baita, zibilizazio honek sinestarazi nahi diguna.

Lehengo gizonak, zibilizaziorik ez zuelako, Naturelezarekin buruz-buru zituen hartu-emanak. Bere kezkek eta atsekabeak Naturelezarekin edo Izadiaren aitzinean sentitzen zituen, eta horregatik, jakinduria txikia eta teleskopiorik ez izanagatik ere, ba zuen Jainkoaren ikutua (edo Mugagabearen, edo Ezerezaren sena).

Gaurko gizonak, aldiz, zibilizazioak, eta gizadiaren kopuruaren emendatzeak berak, Izaditik alderagiten diolako, jakinduria haundia eta radio-teleskopioak izanagatik ere, ez du Absolutuaren ez sena eta ez egarria. Eta haunditasun-seinale dauka hau... (106).

«Bigarren munduak», mendebaleko kulturak edo Modernitateak ekarri dituen absolutismo edo totalitarismoen kritikarako balio dio Txillardegiri. Munduan zerbait absolutizatzea gizakia ukatzea da (eta berdina bada, abertzaletasuna bada, absolutizatzen dena)¹². Ez dago ezer absolutizatzerik munduan. Absolutua munduaren «atzean» dago beti. Ezin da izan datu bat. Ez dago gure esku.

Absolutuak mundu honetara ekarriz mendebaleko zibilizazioan aurreratu duguna da, Jainkoaren beldurretik Poliziaren beldurrera progresatu dugula; Erljioaren lekuan Politika ipini dugula (gizakiak asmatuak eta berak ipiniriko sasiabsolutuak, zena zelako Mugagabe edo Ezerez edo Jainko, gure esku ez zegoen «Absolutu» haren lekuan). Zibilizazio honetan «bigarren mundua» ezabatu nahi da. «Sagaratuaren sena erauzi nahi da (eta ez marxistek bakarrik)», ohartzen du Txillardegik (*Ib.*).

3.2.2. Geroago Txillardegik hainbat katramila izan du «marxista» batzuekin, eta arrazoi nagusia, marxismo horrek nazio arazoari lekurik ez uztea izango da. Baina marxismoarekiko Txillardegiren begikera kritikoak, nazio arazoa baino lehenago, bere gizakiaren eta gizartearen kontzeptuetan oro har dauzka erro sakonak. Produkzio munduaren birrantolaketa sozialista bati gisakoa, zuzena, beharrezkoa deritzo. (Hori baiesten duen unean ere, ordea, hauxe da ematen duen arrazoiak: «sozialismoaren bi dez gaiago baita gizona bere egia eta baita bere egiazko saskontasuna nabaitzeko»!, 105). Baina «gizonaren diñatasuna billatzea eta sasi-jainko berritan sinistea bi gauza dira»

(*Ib.*). Orobat, marxismoari teoria historiko eta soziologiko bezala probetxugarria deritzo, hainbat gertakariren oinarria esplikatzeko. «Baina pertsonari buruz, nik uste, [produkzioaren gorabeherak] ez dute gauza haundirik azaltzen»; eta —Txillardegiren berbetan esateko— pertsonaren funtsezko arazoari buruz, «bizierak zentzurik ote duentz jakin nahiari buruz, alienazio hutsa da» (*Ib.*).

Hitz batean: produkzioa, historian txit inportantea izatetik, absolutua izatera pasatzen denean, alienazio bat bilakatzen da. Produkzioaren birrantolaketa batekin gizakiaren funtsezko arazoak konponduak diratekeela uste izatea, horra «gaurko mitoa», zentauroek bezalaxe gizona gezurtarazten duena. «Produkzioaren seta, absolutu billakatzan danean (eta billakaturik dago askoren kaskoan) trufa bat da. Gizonaren problema askoz ere sakonagoa iruditzen zait Ekonomiarena eta Produkzioarena baino» (*Ib.*).

Txillardegirentzat Marxek ez du balio, Unamuno eta Kierkegaarden alboan ez bada. Eta bion aurka gutxien-gutxiena. Osagarri bezala bakarrik balio du.

4. Alabaina, Marx baino gehiago, kontua mendebaleko zibilizazio guztia da, esan bezala¹³. Txillardegik ekialdea eta mendebala kontrajartzen ditu. Munduaren iragankortasunari buruz nola biak oso bestela paratzen diren, Teilhard de Chardin eta Budaren konparazio batean erakusten du.

4.1. Esan behar da, mendebalean ere badaudela diferentziak, eta Teilhardek nolabait mendebal espiritualena errepresentatzen duela, hots, gizon-emakumearen funtsezko arazoak eta kezak (existentziaren hutsala, gratuitatea) zin-zinez sentitzen dituen —hein honetan ekialdearekin bat eginez. Heriotzaren aurrean, gure ezdeusa sumatzen dugu. Izartegiko ilunari so, gure ezereza ikusten dugu. Baina unibertso hau guztia ere ez doa inora, suntsipenera doa. Zer da, hortaz, gure ezinegon hau, bizitza den sukarrak eta eritasun hau? Zer da gizadia bera, ezerezetik ezerezera doan fantasmen prozesioa baino? (62-64). Zer dira gizakiaren ahalegin zoroak historian? Dena itzulikatzen da, ezer ez doa inora. Egunen batean unibertsoa berriro deusezaren pareko heriotza beltz guztizkoan amilduko da.

Betiko heriotzan isilik eta geldi. Hori da den guztiaren jomuga.

Bai Teilhard (eta existentzialistak) eta bai Buda, den ororen iragankor eta hutsaltasunaren, alegiazkotasunaren zirraratik abiatzen dira: «horra hor gizontasunaren neurria», esklamatzeko du Txillardegik. Bion jakinduria barenkorra, «gizon sakon guziena bezela, Ezerezaren amilburu izugarrietan sortu zan» (66).

4.2. Baina oinarrizko batasun horretan, erradikala da diferentzia gero, esperientzia berdinetik zer ondorioztatze garatu duten mendebaldarrak eta ekialdetarrak.

4.2.1. Azken Heriotza delakoak, sentimena bakarrik ez, baina «adimenduaren muinetaraino» (61) asaldarazita, Teilhardek materia eta heriotza gaintutako dituen «Omega» puntua imajinatzen du azken hartan, heriotzarik eza gutuko ez duen errealitate berri batera jauzia unibertsoaren eboluzioan. Teilhard, poetaz gain, zientzialaria da, eta zientifikoki arrazoitzen du bere teoria. Baina, batez ere mendebaldarra da. Betiko heriotza onartu ezinik gizakiari arima hilezkor bat asmatu dion mendebalekoa. Eta, amildegia ikaragarri hartatik nolabait ihes egin beharrak eragirik, mundua geure adimenduaren arabera plegarazi nahi du: «hau, berriz, gizonaren egarria Absolutu egitea da»; gure bizinahia, edo ez hil nahia, gure adimenduaren bertierekotasun irudiak, etab., gure zibilizazioaren umeak baitira. Mendebaldarra errealitatearen aurka, patuaren aurka errebelatu egiten da. Eta bere errebeldia errealitate deklaratzeko du.

4.2.2.

Budak ez. Ezer funsezkorik ez dagoela jakiteak, pakez bertetzen du; ez asalduz, gu bezela. Dana da aldakortasuna; ezerk ez dirau. Dana hutsa da; edo itxura hutsa eta aldatkorra. Alperrik da ezeri lotzea; alperrik ez: kaltegarri, eta atsekabe guzieren iturri. «Dana hiltzen da, dana amaitzen da», dio ez dakienak. «Ez dago ezer egiazkorik eta sustraidunik; zinez mintzatzera, ez dago, egon, ezer ere», dio dakienak, hau da, Budaren argiak argitu duenak (65).¹⁴

Teilhardek ezin onartu zuen, azkenean dena alferrik eta ezertarako eza izatea. Hinduak apalagoak dira —dio

Txillardegik—, ez dute unibertsoa gizakiaren gurarien arabera izanarazten. Ekialdea eta mendebala bi aukera dira: errealitatea onartu, ala errealitatea «itxuraldatu».

Izan, bi salbabide ditugu funtsean: edo Mundua ukatu, eta Heriotza Osoak bere trinkotasuna galtzen du arras (hauxe dugu Indiako soluzioa, budismoan eta budismotik at); edo heriotza hortatik gure buruak begiratzeko, hilezkor dan arima bat dugula sinisten da (eta hau mendebaldarren irtenbidea da) (*Ib.*).

Baina, azken batean, «gizona salbatzea» da bietan xedea. «Gizona salbatzekotan, Kosmo guzia salbatzen du Teilhardek (...). Budak, aldiz, beti gizona salbatzekotan (hots: fenomenuen kateatik askatzekotan) Kosmo guzia kondentatzen du» (66).

Ikus dezakegunez, Txillardegiren pentsamendua bere antropologian erabakitzen da. Gizatasunaren kontzeptuan. Kontzeptu hori, Txillardegiren obra goiztiar guztiak oso nabarmen uzten du —denborarekin influentziok lanbrotuz joango dira, inoiz osoki desagertzeke, nik uste—, bi inspirazio nagusitatik elikatzen da: existentzialismotik eta budismotik. Seinalatu behar da, garai honetako Txillardegiren antropologia budista samarra dela, geroago modu horretan ikusiko ez den bezala. Baina Txillardegirentzat budismoak ez dirudi norbaiti ikasi egin dion zerbait (doktrina multzo bat), bere sentiera basikoa nahikoa ongi espresatzen duen pentsaera bat baizik, eta puska on batean bere existentzialismoarekin bat egiten duena (azken finean bateraezinak izan arren, existentzialismoan indibiduoak duen lekuagatik, eta budismoan ezin izan due nagatik).

Irakurlea gogoratuko denez, zibilizazio mendebaldarrarekiko Txillardegiren balioespen kritikoak, K. Mitxele-naren protesta eragin zuen¹⁵.

5. Bortxaren gaiarekin bukatuko dugu.

Gerraondoko Euskal Herria katolikoa da. Eta Espainia frankista katolikoaren aurrez-aurre, galdu eta gainera gorritzat madarikaturiko abertzaleen artean maiz aurkitzen da joera, katoliko egiazkoak eta zintzoak beraiek direla frogatzeko, eta ez Eliza espainola. Joera honetan idatzita

dago —alegia, Eliza ofizialarekiko erdeinuz— «Kristautasuna eta mundutar garaitzapena» saioa (7-16), Buda eta Gandhiren eraginpean landutako gogoeta berau ere, eta guretzat interes gehitu bat daukana, ETA gaztearen barruko bortxa bai/ez diskusioan sartzen baita, hain zuzen bortxarik ezaren alde. Guretzat gaur interesgarriena ez da Txillardegik hartzen duen tesia, hori (momentu hartan) nola arrazoitu duen baizik.

«Zer egin behar du kristauak, kristau dan aldetik, gela egin beharretan gertatu ezker?»¹⁶. Kristauak, hasteko, politikan sartzen bada, aurrena moralari begiratu behar dio, ez efikaziari. De fakto kristauak historian zehar, eta Eliza Katolikoak bereziki, beste jokabide bat izan dutela nagusi, moralaren lehentasuna berriki Gandhik gogarazi dien arte, Txillardegik adibide ugarirekin erakusten du. Iraganak iraganari utzita, gaur badira kristau bortxazaleak eta baita Gandhiren bortxarik ezaren aldekoak ere. Kristau bortxazale haiek Txillardegirentzat eskuindar, behar bada ez zatar, baina bai zantar batzuk dira (neke handirik gabe erakusten duen bezala); beraz, atzotiarak, ez gaurkoak. Baina, gainera, kristautasunaren jatorrizko espirituaren kontrarioak dira, kristau baino jentilagoak. Galdera da, orduan, bortxa orori uko egiten zion Nazaretoko Jesus eta lehen kristautasunetik («egiazko kristautasunak arras debekatzen du hiltzea»), bortxa arrunt onartzen eta erabiltzen duen Elizara nola etorri garen. Erantzuna da: munduan garaitu nahi izanez —jatorrizko kristautasunaren muin-muina ukatuz, hots, «europartuz». «Kristautasuna, jatorriz eta pentsaeraz, Asiakoa da», esaten digu Txillardegik. Jesukristoren jarrera, Budaren berbera da. «Egiazko kristauak ezaxola izan behar du munduarekiko, antsigabeki begiratu behar ditu munduko itxaropenak» (15). Hortaz, ongi dago «Satyagraha» edo Indarkarik Eza; baina Jesukristoren funtsezko exijentzia (Budarena bezala) errotikoagoa baita (munduaren ukoa, munduaren ezaxola), badirudi *impasse* batean galdu garela: «Munduan garaitu nahi ez izatea: horra hor, beraz, kristau modura pentsatuz, nahitaezko bidea, nik uste». Baina horrela, bortxarik ez, baina politikarik ere ez dago! Halatan, bada, politikan erradikalki mo-

ral jokatu beharretik hasi, eta munduari eta politika orori uko egin beharrera heldu gara...

(Ala, kristautasunari egin beharko zaio uko politikan, gauzak horrela badira, eta politika libre egin, kristautasunetik menperik gabe? Laster horrelaxe planteatuko baita Euskal Herrian)¹⁷.

Krutwigekin, Txillardegirekin, etab., pentsaera eta influentzia berriak indarrean sartu dira gerra ondoan, askotan diferenteak eta kontraesankorrak beren artean, elkarren pizgarriak nolana ere, esperientziarekin egunoro borrokan eta bata bestearekin etengabe lehian. Historiak, gero, bere bidea egin du. Beti ez —edo, inoiz ez— momentu batean bere protagonistek pentsatu zutena. Krutwig ere budazaletasunetik zetorren, eta 1956an jada borroka armatua proposatzen ei zuen (egunen batean budismoaren fenomeno iheskor hau ikertu beharra egongo da); gero marxismoa zabaltzen eragingo du, hari zaputuz egiten geroago. Txillardegik ere fronte ezberdin askotan ibili beharko du. Errealismoaren aurka eta alde, abertzaletasunaren alde eta aurka, Gandhiren alde eta borroka armatuaren alde ere, Marxen alde eta aurka, sozialismoaren alde, komunismoaren aurka eta antikomunismoaren aurka halaber. Gorabehera asko ezagutu dugu. Baina, bestela ere, pentsamendu bat, denon artean egiten da eta denborak egiten du; esaten denak egiten du, eta isiltzen denak egiten du orobat.

Zorionez, gerra ondoko giroan, Euskal Herrian espiritua piska bat mundutartzen hasi denean eta mundua espiritualtzen, pentsamendu abertzale berria ez da politikoa bakarrik izan: kulturala, filosofikoa, erlijiosoa, soziala, poetikoa da. Uste dut hori oso garrantzizkoa izan dela hasiera berri baterako gure historian. Politikari zentzu bat, politika baino barrenagoko eremuetan bilatzen dio. Gizatasuna bilatzen du. Bizitzaren zentzu bat bilatzen du borrokan ere. Eta uste dut, momentu erabakigarri horretako figura inportante guztien artean, bat gailentzen dela. Txillardegik gure historian garai bat egin du eta inkarnatzen du (gure garai hau guztia alegia, ez iragan bat). Ez dago denean ados egon beharrik. Baietsi dituen ideiak adina, dudatu

dituenak, arbuiatu dituenak ere, gure historia bihurtu ditu. Norbaiten aportazio inportanteena ez da derrigor «arrazoia eduki duen» puntuetan ikusi behar.

Euskal Herria helburu liburuan Txillardegik, bere bi Maisuak bezala, B. Russell eta J.P. Sartre aipatzen ditu aurrena (274), eta 297. orrian «Russell eta Sartreekin nire 'hirurko' intelektualaren osatzaile: E. Morin parisetar judua» gehitzen du. Kurioso da benetan: doi-doi hogeita hamar urte lehenago, *Huntaz eta Hartaz*-en, berdin-berdin egiten baitu. «Egiazko intelektualen artetik bi aipatuko ditut, enetzat eredu: B. Russell eta J.P. Sartre», irakurtzen diogu 42. orrian; eta hurrengo orrian besterik gabe ja, E. Morin, hirugarren maisua dator aipaturik. «Intelektualak eta ekintza-gizonak» saioan gertatzen da hori; hots, Euskal Herrian politika ezkertiar bat nola egin, bilatzen duen go-goetan. Baina hau, Txillardegiren biografia intelektualean, bigarren fase bati dagokiola esango nuke: pentsamendua politikoki organizatzeari dagokion faseari —1962-64 ingurutik aurrera (1962: ETArek Lehen Biltzar Nazionala). Harrezkero, Txillardegiren pentsamendua geroz eta gehiago eztabaida politikoan zentratuko da; beraz, lehen bazuen interesen eta gaien zabaltasuna, ezkutatu egingo zaigu. Geroenean, geroak, iragana bera transformatzen du gure memorian. Nola esplikatu, bestela, Maisuen artean ez aurkitzea Unamuno edo Kierkegaard! («Kierkegaard eta Unamuno 'anaioak': bihotz bihotzez anitz esker!», 60)¹⁸. Beharbada «intellectuel engagé» edo «authenticité» bezalako kontzeptu batzuen adiera ere mehartu egin zaigu prozesu honetan, horien exigentzia basikoak ez baitziren politikoak soilik, gutxiago alderditarrak, intimo eta pertsonalak baizik estreina, sozialak eta politikoak gero, Txillardegik berak nahikoa erakutsi duen legez bere lehen argitalpenetatik hasita. Ahazteko joera baitugu, «autentikotasuna», esate baterako, Sartrearena baino lehen Kierkegaarden eta Heideggerren kontzeptua dela; h. d., existentziala politikoa baino lehen (*Leturiaren egunkari ezkutua*-n den bezala). Eta «engagement/engagé» ere, konpromisoa eta konprometitua, surrealisten (20. urteetan) Camusena edo Sartrearena baino lehen: gure kulturaren ondopeak berak

kuestionatzen dituen hortaz, orain arteko balio denak errekarra bota eta («zibilizazio mendebaldarra» alegia), etika berri-berri bat, askatasunean eta konpromiso pertsonalean oinarritua, zerotik, h. d., inkontzientearen barnetik, sortzeko asmoz, «il faut transformer le monde» goiburuarren pean. Ez dakit zer gertatu zaigun surrealistekin. Iraultza totala entseiatu eta gero, faxismoan eta estalinismoan bukatu zuten, eta bazterrean geratu dira. Baina gerra ondoko espiritu «borroka», orain esaten den bezala —hots, Sartrearen autentikotasuna eta konpromisoa, gure poesia soziala, Europako drama eta zinema existentzialistak— hari zordun dira sakonki; eta, nik uste, espiritu nahasi-mahasi horren fruitua da hastapenetako Txillardegia, bere heldutasun falta konpentsatzen duen mila aspektu ezberdinen ugaritasunarekin, fundamentuak —abertzale bezala nahiz pertsona bezala— birpentsatzeko bere kezka fundamentalekin, fundazionalekin. Inor gogoratzen da, zer izan den gerra ondo? Itotzen gintuen ozeano beltz baten urpetik, mirakulu baten antzera irten du borrokan Txillardegik argira. Zarrastada direktoa eta agresiboa maiteko du. Baina baita ere, surrealistek collagea bezala, ideia pila-tuen mosaikoa, pusketatxo marginala, pintzelada galdua, atentzio-dei sakats bat iragaitzean, lasterka doan bere diskurtsoa gelditu ezinda. Presa du (ihesi doa). Borrokatzen daki. Setatzen daki. Baina, batez ere, espiritu aberats handi bat da, urduri, alde guztietara zabalik. Ez da sistema handien arkitekto bat. (Inor ez da jada, direla uste dutenak ere). «Existentzialismoaren kutsua dugunok 'haunditasun' guzien bildur izaten gera», deklaratu du berak (60-61). Beharbada azken aroko Txillardegia polemikoa barrik ezagutzen dutenek, bere ukabilean egia absolutua gogor jasotzen duenaren inpresioa dute, egiaren eta zuzenaren platoniko batena, haren estilo ebakorreratik batez ere. Baina Txillardegiren pentsamenduaren erroak existentzialistak dira; beraz, erlatibistak¹⁹, egiaren jabetasuna baino gehiago egarria eta bilaketa, egonezina, kezka estimatzen duenarenak, horiek baitira, eta ez jabetza hura, esentzialki dagitenak gizatasuna —eta intelektuala (43). 1958an jada, begirada bat historiari, filosofiari, zientziari

eman eta, «alde guzietarik abiatu ere, gauza berera iristen da beti: ez dagoela absoluturik», amaitzen zuen²⁰. Txillardegiren lehenengo Maisu handia Unamuno da. Naturak berak —esango du geroago ere Txillardegik— ez gaitu ezein egari lotuak sortzen; bilatzaile egiten gaitu (10).

Bilatzaile baten historia delako bilakatu da, Txillardegirena, gure historia. Txillardegi ez da azken urteotako Txillardegi bakarrik. Haren hastapenak dira gureak. Gero, Txillardegi diferente asko dabil Txillardegiren barruan: matematikaria, filosofoa, politikaria, poeta, linguista, mistikoa, literatoa, eta eremuotako bakoitzean —militantea, zientzialaria, adiskidea, etsaia— Txillardegi diferenteak berriro. Txillardegiren aportazio eskerge neurtzeko, oraindik ez da tenorea. Beharbada bere lagun eta jarraitzaile artekogabeok, hurbilegiok, hobekien hori egin dezaketenak ere ez gara. Oraindik denbora asko aritu beharko dugu haren gogoeta lana ikertzen, aztertzen: gaurko egun honen hasiera besterik ez du izan nahi. ♣

-
1. J.L. Alvarez Enparantza Txillardegi, *Euskal Herria helburu*, Tafalla 1994, 190.
 2. L. Mitxelena, «Sarrera-itx batzu», in: Txillardegi, *Leturiaren egun-kari ezkutua*, Bilbo 1957, 12.
 3. Txillardegi, *Huntaz eta Hartaz*, Goiztiri [Baiona 1965], 36. Hemendik aurrera, liburu hau aipatzen denean, orria testu nagusiaren barruan parentesi artean emango da.
 4. Beharbada (ez bainago ziur pasartea horrela ulertu behar denik) «arraza-arlotekeria» Txillardegik, abertzaleei ez, baino Unamuno eta Baroja bezalakoek kritikatzeko die hain zuzen: Euskal Herria euskara gabe hobeto garatuko dela predikatu dutenei (*HeH* 90).
 5. J.L. Alvarez Enparantza Txillardegi, *Euskal Herria helburu*, *loc. cit.*, 318.
 6. Euskararen bizitza arriskuan dago: hots, «herriaren arima arrisku larritan» dago (73). «Euskal Herriak euskera galduko balu, ziñez esan liteke, arimaz aldatuko litzakeala» (89). Txillardegiren hizkuntzaren filosofia hobeto ezagutzeko, ik. *Branka*-ko bere artikulua orobat eta, batez ere, *Hizkuntza eta Pentsakera* liburua, Bilbo 1972.
 7. Ikusi nahi ez duenaren itsutasun karakteristikoaz, kritikari horiek ezin ikusi izan bide dute, hizkuntza herri baten arima izateari, inork ez diola zentzu metafisikorik ematen, beraiek ezik —horre-

kintxe eskandalizatzea bilatzen zutelako noski. Eta bitxiaren bitxia, hizkuntza herriaren arima delakoaren kritikari zorrotzon —horietako asko txit «materialistak» baitira— argudiabide logikoa da: aurrena arima indibidual/substantzial erreal bat suposatzen dute (isilpean) —txit cartesiar katolikoa—, eta gero ukatu egiten diote hori kolektibitateari. Metafisika platoniko-kristau gutxiago eta metaforaren zentzu gehiagoz, espiritu greko klasikoean, Txillardegik ez du enbarazorik, euskarari Euskal Herriaren arima bezala, «munduaren arima» eta munduaren kontzientzia irizteko gizadiari, historia guztiko pentsamenduari, kulturari (64), eta *Volksgeist*-a (herriaren espiritua) bezalaxe *Zeitgeist*-a (aroaren espiritua) aintzat hartzeko: aro bateko agerpen sozial, material, artistiko, erlijioso guztien «funtsezko batasuna» eta aroaren kutsua alegia (84).

8. Ik. Txillardegiren ideia hizkuntz filosofikoen kritika «komunista» «definitibo» bat, M. Ereño, «El solipsismo lingüístico en el ensayo 'Izkuntza ta Pentsakera' de Txillardegí», in: *Arragoa* 6-7 (1967), 5-32. Handik aurrera ezkertiar edo exkerrero askoren Txillardegiren kritiken iturria izan baita artikulua hori.
9. Geroago, marxismoa funtsean erlijio berri bat dela argudiatuko du (Rikardo Arregirekin polemika, etc.; ik. *Euskal Herria helburu, loc. cit.*, 278).
10. «Guzien kakoa, azkenean, GIZONARI BURUZKO IDEIA DA. Hortan berezten gera beti», ik. Igara, «Sinistu ezinean iges egin behar», in: *Jakin* 27-28 (1967), 22.
11. Hein honetan, Txillardegiren pentsamenduaren traiektorian, *Exkixu* nobelak (1988) errotiko biraketa bat markatzen du, mundu honen barruan bizitzak zentzu osoa aurki lezakeela erakusten baitu. Edonola ere, Camusek «justuarentzat» nahi zuen legez, askatasunaren borrokan bere burua sakrifikatzen duen protagonista baten kasu bakarra da hori. Munduaren martiri santu laiko batena, nolabait esateko. Eta zentzua erakutsi ere, guretzat erakusten du, agian ez martiriarentzat berarentzat. Honek etengabeko teinka batean bizi beharko du bere bizitza.
12. Aberriaren erlatibotasuna (ezabsolututasuna) aitortzeak ez du aberriaren alde borrokatzeko erabakimena zertan deus gutxitu, ik. Igara, «Gure eginkizunaz», in: *Jakin* 24 (1967), 1-7. Aberria absolutua ez da, baina ez da korrika handik ihes egin behar dugun Sodoma ere.
13. «Komunismoa eta kapitalismoa, biak, funtsean haurride dira: 'prometeotar' eta Europako seme» (16).
14. Ik. orobat Txillardegí, «Mendeurren oargarri bat: Buda Sakiamuni ta bere gaurkotasuna», in: *Egan* 5-6 (1956), 94-98.
15. Ik. K. Mitxelena, *Idazlan Hautatuak*, Bilbo 1972, 339.
16. «Zer egin behar du kristauak, kristau dan aldetik, gerla egin beharretan gertatu ezker? Arjeliako auzia izan dute berrikitan

frantses katolikuek, Tuniziakoaren eta Indotxinakoaren ondoren; gauza bera espainolek, katalanek eta euskaldunek 1936an; eta berriro ere orain, Euskal Herria askatasunerako bidean abiatzeko zoria hurbil dugularik, gertu dago hautatu beharra, eta etorkizuneko sukar-giroaren lehenengo zantzuak aditzen hasi dira» (7).

17. Gose grebak, etc., pertsonalki hainbat borroka forma ezbertxazko praktikatu (behar izan) ditu Txillardegik bere traiectoria harri eta miragarrian —emazteak eta familiak lagun eginda! 1964-65ean Frantziatik kanpora bota nahi izan zuteneko bere jokabideaz, Txillardegik berak argitzen du: «Gandhismoa hori zela uste nuen», ik. *Euskal Herria helburu, loc. cit.*, 218. Ik. bertan 195-196 or., bortxaren eztabaidari buruz ETAre barruan.
18. Ik., baita ere, *Euskal Herria helburu, loc. cit.*, 140-143.
19. Erro (existentzialista erlatibista) horiek gero estrukturalismoak are sendoagotu ditu, ik. «Levy-Straussek Unamunorengana», in: *Jakin* 20 (1965), 6-15. Halaber, «Estrukturalismoaz zenbait hitz», in: *Jakin* 25 (1968), 26-29. Baina erlatibismo honek absolutuaren errealitatea ez du ignoratzen edo ezikusten: «absoluturik ba al dago, ordea? Zein da absolutu hori? Nork bildu du beregan? Integristei hau gaitzi bazaie ere, ez dakigu erantzuten (...). Nork bere absolutua du funtsean (...). Nork bere absolutu bat du nortasunaren eusle eta oinarri. —Ez ote da egia, ordea, estrukturalistek gaur uste dutenez, danak trukagarri dirala, alkar ordain dezaketela, egin ditzakegun aukera guziak defendigarri dirala hein berberean?», ik. Igara, «Sinistu ezinean iges egin behar», *loc. cit.*, 16. «Absolutua nun dagoen ez dakigula aitortzen dugu, eta apostolu eta eliza guziak kontra ditugu. —Egia dugu gidari, ordea, eta gizonari buruzko ideia bat ere bai, egia da. Bien zerbitzutan jokatu nahi dugu zer gerta ere» (*Ib.*, 22).
20. Ik. Txillardegik, «Betikoaz agian», in: *Egan* 1-2 (1958), 46.

Txillardegi nobelagile

*

NEREA ARRIZABALAGA

*

xillardegi leku berezia betetzen du garaikideen artean: intelektuala, zientzialaria, nobelagilea, lirikoa, abertzalea, Herriaren kritiko zuzena, poeta dugu. Txillardegi gu murgildurik gauden abentura modernoan esperientzia pertsonala aurkezteko konprometiturik dago, bere ehuneko espezimena aztertzen duen osagile baten zintzotasunez; bera den beste bat izango zatekeen urrunminez, geure bizitzari esanahiren bat ematen ez bada, behintzat geuretzako lekuren bat eginez gauzen eskeman.

Txillardegiren lanetan giza faktoreak garrantzi handia dauka, borrokari, autentikotasunar, eta zintzotasunari jarraitzeak, hain zuzen ere.

Txillardegik azken urteetan ez du arreta kritiko handirik jaso. Eta Txillardegi handian pentsatzen dut, oraindik Euskal Herriak ez dio zor dion onespenerik eman.

Hasierako fikzio lanez egon ziren aipamen, erreseina batzuk, entzutetsuenak eta garrantzitsuenak Koldo Mitxelena-renak izan ziren: «Sarrera hitz batzu. Larresoro. Leturiaren egunkari ezkutua» (1957)¹ eta «Txillardegi. Peru Learitzako» (1960)². Baina Txillardegiren fikzio lanez ahalegindutako ikerlan estentsibo bakarra Carlos Otegiren honakolan hau dugu: *Pertsonaia euskal nobelagintzan* (1976). Beraz, Txillardegiri buruzko bibliografia mugatua da.

▮ Nerea Arrizabalaga Euskal Filologian lizentziatua da.

Txillardegik saio liburuak, eleberriak eta ipuinak idatzi baditu, hemen bere sei nobeletan oinarrituko gara: *Leturiaren egunkari ezkutua* (1957), *Peru Leartzako* (1960), *Elsa Scheelen* (1969), *Haizeaz Bestaldetik* (1979), *Exkixu* (1988) eta *Putzu* (1999).

Azken 40 urteetan

Azken 40 urteetan euskal nobelagintzak lehenago izan ez duen hazte eta heltze prozesua izan du, eta arreta hizkuntzan ez ezik, hizkuntzaz haratago erakarri du. Aldi hau noiz hasi zen zertzerakoan eztabaidarik dagoke, baina oro har 1950-1960 hamarkadan euskal nobela formaz, esanahiz eta izendapenez aldatu zela onartzen da.

Hala eta guziz ere lan batek agertu zuen euskal eleberraren berritasuna. Lan hau *Leturiaren egunkari ezkutua* (1957), Txillardegik argitaratu zuen lehen eleberria izan zen. Honek ikuspegiaren eta estiloaren aldaketa erradikala ekarri zuen.

Eleberri honen eta aurrekoen artean lerro banatzailea, inperfektua, bortitza eta garratza datorkigun arren, *Leturiaren egunkari ezkutua*-k hasiera ematen dio euskal nobela modernoari. Eleberri honek honako hau hartu zuen 1957an: gerra zibilaren ondorioz barnetik apurturik zen gizona, estandar objektiboen galera iradokiz (Jainkoa, Familia, Lana) errealtate subjektibo baten edo batzuren alde. Azken batean Euskal Herrian jaiotze prozesuan zegoen mundua eta Herrian lehertze zegoen errealtate berria.

Leturiaren egunkari ezkutua argitaratu arte, euskal prosa kristautasun lerroari, kontraerreformatik batez ere datorren kristautasun dogmatikoari (Etxepare Erreforma garaikoa eta Leizarraga protestantea alde batera utziz), aldian aldiko eta garaian garaiko ñabardurez eta aldaerez, jarraitzen zaio.

Eta euskal eleberriak (batez ere Txomin Agirreren *Garoa*-z ari garelarik) oso sinplifikaturiko munduaren ikuspegi idilikoa, ortodoxoa eta onartze unibertsala galarazten duen pertsonaren ikuspegi azalekoa eskaintzeko joera

zuen. Hiriko eleberria Txillardegik abiatu du, norbanako arrotzez eta konplexuez idazteagatik, lehen suizidioa da-karkigulako. Txillardegik aurreko nobelaren muga estu haiek gaindi zitezen lehen lan handi eta errebeldea idatzi zuen.

Eta errealtate berria Txillardegi nobelagilearengan europar joerekin erlaziona daiteke. Euskal Herrian garai hartan bizi zen giro hertsitik eta nazionalkatolikotik alde egin nahian, Txillardegiren lanek Europako haize berriak zekartzaten Euskal Herrira.

Nobelagile garrantzitsu batzuk aipa daitezke literaturara frantsesetik. Alde batetik Camusen eragina *Arrotza*-ren gaian identifika daiteke. Bestalde, Txillardegiren estiloak Sartrearekin izandako harremanaren ondorioak erakusten ditu: atmosfera osoak pertsonaia guztiak harrapatzen dituen tranpa bat osatzen du, nobelaren egiturak pertsonaiak itxitura fisiko eta psikologiko batean lotuta eramaten ditu. Adibide garbi bat da *A huis Clos* bereziki. Eta honelako zerbait nobelaren egituraren bertan gertatu ohi da. Nobelaren egiturak berak erabakitzen du aurrez Txillardegiren pertsonaien ibilbide psikologikoa. Baina lotura hauek ez lirateke imitazio bezala ulertu behar. Txillardegik sorkuntza oinarrietan sartuz eraldatzen ditu.

Gainera Txillardegiren pertsonaiak sarri bakardadean, biluzik, lotsarik gabe, ezerezean esekirik bailiran, anbiguo-tasunean, errealtatea anbigua baita, hots nahiaren mugagabea, bizitzan, eta mugen adierazpenean, heriotzan gertatzen den gatazkan dagerzkigu.

Forma beharrezkoa eta nahikoa balitz legez

Fikzioan bidea hasi zuenetik Txillardegik eleberriak eta ipuin motzak, guztiak tonu beretsuan idatzi ditu. No-beletako ezaugarri formalei dagokienez hizkuntza eta estiloa idazten den lan bereziak mugatzen du. Elementu formalak ez dira komunikazioa eragozteko bezain konplexuak.

Honela, Txillardegiren fikzio lanotan mamiaren aldeko joera ager badadi betiereko formaren eta mamiaren ar-

teko eztabaidan, dikotomia honen hutsaren mugetara ere iritsi garela iduri du. Osoki integratua dagoen mezuaren-tzat, forma beharrezkoa eta nahikoa balitz moduan ageri baitzaigu.

Txillardegi versus Saizarbitoria edo Atxaga ikusteak ez du zentzurik

Euskal nobelagintzaren alorrean ez du zentzurik Txillardegi versus Saizarbitoria edo Atxaga ikusteak. Txillardegik batez ere existentzialista dugu, Euskal Herrian bizi zen giro hertsitik jalgi nahian existentzialismo frantsesean iturri garrantzitsuak aurkituko ditu Camusengan, Sartrengan.

Sarritan ikusi ohi da Txillardegiren existentzialismoa literatura existentzialista frantsesarekin loturik. Txillardegik berak Sartrearekiko zorra aipatu izan ohi du; Saizarbitoria bera ere nahikoa giro existentzialistan hazi da. Bere eleberriak beste eraberritze formal bat dakarkigu (Txillardegik ere ekarri duena bere modura).

Atxagak, ordea, narratiba hispanoamerikarra dakarkigu gogora, Borges izango litzateke adibiderik argiena. Bi idazle hauek literatur mota desberdinak dakarzkigute euskal literaturaren esparrura.

Txillardegiren fikzio lanerako Sartrearen ikuspegi existentzialista egoki-egokia gertatzen da. Txillardegiren fikzio lanean Txillardegi artistaz gain gizona dagerkigu, hau da, intelektuala, politikaria, borrokalaria, abertzalea. Atxagaren lanotan noski Atxaga gizona ere bai, eta ez da apolitikoa, baina batez ere artista dakuskegu.

Bi idazle handion fikzio lanotan eraberritze historiakoaren komenientzia iradokitzen zaigu, bakardadearen, isolamenduaren problemaz hitz egiten zaigu, eta biek komunitatearen eta niaren problema agertuko digute.

Honek guziak, bada, ez lekarkiguke Txillardegi versus Saizarbitoria, Atxaga ikusterik, bi edo hiru literatur mota baizik, non literatur mota bakoitzak errealitatea ezagutze-ko bidea zabalduko digun. Horregatik aurreiritzi itxiez, murritez jokatzek ez liguke lagunduko askatasunerantz,

egiarantz edo jakituriarantz hurbiltzen gaituzten idazlan hauek begi onez ikusten.

Maitasunak zuzentzen ote du Leturia gaztearen patua?

Leturiaren egunkari ezkutua-k (1957) norbanakoa du gune, eta orokorrean gizadi osoa. Leturia norbanako barkartia da, ideia ederrak eduki nahi ditu, eta pentsamendu bakarraren kartzela itzaletik ihes egin nahi luke. Egunkari formaz idatzitako eleberri honek lau zati ditu: «Udalen», «Uda», «Udazken» eta «Negu».

«Udalen»-en naturaren usaina eta maitasun egarriz den bihotza nagusi dira. Leku ezagunean hasten da Leturiaren istorioa: parke publikoan egon daitekeen eserlekuan, urmaelaren eta iturriaren aurrean, «Zerubide» dirudikeen eta izena duen parkean. Bere egunkariaz bere burua aurkitzera joan den Leturia Miren neskatxaz lilurutzen da, eta maitasun mugagabea Mirenen bidez lortuko delakoan dago.

Leturia, Udalenen, bere ideiak izan nahi dituen gazte intelektuala da. Leturiak zein den jakin nahi izango du, zergatik existitzen den, eta zertarako existitzen den.

Leturia itxura intelektualeko gazteak Zerubideko barkadadea eta soinu bigunak maiteko ditu. Bere bihotzak guzia maitatuz eztanda egingo du, lehergai diren hainbat pentsamendu bururatuko zaizkio, maiz ezin baieztaturik osoki bizitzaren lilura horretan. Halanola, ezkontza ez ote da askatasuna galtzea, edo maiteminduta egotea ez ote da lilura, oinarririk gabeko zorion hutsa, ezereza?

Baina denboraren poderioz Leturiaren nortasuna aldatuz doa, Leturia Mirenekin maitemindu egiten da.

A, Miren maitea! Ta zein argitsua den gaurik beltzena zu ikusi ondoren... (39. orr.)

Leturia liluraz gainezka dabil, igotze margotsua bizi izan du eta Mirenekin betiko delakoan dago.

Mirenek Udalenen gaztetasunaren irudi gardena eta freskoa dakar. Halako argi iheskorren bat. Leturia maitemindu, zoratu egingo da Mirenekin.

kristalezko bere ahotsak urratu bezin laister, aterata nengoen ni nere baitatik. (38. orr.)

Halere Leturiak Udalen urtaroan ezin du beti berdin jardun, eta Mirenekin batzuetan pozik eta alai egongo bada larrimina ere nagusituko zaio ongien dagoenean. Leturiak bere baitan aurkitzen duen zentzugabekeria, kalean aurkitzen duen emakume zahar pobrean antzeman ahal izango du. Hau inolako elkartasun eta gozamenik gabe egun euritsuan aurre egin nahian dabil, eta Leturiaren iritzian, heriotzaren beldurrak biziartzten dio. Beraz, munduan bata, Leturia adibidez, alai dagoenean nola liteke bestea horrela sofritzen egotea? Leturiak ez dio zentzurik aurkitzen munduari eta emakumearenganako errukia sentitzen du.

«Uda»-n Leturiak ez duela ezer idatzi ezkontzaldian diosku ohar biltzaileak. Eta urtaro honetan Leturia eta Miren maitagarri eta apasionatu izaten, bihotza taupadaz gainezka eta pentsamenduen gainetik dagokeen maitasunean murgildurik inoiz baino gartsuago elkar maitatzen imajina ditzakegu. Argitasun zalantzati eta handia dateke. Leturiaren argirik gorena.

Halere, ohar biltzaileak idaztea Leturiaren lasaibide hutsa dirudiela aditzera ematen digu, Leturia zoriotsuaren berririk ez dugula, eta horregatik galdetuko digu ea hor ote dagokeen korapiloa, «zergatik ez ditu lau osto irustak?» (75. orr.) galdera erretorikoaren bidez gizon eriarri dagokiokeen izaera argitu nahi digu ohar biltzaileak.

«Udazken»-en garraztasuna nagusi da, eta Leturiak barneari entzunez berriro egunkaria idazteari ekiten dio. Leturia triste eta zauriturik dagerkigu. Bakardade mingotsean ez dakike berriro zein den bere helburua, ez bere patua. Bizitza galduaren nostalgia izugarria dakar: Udalenen Mirenekin liluraturik bazebilen, orain desliluratuta dator egunkaria idaztera.

Leturiak ez omen du maitasun eta zoriontasun azkengaberik aurkitu Mirenengan, eta Mirenen begiek Leturia begiratzen badute eta kezkatu badaude nola ez dakitela Leturia bere larrimanean lagundu, Leturia Mirenen bizitzatik at dakuskegu. Leturia larri-larri dabil, eta bere bu-

rua galdu baino lehen Miren uztea eta Parisa joatea erabakitzen du. Buruz aukeratuko du.

Orrengatik noa etxetik. Eta Paris aldera noa: behar den bezala nunbait aukeratu aal izatekotan, an aukera diteke, noski. Dena ezagutuko dut, eta biotz txoroari uko egin ondoren, buruz aukeratuko dut ni beteko nauena, ots, nere bide egiazkoa. (105. orr.)

Eta iritzi honen bidez, Mireni egun batzuetako bidaiara doala esanez, agur egiten die Altzuraini eta bertako guziei.

«Negu» eleberriko zatirik ilunena dugu, beltzena dela dirudike. Leturia Parisen baztergabea dela eta liluraturik badabil, «Betikoak. Maite-arogan nago berriz. Nai izan gabe, Miren-ez gogoratzen naiz; ez beragatik, nere gaztarogatik baizik» (111. orr.), hemen ere ez du Egia handirik, absoluturik aurkituko. Zientziak, Arteak eta Erljioak bideak erakusten dizkioten arren, erlatiboak dira. Leturia egia absolutuari buruz ez dakigula ezer konturatzen da. Baztergabea utzi eta ur txikiagoetan ibili nahi izango du, argiaren izpia existentzialismo kristauan dagoela pentsatuko du, eta Miren eta ingurukoak zerbitzatzera joanen da, baina Mirenengana heltzean Mirenek gaisotasun sendaezina du, hil egiten da. Leturiak, bakardade arrotzean, inolako fedetik gabe, bere buruaz beste egiten du.

Beraz, dakuskegunez, *Leturiaren egunkari ezkutua*-n, hasieran mundu zoragarrienetakoan dena ongi zetorkion Leturiari. Baina «gehiegi» nahi izateak zigorra dakarkio: gehiegi-zigorra, tragediaren binomioa. Eta konpontze ezak fatalitatea. Berraurkitzeak: erromantizismoa.

Hau da, Leturiak Udalenen Miren guziz absolutizatzen du eta ez du ezer erlatibizatuko, ez dio bere buruari galdetuko ea hainbat faktore komun duten elkarren artean bizitzan aurrera egin ahal izateko liluran eta bilaketan.

Udazkenen Leturiak beste bideari hasiera ematen dio, egiarenari hain zuzen. Horrengatik, Mireni min handia emanik, eta min hori ezin konpondurik noski, eginda dagoena eginda dagoelako, eta ongi edo gaizki egon baikoitza delako bere ekintzen arduradun, fatalitate horren

jabe eginik Leturia, behintzat ez dezan bere burua guziz galdu, Parisa doa, eta hemen Udalengo lilura berraurkitzen du: erromantizismoa.

Halere, laster konturatuko da Egia osoaren jabe ezin daitekeela izan. Hemen ere Leturiak ez du erlatibizatuko eta berriro pot egin ondoren, bere arima salba dezan ur mugatuagoetan ibili nahi izango du, existentzialismo kristautuan, bere Mireni eta ingurukoei zerbitzatuz. Baina maitasuna? Enigma dugu. Eta gainera Miren gaisotasunez hil egiten da. Oraingoan isiltasunean, bakardade arrotzean, Leturiak bere buruaz beste egingo du.

Beraz, esan dezakegu maitasunak ez dituela eleberri honen patua eta gertaerak zuzentzen. Errurik gabeko so-fritze mugabeak bai, ordea.

Leturiaren ibilbide honek 1957an Euskal Herrian nolako gertaera, pertsona sinboliza zezakeen?

1957. urtea garrantzitsua dugu Euskal Herriko historian eta nazionalismoan. Hamarkada honetan, 1953an hain zuzen, ETA Euskal Herrian fundatu zuten, eta fundatzaile horietako bat Txillardegi zen. *Leturiaren egunkari ez-kutua*-n Leturiak dagerzkigun larriminak eta kezkek *euskal intelektual gazte batek Herriagaz konprometitu baino lehen izan ditzakeenak ditugu*. Eta iradokizuna, lilurari bai, eta bilatze-ari bai dugu, biak batera, euskal pertsonak aitzina egin nahi bazuen garaiko Euskal Herri nazional katoliko itxitik.

Peru Leartzako eta budismo ortodoxoa

1960an hainbat gaztek Euskal Herrian budismo ortodoxoa aukeratu zuten. Horietako bat Krutwig handia dugu. Bizi ziren munduan ez zeuden akort, autentikotasunez bizi nahi, eta Hinayana bidetik jo zuten. Halere, laster konturatuko ziren mendebaldeko pertsonarentzako oso zaila gertatzen zela budismoa ulertzea, eta guzia ezereza den ideiak pertsona zora zezakeela.

Peru Leartzako-n gure pertsonaia nagusiak ere zintzotasunez bizi nahi izanen du, baina krisi espirituala bizi du

gure Peruk, ez du Jainkoan sinetsiko, lanean ez da konponduko, eta egiaren bila ikusiko dugu. Bilaketa horretan Xabier filosofoak eta Marinelak laguntza emanen diote, baina ez da nahikoa izanen, eta Peruk budismo bidetik egia aurkitu nahi izanen du autentikotasunez bizi ahal izateko. Pot egingen du eta bakardadean, ia inolako maitasun harremanik gabe, arrotz, lagunik gabe zoratzeaz ikusiko dugu.

Ez Maitatuaren gaisotasuna duen Elsa Scheelen eta Pierre apaiz ohia

1963an emakume gazte ederra hil zen, Marilyn Monroe hain zuzen. Emakume honek munduko aberastasuna lortu zuen, baina bere buruaz beste egin omen zuen. Marilyn Monroeren heriotzak mundua astindu zuen, eta mendebaldeko kristau munduan kezka sortu zuen. Euskal existentzialismo kristauan halako emakume ederraren heriotzak mundu aberatsean itaunak sortuko ditu. («Marilyn'ek bere burua hil du».)

Elsa Scheelen eleberrian (1969), Elsa emakume gazte ederraren sinbolo dugu. Hau, pobreziatik, langile mundutik irten nahian eta mundu aberatsak liluraturik Luc burgesarekin ezkonduko da, baina ez da zoriontsu izanen. Gainera bere bidea egin nahi izango duen emakumea dugu gizonen munduan, pot egingen du, zeren lana izan arren Luc senarragaz maitasun harremana haustean, mundu aberatsaren lilurak deslilura dakarkio, eta gainbehera ikus genezake Elsa.

Pierrek Elsa ezagutuko du, maiteminduko da honen edertasunaz, baina ezin heldu pertsonarengana urrutiegi baitago. Pierre ere krisian dugun pertsonaia dugu, munduan dirua eta indarkeria nagusi direla ikustean zail zaio Jainkoan sinestea, eta ondoren marxismoaren bidea aukeratuko badu, berriz ere estalinismoak ez sinestera eroango du.

Gure Pierre gaixoa bakarrik, ezerezean, esekirik bailebilen ikus genezake Elsa legez. Pertsonaia hauskorrak ditugu, nagusi den gizartean ongi egokituko ez direnak.

Haizeaz Bestaldetik eta itsasoaren mugagabea

1979an, *Haizeaz Bestaldetik* poesiaz blaituriko eleberraren bidez, ideia handiegaz negoziatzeak norbanakoari eta gizadiari nolako kaltea ekarri dioten errepresentatuko digu Txillardegik. Eleberri honetako mundua basamortuan gertatzen da, eta kokapena beste galaxia batean dela pentsa badeza norbaitek, laister konturatu ahal izanen da, eleberri horretan gertatzen denak gure munduagaz zerikusi duela.

Eleberri honetan bi sinbolo inportante izango ditugu. Bata lakua, eta honek mugatasuna iradokiko du. Bestea itsasoa, eta honek mugagabea sinbolizatuko du. Nobela honetan, pertsonaiaren ibilbidearen bidez, gizakiari mugagabeen ez sinestea zein zaila zaion ikusiko dugu.

Eliza taldeek, dela botere espainol inperialarekin paktua egina duen gerra osteko Eliza katolikoak, dela botere faxistarekin bat eginda dagoen eta Lauaxetaren fusilatzea gogora ekarriko digun gerra zibil garaiko monje taldeak, dela monje budista taldeak, guziek mugagabearen absolutuaz negoziatuko dute. Honek pertsona bezala galdu egingen ditu. Gauza bera ikus liteke talde ateo faxista materialistarengan.

Bestalde, giza itxurako tximuek naturan irudi ederra goa erakutsiko digute, taldean bizi dira, festa ospatzen ikus genitzake, eta arra indarraren erakusle eta lehen mailan ikus bageneza, emea haurrak zaintzen, eta edertasunari garrantzia ematen ikusten dugu.

Eleberri honetan, Heriotzak nolako larrimina sortarazi dion gure pertsonaiari senti genezake haurtzarotik hil arte. Gizarteko taldeetan ordea, ez da inolako kezkarik heriotzari buruz ageri. Orduan iradokitzen zaigun galdera honako hau izan liteke: nolako gizatasunez jardun lezake te heriotza ahazten duten taldeek? Humanismo ttipiz, noski.

Bestetik, pertsonaiak neskalagunagaz izandako maitasun harremana, egun batzuetakoa besterik ez bada izan, iraun dirauen amodioa da pertsonaiaren baitan. Benetako izan da. Eta amodioaren izaera honek galderak sorta-

raziko badizkio pertsonaiari, ezingo du saihestu barne bizitzatik sentiera hori.

Basamortua nagusi da eleberri honetan, heriotza, eta maitasun eta ontasun gutxi ikus liteke haragizko pertsonarentzako. Azkenik, gure pertsonaia, hil aurretik, haurtzaroko parajeetara itzuliko da, eta mundu errurala faltan botako du. Inolako anaikortasunik gabe, pertsonaia bakarrik hilko da itsasoaren aurrean, eta itsasoak, mugagabeak jarraitu egingo du eleberrian.

Eleberri honek, ideia handien izenean gizadiari min handia egin zaiola iradokitzen digu.

Exkixu eta Aberria

Aurreko eleberriotan ez bezala, Exkixuren ideala eremu ttikian baina balio handikoan oinarritzen da, Euskal Herriaren berpizkudean bereziki.

Exkixu pertsonaia ondo zegoen Altza baserrian, baina Exkixu familia kanporatuko eta zatikatuko du kolonialismo espainiarrak. Pasaia hiri tristean ez da ondo sentituko, baseri giroa faltan botako du, hats hartzeko mundu errurala behar du.

Pertsonaia hau kalean bizi den euskal aberriaren aldeko borroka giroaz identifikatuko da, eta Burgosko prozesu historikoa barnetik biziko du. Exkixu, etxean bizitako Euskal Herriko hainbat pasadizoz, eta Txirritaren umore finaz, Euskal Herriaren gatazka estatu espainologaz aspaldiko kontua dela jabetuko da.

Exkixuk, aurreko eleberrietako pertsonaiak ez bezala, bere burua taldean sentituko du ETAn, anaikortasuna bizi eginen du, eta Guardia Zibil espainolak Exkixu torturatzeko duenean ez du lagunaren izenik emango, etika bat ere bizi du gure gudariak.

Exkixuk ETAn une zoragarriak igaroko ditu Axen neskalagunagaz, iraun dirauen amodioa biziko du. Exkixu eta Axen Euskal Herriaren askatasunaren aldeko militanteak dira, eta elkar maite dute, baina Euskal Herriaren aldeko askatasunaren idealari dena ematen ari direlako, eta funtzio desberdinak beteko dituztelako militante gisa, be-

ren maitasuna neurri handian, uko egitean, erauzketan oinarritzen da. Dirudikeenez, uko egite hori onarturik dute, halere maitasun zoragarriak iragankorra badirudi, hil arte Exkixuren baitan dirau.

Exkixu Txikiari, Iñaki lehengusuaren bideari jarraituko zaio eta ekintzan hilen da. Exkixuk aberriagatik, eremu mugatuan ideala ezarririk, euskal berpizkundean, ekinez aitzina egiten du pertsona legez. Lagunen heriotzari aurpegi emanez, ETAn berebiziko uneak biziko ditu, eta aberri ia hilaren saminez dena emanen duen pertsona idealistaren ibilera erakusten digu eleberri honek.

Karlismoa herri mugida izan zen

1999an *Putzu* eleberria izan dugu. Eleberri ederra eta sakona, *roman* bat dugu. Eleberri mota honetan herriko bertsoek, lirikak, hausnarketek eta narrazioek dute lekua. Entziklopediaren eta unibertsaltasunaren helburuek esku hartzen dute Putzuren errealitatearen hurbiltasunagaz.

Putzu pertsonaia eleberrian barrena aldatu eginen da, gaztetan euskal foruen defentsan herri mugida karlistan borrokatuko du, baina, erbestealdian Espainiatik ez datorrigula ezer onik ikusirik, bere esperientzien bidez eta liburuetan lorturiko informazioaren bidez, ez du begi onez ikusiko euskaldunok espainiarrei loturik borroka dezagun geure eskubideak erdiesteko.

Putzu pertsonaiaren ibilbideak karlismoak Euskal Herrian nolako eragina izan zuen erreprezentatzen digu. Herria bera izan zela protagonista erakusten digu, baina herri akonplejatua, eta eleberri historiko honek euskaldunek gudu hartatik ezer ez zutela irabazi dakarkigu.

Eleberri honek euskaldunok, geuk, geure baitatik, inorri loturik egon gabe indarrak atera behar ditugula iradokitzen digu, aitzina egin nahi badugu. Putzu bezalaxe, maitasunez eta zintzotasunez, bila ibiliz eta ekintzan, askeago izan gaitezkeela aditzera eman liezaguke *roman* honek.

Eleberri hau Txillardegik 1999an kaleratu du, eta Euskal Herrian, 1998an akordio historiko berebizikoa eman da, Lizarra-Garazikoa hain zuzen. Lizarra-Garazi

Euskal Herrira ilusioa ekarri duen bide zabal eta herrikoia da, Euskal Herria burujabeago izan dadin egindako apustu historikoa. *Putzu* eleberriaren bidez, geure historia ezagutzuz euskaldunok geure buruaren jabeago izan gaitezen laguntzen digu Txillardegik.

Antisistema

Txillardegiren eleberriak existentzialistak diren heinean antisistema dira.

Existentzialistak dira alde batetik, existentziak esentziari aurre hartzen diolako, eta pertsona bakoitzak aukera erresponsiblez, hein handian bizitzaren norabidea eramango baitu, ezjakintasunean, zalantzan eta iluntasunean bere burua burutuz. Eta bestetik, bizitzan ardura guztiak hartuz, erantzuna emanik aitzina egingo duelako pertsonak, eta ardura guziak hartu gabe ondorioak pertsona berarenak izanen direlako, eta gainera kalterako.

Fikziotik, beraz, irekitzen zaizkigun gatazka metaforrek errealitatea zabalagotzen digute, eta pertsonaiak fikzioan errealitateko pertsona bailiran ikus genitzake.

Txillardegiren eleberri hauetan, pertsonaia nagusiak hirugarren dimentsio kubikoan ezin egokiturik —egitura geometrikoa mugikorra ez den heinean, hots bizitzarik ez duen bitartean nekez egoki baitakioke gure pertsonaia—, egitura hori eraldatzeko hirugarren dimentsio erreal eta mugikorrera edo laugarren dimentsio magikorantz etortzea geratuko litzaieke. Baina Txillardegik ez die bide hori utziko, beraz, beren egitura kubikoan zanpaturik geratuko dira beti ezin mugiturik, eta inora irten ezinik.

Ez Peru, ez Leturia, ez Elsa, ez Pierre, ez dira iritsiko ez hirugarren dimentsio erreal mugikorrera ez laugarren dimentsio magikora. Hauek guziek, hirugarren dimentsio kubikoan, iluna eta argia, bizitza eta heriotza, norbanakoari geratzen zaizkion bi alde batera onartu ezinik, zail dute pertsona bezala aurrera egitea dimentsio geometriko estuetan barna arima gardenaren, espiritualtasunaren, razionaltasunaren bila.

Peru, Leturia, Elsa, Pierre, aukeratu beharrea izan dira, presiopean, baina aukeratzearen askatasuna, mugen barnean sentitu gabe, balioztatu gabe. Halere, pertsonaia hauek zanpatzaile den sistemaren aurka joko dute, ideologia itxiaren aurka joanen dira, baina ez bide autentikotik, erdipurdiko bidetik baino, sarri hainbeste min egin dien sistemak bezalaxe jokatzuz. Beraz, zalantza gutxi gera dakioke irakurleari, horrela ezinezkoa dela txori ttiki baltz moduan hegaldiari ekitea pausalditxoak eginez.

Exkixuk, berriz, bide autentikoa hautatuko du. ETAn neskalgunaz iraun dirauen benetako amodioa ezagutzen du, eta taldean sentitzen du bere burua, eta honen ahotsak eragina du, inguruan proiektatu du halako euskal berpizkundearen alde, anaitasunaren alde, hitzez eta ekin-tzaz.

Aitzitik, ezin esan gauza bera eleberriotako pertsonaia guziei buruz. Gure Leturiak, adibidez, naturarekin harmonian egunkarian bere burua ezagutzeko bidea hasi badu, Miren neskatzaz liluratzean, barne ezagutzari jarraitu gabe liluran barna, Miren idealizatuz, ez dio bere buruari galde eginen zergatik ez zuen hiriko dantza zarata maite, zergatik naturarekin bat eginez bakardadera jo zuen.

Leturia barnetik krak-krak egiten ari den pertsonaia dugu, baina dakielakoan jokatu du Miren idealizatzean, eta pot egite bertikal zorrotz mintsua jasanen du, ez du bere buruagaz komunikatu, inguruagaz ere ez.

Leturiak gehiegi sinetsi du (Mirenengan, Parisek sinbolizatzen duen Jakituria handian, existentzialismo kristauaren Jainkoan) eta erratu duen aldi bakoitzean, etorri zaion bakardade bortitz eta gortasun krudelaren aurrean, ez du jakin etorkizunari irrifartsu begiratzen, alai eta bizi-pozez, zaldi zuriaren antzera heriotzaren aurka joateko, hau gainditzeko.

Leturiak ardura guziak ez hartzean bide inautentikotik jo du, eta horrela ezin aurre egin zanpatzen dion bote-re antihumanoari, ezin izan mugikortasunaren bizitzan urjauzi gardena, espirituala, razionala.

Bestalde, Peru pertsonaia ere gainetik datozkion bizitzeko arauen aurka dago. Diruaren arabera antolatutik

den gizartean ez da jarrera onez egokituko, eta munduan dirua eta indarkeria nagusi izatea, eta ez arima gardena, gorrotatuko du.

Maitasun harremanetan pasiorik gabeko konformismoa ez badu onetsiko, bera ere pasiorik gabe, miseria animikoan barrena murgiltzen da bizitzan zehar. Hori bai, fikziozko pertsonaien bidez, Xabier filosofoaren eta Mari-nelaren bidez. Eta hauen bidez, bizitzaren aukerak zabalduz doazkio Peruri barne ezagutza bidaian.

Baina Peruk gehiegi nahi izan du arima gardena, espiritualtasuna, razionaltasuna, eta ondo ulertzen ez duen budismo ortodoxoaren bidetik betetasun hori ez du bizitza mugatuan lortuko. Gainera, Peruk ez du jakin jarrera onez bizitzan heriotza onartzen, nahiaren mugagabeen norbanakoaren eta guziaren errepresentazio mugatua umiltasunez, ontasun eta razionaltasun handiagoz maitatzen.

Gure Peruk erlatibismorik ez duenez, mugak bizitzan nagusi direla ikusiz, bere bizitzan ibilbide katastrofikoa, gero eta isolatuagoa, sasilerro bertikalean daroa.

Peru budismo ortodoxoarena bezalako errezeta unibertsaletan fidatu da, baina gero proiektu horretan pot egin duela ikusten du. Azken batean honek bere burua gutti ezagutzen baitu. Beraz, ezin irten bestearen eritmorra, hurbileko pertsonengana, hauen berehalako problemetara, sofrimenduetara, interesetara, edertasunera, bizitzan gertaera harrigarri eta errepikaezin bailiran entzute-ra, ikustera, bizitzera, eta gogo onez, fede onez konprometitzera, arau prelogikoak eta logikoak gogoan izanik eta lotan geratu gabe.

Peruk arimaz, ontasunez eta maitasunez aitzinatu nahi izanez gero, gizakiaren oreopitekotasuna eta aldibereko natura intelektuala begi onez ikustea dagokio. Eta honela bere burua eta ingurua ederragotu ahal izango luke bizitzan bide osatzaileagoan, borobilagoan.

Elsa Scheelenek ere ez du bide autentikoa eginen osotasunean, eta pasio gabeko gezurretan eta onartze umilean oinarrituriko harreman hutsari muzin eginez, bere bidea egin nahi duen emakumea bada, arrakasta dirua egitean

oinarritzen duen egituratik ihes egin nahian badabil, aldi berean urduri, nahasturik, sareetan harrapatu ikusten dugu, eta bestearen nahigabera, Lucen eta Pierreren edo Scheelen Jaunaren etsipenera atera gabe ezin du barne itsasoaren zurrumbilotik irten, eta gatazkatu egin badu ideia propioak, amets propioak dituen emakumea izan nahian, ez du inon haurridetasunik bizi izan, eta indartsuen, dirudunen trenera igoz tronpatzen den txori ederrenen legenda balitz bezalaxe ikus genezake.

Elsak ez du sakonki sentitzen zein kolektibitatean sustraiturik den, eta bizitzako alde txarretarako eta ederretarako bere burua prestatu barik, barne ezagutzaren bidez, ezer ez dela gehiegi nahi izan behar, eta asmoak ekintza-zen zerbitzuko direla, *ez maitatuaren* gaixotasunez hondoratu doa pilulen bidez.

Halere, bai Pierre bai Elsa, saiatu egiten dira marioneta edo robot ez izaten. Gizakiaren tragedia fatalista bizi izan duten Pierrek eta Elsak, ez dituztelako sumatu bizitzan mugak, gauza beraren aurpegi desberdinak, barne ezagutza ttikiz eta jarrera noblez ez dutelako ekin, eta asko irrikatu, gehiegi nahi izan duten pertsonaia hauek, batak, Elsak, mundu aberatsaren distira, aparra, eta besteak, Pierrek, kristautasunean eta marxismoan oinarrituz, edo Elsaren irudi idealean, eta ez haragizko pertsona legez hartuz, hau da, biek ere dogmatikoki eta razionalegi ekin diotelako, egingdako aukeran ardura guztiak hartu gabe, Pierrek ahulen aldeko apustuan eta Elsak duintasunez, pasioz, maitasunez ongi eta aske bizi izatearen ametsen, liluran, hau da, ez Pierrek ez Elsak ez diotelako bizi izan duten liluran bilatzeari ekin, pertsonaia hauskorrak eta zoragarriak ditugu.

Haizeaz Bestaldetik-eko pertsonaia gatazkatsua dugu. Honi eskainiko zaion barne ezagutzarako bidaiaren bidez, inkontzientea kontziente eginez dator. Gure pertsonaiak norbanakoari justizia sentimendua garatzea falta zaiola ikusi ahal izanen du.

Halere, indar gaiztoetatik, ilunetatik gure pertsonaiak ihes egin nahi izanen du, baina ez du ondoko pertsonaren beharretara zabaldu bere burua, beste lagunarengana, eta aldi berean, bere burua ezagutzeari ekin.

Horrela gezurrezko egoera ezartzen dutenek, ideiak, pentsamendua, mundu poetikoa garatzea eragozten dutenek, zereginik izan ez dezaten munduan, ankerra izan da oso boterean egoteko egin ohi dutena gutti-gutti hauek, direla eliza taldeak, direla ateo materialistak: sofrimendua gehitu kolektibitateari aurre egin gabe, barnetik pertsona hustuz, anikilatuz.

Pertsonaia nagusiak deabrukeria hori gainditzeko, besteen artean, hainbat gauza eder, maitasun azkengabe eta hainbat triskantza eta sarraski egin dituen gizona onartu beharra du.

Eta min mugagabe hau hein handian absolutuaz negoziatzeagatik, mitoa absolutu huts bezala ulertzearren etor daiteke, eta ez mitoa absolutuaren hurbilpen moduan sumatuz hain zuzen, non borondatez, jarrera noblez, etorkizunari barrez begira, liluraz eta bilaketan ekinenez, pausalditxoak eginez, mitoaren, itsasoaren edertasunera, mugagabera, utopiara hurbilduz joan litekeen pertsona, mugak eta heriotza onartuz, haurridetasunean, eta ilusioz blai.

Exkixuren ibilbidean Txillardegik gizon moderno aditzera emango liguke, zeren eta bila ibiliz, borondatez aitzina egin bailezake pertsonak. Txillardegiren eleberriotan gizon modernoaren aurkezpena dugu, eta *Exkixu* eleberrian, lehena ekintza da, eta barne ezagutzan eta inguruan bila ibiliz, gogoz ekinez, aurrera egiten du Exkixu pertsonaiak horizonte erreal eta mugikorrean.

Exkixu eleberriaren amaieran hiltzen bada, urruti gelditzen dela dirudikeen Exkixu hurbil senti genezake, eta honen bizitzak iraun dirauela, baliogarria dela suma genezake maitasunean, bihotzaren taupadetan.

Exkixu eleberrian, Espainiako estatu inperialistak larderiaz eginiko kasu ilun bezain munstrokeriaz betea erakusten zaigu, eta Exkixu bizitzan abertzale izanen dugu, eta estatu espainolaren egoera zapaltzaileak eta gezurrezkoak Exkixuren familia bereizi eta Pasaia hiri tristera bidaliko ditu.

Estatu espainoletik datorren gerra proiektutik, proletario izatera Pasaia hiri tristean kondenaturik den Exki-

xuk aurre eginen dio egoerari, familian eta inguruan jasotako kulturaren bidez, Txirritaren eta Santa Kruz apaizaren oroitzapenak gogoan izanik, eta herrian, kalean bizi den mobilizazio eta elkartasun giroan Euskal Herria askatzeko.

Euskal Herria lozorrotik esnatzen ari dela erakusten digu Exkixuren ibilbideak, eta Exkixuk lehenaldiarekiko kontzientzia hartuz, lehenaldia onartuz, aukera erresponstasiblea eginez, ETAn bere burua birplanteatuko du militante gisa. Neskalaguna ezagutuko du eta berarekin une ederrak bizi izanen ditu eta taldean sentituko du Exkixuk bere burua. Exkixuk ETAn bide autentikoari ekingo dio, eta estatu espainol inperialistak ezin izanen du mugen barnean Exkixuk ETAn bizi izan duen egiazko existentzia, arima ederra, ezabatu.

Putzu foruen aldeko eusko gudaria dugu, eta gazte honen ibilbidea edozein euskal gudari anonimoren isla izan liteke. Eleberri historiko hau, lehen pertsonako narrazioaren bidez, Putzurengana sakonki hurbiltzen da, eta honen inkontzientea argituz doa, maila berria, kontzientzia berria hartu arte.

Nobela honetan, Euskal Herriatik Euskal Herriko historia kontatzen da, eta anbiguotasuna sortzen da, errealtatea anbigua baita. Putzuk sarri zalantzan ikusiko du bere burua, nahasmenean, ez dakiela zergatik zirt edo zart egin aurretik, ekintzara jo baino lehen eleberriaren hasieran. Eta eleberria amaitzeaz dugunean irakurleak argi ikus lezake, Putzu guziaren gainetik abertzale dela, ezkerrera hurbiltzen den abertzale emankor eta anonimoa.

Putzuren ibilbideak Euskal Herriko historiaren tragedia dakarkigu, eta iraultzailea dugu, geure buruaren eta geure herriaren ezagutzarako iradokizun berritzailea gertatzen baitzaigu, eta lehenaldia onartuz, aukeratuz, Euskal Herriak aitzina egin lezakeelako bera izaten, inoren morroi izan gabe.

Putzu ausarta izan da, eta lagunuen heriotzari aurre eginez, ekintzari jarraitzen zaio batailetan. Baina Putzu, Iparraldean erbestealdia biziko duenean, gero eta kontzienteago izanen da, nolako iruzurra sartu zien eta sar-

tzen dien estatu espainolak euskal herritarroi, eta bere bu-ruari galdetuz, eta liburuetan eta paperetan bila ibiliz, Euskal Herriaren berpizkundera lortzeko Don Carlosen azpian jardutea alferrikakoa izan dela konturatuko da.

Halere, irakurleak karlismoari poesia atxikitzen zitzaiola senti dezake. Don Carlos, Don Isidro Ortiz de Urruela, Don Manuel Santakrutz apaiza... Hauen guzien bizimoduan poesia zegoela suma lezake.

Txillardegik kontzienteago bizi gaitezen laguntzen digu

Txillardegiren eleberriek, prosa poetikoz, mugarik gabe objektibotasunaren eta subjektibotasunaren artean, bizitza dakarkigute, errepresentatzen digute. Pertsonaien maskaren azpian, gertaerak, pertsona ezagunak, lekukoak daude. Gerra zibil osteko Euskal Herriko krisiaren sinboloak.

Eta pentsamenduen askatasunez, pertsonaia hausko-
rrekiko maitasunez, errealitateak eskaintzen dituen auke-
ra berriei buruzko kontzientzia argituz, Txillardegik kon-
tzienteago bizi gaitezen laguntzen digu. ♪

-
1. Mitxelena, K., «Sarrera hitz batzu. Larresoro. Leturiaren egunkari ezkutua», in *Mitxelenaren idazlan hautatuak*, Bilbo, 1972, 296-305 orr.
 2. Mitxelena, K., «Txillardegi. Peru Leartzako», in *Mitxelenaren idazlan hautatuak*, 333-340 orr.

Txillardegiren pentsaera politikoa

*

EMILIO LOPEZ ADAN

*

Sarrera

Artikulu honen xedea da Txillardegiren pentsaera politikoa den bezala agertaraztea. Baina fideltasuna ez da tes-tuen antologia hutsa. Txillardegiren hitzak jasoko baditu-gu ere, interpretazio bat eman beharko dugu, ideiak ga-raietako gertakarietan eta eragin ideologikoetan kokatuz.

Jakin-ek omenaldi gisa antolatu duen zenbaki berezi honetan, lekurik ba du interpretazio kritikoak? Interpreta-zioak apaltasunarekin eginez eta kritikak gogorkeriarik ga-be aurkeztuz, agian Txillardegiren eta irakurlearen erres-petuz moldatuko dugu lana.

Zer noiz

Txillardegirengan goiz ageri ziren gai garrantzitsue-nak: euskal nazionalismoa eta hizkuntzaren, euskararen, leku zentrala. Konstante horiek nabariak dira, goiztiarrak, eta inoiz ez gezurtatuak.

1952an *Ekin* taldea sortu zenean, Txillardegi zen ideo-logo nagusia. Taldearen ikusmolde kolektiboa ziren, du-

● Emilio Lopez Adan idazlea *Euskadi 1984* (1979) eta *Bortu*

darik gabe, *Ekin*-en eta ETArean formazio koadernoetako kontzeptuak, baina Txillardegiren luma sumatzen da.

Gero, 1955etik aurrera, Txillardegik bere burua aurkeztu zuen euskal idazle bezala. Laster, produkzio literarioa euskararen aldeko ekintzekin lotu zuen. Horrela, 1957an urgazle izendatu zuten Euskaltzaindian, «Jagon sailean», hau da euskararen bizitza publikoaz, promozioaz eta egoera legalaz arduratzen den sailean. Militantzia hori iraunkorra izan da, eta estu uztartu da politikarekin.

ETAren lehen denboretan, esan nahi baita 1958tik 1964ra, Txillardegik eragin nabaria izan zuen ideologian. *Ekin*-en bezala, beste batzuk izan ziren organizatzaile nagusiak; estrategiaz ere, bereziki borroka armatuaren aukeraren, beste pertsonalitate azkarren eragina ikusten da. Txillardegik 1962an adar kulturalaren erantzulea zen eta Lehen Biltzar Nagusian eginkizun ideologiko argia izan zuen¹.

Segur asko, 1964rako finkatuak zituen ikusmolde nagusiak. Beraien eraginak gaur egun arte iraun du.

Gero, krisi ingurune batean, pentsaera garatu zen. ETAren baitan, Txillardegik oso borroka latza eraman zuen «felipeen» aurka, 1963tik 1967ra. Garai haietan sozialismo iraultzailea ziztu bizian sartzen ari zen erakundean eta, denbora berean, etengabeko tirabirak gertatzen ziren nazionalisten eta estatalisten artean. Txillardegirentzat, sozialismo eta, bereziki, marxismoaren eragina oso mintzagai errekorrente bilakatu zen.

Sozialismoaren lekua definitu zuen bi oinarrietatik abiatuta: euskal nazionalismoa eta bere ikusmolde filosofiko propioak. Hemen agertzen da nahasien Txillardegiren pentsaera, eta gai hori izanen zaigu interpretagaitzena eta lerrakorrena. Gero, ETAk espainolistak kanporatu zituenean, Txillardegik ETA utzi zuen. Paradoxa horretaz mintzatuko gara hurrengo atalean.

Egia esan, likidazionismoa borrokatuz eta, gero, totalitario ikusten zuen marxismoa ukatuz, Txillardegik oso isolatua geratu zen. Errepresioak ere kolpatu zuen eta, herbestez herbeste, Belgikara eraman zuen. Urte gogor horietan, pentsaera helduaren testu nagusiak ondu zi-

tuen, *Branka* aldizkarian bereziki. Krisi garaietako testu horiek izanen dira gure interpretazioen ardatz nagusia².

Hizkuntz frontean, berriz, Txillardegik hautsi egin zuen kontserbadurismoak jota zen Euskaltzaindiarekin, eta euskara batuaren eraikuntza eman zuen abian. Horrela, Telesforo Monzonekin sortu zuen «Hizkuntza saila» 1964an; 1966an argitaratu zuen «Hizkuntza eta Pentsakerara»; soziolinguistika aplikatu eta konparatuetan gaindi sartu zen «Euskararen arazoa beste hizkuntza pizkunderen argitan» hitzaldiarekin, Baionako Euskal Astean, 1970ean.

Burgosko prozesuaren ondoan, ETaren azken zatiketak gertatu eta gero, Txillardegi berriz lotu zitzaion politikagintzari. Euskal Herrira itzulita 1971n, euskaldunen batasun politiko nazionalista finkatzeko lanetan aritu izan zen, bai idazkietan, bai praktikan. Urte haietakoak dira euskal historia modernoaren kronika («Santoñatik Burgo-sera») eta Fronte Nazionalaren oinarrien proposamena («Proyecto de Manifiesto Vasco»); lan handia egin zuen Fronte Nazional horren alde, baina ez zitzaion aurrera aterat³.

Gero, Sozialismo demokratiko abertzalearen bila eta oraindik ETarekin mesfida, ukan zuen ESBrekin esperientzia txarra⁴. Horrek eman zion, halere, hizkuntzaren berreskuratzeaz pentsatzeko eta ekiteko parada; handik etorri zaigu *Euskal Herrian Euskaraz* taldea. Azkenean, Monzonek 1977an erakutsi bidetik, berraurkitu zituen Ezker Abertzalea eta ETA. Herri Batasunaren barnean anitz eman du, konpromisoa eta fideltasuna erakutsiz. Artikulu honetan, haren pentsaera politikoaren indusketa *Euskal Herrian Euskaraz* sortu zuen garaian gelditu dugu, 1979an.

Edukiak

Txillardegirengan, euskal nazionalismoa esplizitua da, garbia, eta inplikazio politiko nabariak dakartza.

Hasteko, Txillardegik onartu zituen tesi nazionalista klasikoen eduki gehienak. 1946tik bere burua abertzaleztat zeukan, 1947an egin zituen euskararen lehen ikastal-

di serioak, eta 1950ean kartzelara eraman zuten lehen al-diz. Hots, gogoia bazeukan, eta laster lotu zituen ideiak eta konpromisoak.

Politikan EAJren inguruan zebilen eta, dudarik gabe, garaietako jeltkideetatik jaso zituen lehen ideiak. Beraiek bezala, garrantzi handia eman zion historiari. Historian finkatu zuen euskal nazionalismoak bere legitimitatearen parte handi bat; haren irakurketan, Foruak interpretatzen dira estatu independenteen konstituzioa bezala, eta gerla karlistetan ikusten da inbasio atzerritarren aurkako erresistentzia aurre-nazionalista. Txillardegik ere Foruen eta gerla karlisten esanahia ikertu zuen sakonki, bai eta jeltkideen analisia onartu eta barnatu ere⁵. Ikusmolde horiek iraunkorrek dira Txillardegirengan. Gure garaiko historiografian, hemeretzigarren mendeko krisia modernitatea eta kapitalismoaren sarketaren bidez ikertu da bereziki; korrontearen aurka, Txillardegik motibazio etniko-nazionalisten lehentasuna azpimarratu du eta ausardia behar izan du horren egiteko.

Hots, tesi nazionalista klasikoetatik hartu oinarria, Txillardegik ez du inoiz utzi: Euskal Herria ez da Espainia, ez eta Frantzia ere; historiak erakusten duenez, bere jabetasuna ukan du historian zehar, eta burujabetasuna galdu du ondoko inperioek inbaditu dutelako, bertakoen erresistentzia bortxaz menderatu dutelako. Independentzia justiziaz zor zaio Euskal Herriari.

Jeltkideekin zuen beste kontaktu puntua zen egoeraren analisi agonikoa. Euskararen gainbehera, bereziki, oso kezagarria izan zitzaion. Arretaz arakatu du muga historikoen murrizketa⁶ eta askotan erabilpen sozialaren marjinazioa. Konklusioa: euskara eta Euskal Herria hiltzen ari ziren.

Alta, Euskal Herriko agonia kontsideratzeko, beste eraginak ere izan zituen Txillardegik. Laster ezagutu zuen existentzialismoa; Unamuno idazle eta filosofoa miresten zuen, eta miresmen handia izan behar zion Unamuno anti-euskalduna konpentsatzeko. Bestalde, pertsonalismoaren doktrinak Donostian hedatu zituen Carlos Santamariak, eta honen itzala bazen Iñaki Gaintzarainengan, *Ekin*-en sortzailea eta Txillardegirengan eragina ukan zuena. Ongi

begiratzuz gero, gainbehera eta hiltamuaren kontzeptuak eta, batez ere, ihardukitzeko moduak, ez dira berdinak Txillardegirentzat eta jeltkideentzat. Txillardegik errebel-diaz eta amorruz erreakzionatu zuen, pazientzia eta jasan-kortasunaren orde. Egoera larri horren aurrean, dignita-tez hautatu behar zen, esperantza ukan edo ez ukan. Ho-bendunak, barkaezinak ziren, eta erreboltatzen ez zirenak, duintasunik gabekoak.

Txillardegik denbora behar izan zuen jeltkideekin hausteko, baina askatasun ideologiko eta estrategikoa be-giratzeko ez zuen beste biderik ukan. Bilbon ikasle, Krut-wig ezagutu zuen, eta hori bai zela gizon orijinala, nazio-nalismo herabe eta motzaren zafratzailea. Gero, *Ekin* tal-dean gogoeta independenteak egin zituzten. Jatorria eta indar biltzea zirela eta, 1958 arte entseatu ziren jeltkidee-kin batera zerbait egiten, bai antolaketa⁷, bai eta buruza-giekin mintzatuz⁸. Gauzak ez ziren gazteek nahi bezala atera, eta haustura politikoa gertatu zen, ETA sortu zuena.

Jeltkideekin non hautsi zuten ikusteko, Txillardegi-engan iraunkorrak diren bi alor agertzen zaizkigu: hiz-kuntza eta separatismoa.

Hizkuntza dela eta, ez dio lekurik uzten euskararik gabeko abertzaletasunari. Estatuaren politikari begira, Txi-llardegik argi dauka euskara desagertzen ari dela errepre-sioaren bidez⁹, eta beraz, zilegi dela euskarari lehentasun sozial eta politikoa ematea, berriz ere euskaldun guztien hizkuntza bilaka dadin¹⁰. Erreparakuntza historikoaren kontzeptua hemen dago. Bestalde, euskararik gabeko abertzaletasunaren ukatzeak badakar alderdi abertzaleak euskalduntzeko beharra. *Ekin*-ek aplikatu zuen, ETAk ez hainbeste, ESBtik Txillardegi kanporatu zuten buruzagiak euskalduntzeko araudien aplikazioa eskatu zuelako, eta Herri Batasunean, azkenean, euskalduntzeko politika ego-kiaren gauzatzea Txillardegiren temaren fruitu urruna de-la esan dezakegu.

Jeltkideak historian, arrazan eta erligioan finkatu zi-ren. Euskarari leku sinbolikoa eman zioten. *Ekin*-ek eta le-hengo ETAk, berriz, hizkuntzan finkatu zuten Euskal He-rria¹¹ eta euskararen biziarazteko neurriak galdegin zituz-

ten. Txillardegik hausturaren testigantza publiko eta bortitza eman zuenean Singer kaleko hitzaldian (1961)¹², jeltkideek konpreni ziezaioten erdaraz hitz egiteko beharraz gogor mintzatu zen.

Gainera, batua behar zen euskara, eta ez soilik batasun hori balore pedagogiko edo literarioa zelako¹³, baizik eta hizkuntzaren batasuna lurraldetasunaren bizkarrezurra delako, euskaldunen batasun politikoarekin guztiz lotua¹⁴.

Estrategian, gazteek indar propioen gainean finkatuak borrokatzeari eman zioten lehentasuna. Hots, EAJ beti ibilia zen Madrilen nazionalisten interesak defendatzeko; gero, gerlan eta gerla ostean errepublikanoekin, diktadura botatzeko edo erortzearen zai egoteko. *Ekin*-en zioten ez zela politika espainolaren aldakuntzetan esperantzarik ukan behar; hemen eta orain, diren indarrek borrokatu behar zela. Finean, separatismoaren garrantzia azpimarratu zuten: separatistak orain, separatistak gero, Euskal Herria independente izan gabe ez baitzen euskaldun bizitzerik¹⁵.

Horrela, ETA sortu zenean Txillardegik bere burua «intelektual konprometitua» bezala definitzen zuen, eta nazionalista euskaltzale sutsua zen. Etarrek EAJrekin hautsi zuten alderdi horrek konpromisoari uko egiten baitzion, «egon eta egon» estrategia geldiaren izenean. Baina hizkuntzari eman lehentasuna salbu, ez zen 1958 arte haustura ideologiko handirik gertatu. ETAREN sorrerak, berriez, problema berriak ekarri zituen.

Erligio kontua izan zen bat. Nazionalismoa eta kristautasuna elkarrekin ibiltzen ziren. Jeltkideak konfesionalak ziren. *Ekin*-en baitan, giristinoak ziren gehienak, eta mugimendu apostolikoek erantzuleak batzuk. Txillardegiren kristautasuna ez zen horrelakoa; budismoa ezagutu zuen Krutwigen bidez, eliza boteretsuez mesfidatu zen laster eta, aski goiz, Madariagak bezala, bere burua «agnostikotzat» jo zuen. Orain bitxi badirudi ere, ETAK borroka armatua hautatu zuenean, arazo nagusi bat nazionalismoaren kristautasuna zen, biolentzia ukatzen zuen kontzientzia katolikoa. Txillardegik ez digu krisi honen testigantza handirik utzi; segur asko, gandhismoaren ala borroka ar-

matuaren aukeraz izan eztabaidetan ez zuen moralaren aldetik sobera sofritu.

Sozialismoaren arazoa beste pisu batekoa zen. 1961etik aurrera herbestean, Txillardegik baliatu zuen Europako askatasuna testu askoren irakurtzeko¹⁶. Besteak beste, ezagutu zuen Sartre berri bat, ez soilik literaturgile existentzialista, baizik eta politikari konprometitua; eragin handia ukan zuen Bertrand Russellen aldetik ere. Bi eragin horien oreka ez da erraza, Russell totalitarismo sobietarraren etsai garbia zen bitartean, Sartre, efikaziaren izenean, tendentzia zuelako leninismoaren alde ilunak eguneroko politikatik kanpoan uzteko.

Bere lanetan ikusten denez, Txillardegik marxismo eta sozialismoaren bi aspektu onartu zituen. Lehena, injustiziaren aurkako errebolta; bigarrena, analisirako tresna modernoaren balioa. Alta, bietan matizatu zuen. Injustizia nagusia, hemen, euskal herriari egiten zaiona da, eta inoiz ez du onartu nazio arazoak direla langileriaren borroka orokorraren bigarren mailako parte; gero, marxismoak sobera garrantzia ematen die faktore ekonomikoei eta oso gutxi pasio, sentimendu eta irrazionalari. Txillardegik bere lehen erreferentzia filosofikoen bidetik jarraitu zen, eta ongi hautatu ere, zeren eta nortasun nazionalak oratzen baitira kulturaz, mitoaz eta ahaidetasunaren sentimendu afektiboek.

Sozialismoaren eragina ageri da Txillardegiren analisi historiko eta sozialetan, batez ere bi multzo sozialen ikeritzeko: euskal burgesia eta inmigrazioa.

Marxismoak bide zabala eman zion euskal burgesia handiaren espainolismo eta frankismoaren ulertzeko eta kondenatzeko¹⁷. Berriz, arazo handiagoak izan zituen burgesia ertainarekin, edo, beste modu batez esana, burgesia nazionalarekin. Nazionalismoari eta fronte nazionalari emandako lehentasunak eraman zuen klase frontea arbuizatzen eta lekuan lekuko burgesiari naziogintzan lekua ematera¹⁸.

Etorkinen arazoaz askotan idatzi zuen. Egia esan, oso larria zen eta espainolistekin eztabaidatzeko guztiz zentrala. Langile bezala esplotatuak ziren, eta euskaldunek es-

plotaturik askotan, baina fenomeno masibo bezala desnazionalizazioaren faktore oso garrantzitsua izan dira¹⁹. Bi konstatazio horien gainean, Txillardegiren pentsaerak matizatzen du: etorkinen eskubide sozialak errespetatu behar dira, eta deusek ez du justifikatzen esplotazioa; baina eskubide politikoak euskaldunenak dira, eta integrazten diren etorkinek ukanen dituzte; berriz, Euskal Herrian espainol bezala bizi nahi badute eta arrotz izatea aukeratzen badute ez dute eskubide politikorik izanen, prententsio horrek desnazionalizazioaren jokia egiten baitu.

Eduki ideologikoen aldetik, Txillardegiren sozialismoa humanista eta pertsonalista da²⁰. Ez du onartzen askatasun politikoak ukatzen dituen sozialismo sobietarra eta, oro har, edozein totalitarismoari ezetza ematen dio²¹. Gestio sozial eta ekonomikoaz, autogestioaren lilura ukan zuen, askok bezala, batez ere *Branka*-ren denboretan. Gisa guztiz, beti oposatua izan zen ETA alderdi langile soila bilakatzeari, bere ustez Euskal Herrian den arazo nagusia nazionala izanik, abertzaleen batasunari lehentasuna eman behar zaiolako.

Bistan da nazionalismoari eta sozialismoari ematen dien tratamenduaren desoreka. Nazionalismoa gauza da Euskal Herriko nortasuna, egoera eta etorkizuna biltzeko; inplikazio estrategiko eta taktiko nabariak ditu eta, hain zuzen, estrategia zentratzen du. Sozialismoak, berriz, erretorikarako motiboa bada eta ondorio moral, legislatibo eta taktikoak baditu ere, ez du inplikazio estrategiko nabaririk. Alderantziz, strategiaren ardatzean ezarri nahi bada, galgarria da, Fronte Nazionalaren aurka Klase Frontea ematen baitu eta nazionalismo espainolaren jokia egiten duelako, sozial-inperialismo bilakatua²².

Arazoak

Esposaketa honek argitu gabe uzten dizkigu arazo batzuk. Ez da batere segur Txillardegik berak argi zituenik, azken finean jende guztiarengan baitira nahasketak eta kontraesanak.

Marxismoari buruz, adibidez: lehen ikusi dugu nola Txillardegik ETA utzi zuen espainolistak kanporatuak izan zirenean. Abertzaletasunari lehentasuna ematen dion bategan, harrigarria. Egia esan, baziren garaian garaiko arazoak; polemika oso gaiztoa izan zen, irainak sobera, mintzeko nahikoak²³.

Txillardegik bi arazo nagusi ikusten zizkion marxismoari, iraunkorrek nahiz eta espainolistak kanporatu berriak izan. Lehena, klase borrokari lehentasuna ematen zion estrategia: bere ustez, lehentasun horrek nahitaez atea irekitzen zion likidazionismoari, merkatu batasuna, burgesiaren batasuna eta fenomeno emigratorioak zirela eta, klase batasunaren esparru naturala Espainia zelako. Gero ageri diren formulazioak, hala nola Euskadi klase borrokarako marko autonomia, ez zitzaizkion segur asko oso konbintzenteak.

Bigarrena, marxismoak ere edozein totalitarismoren mundu ikuskera absolutua baduela salatzen du. Erligio dela dio, eta katolizismoarekin parekatzen du. Hainbeste apez eta apezgai marxista ikusteak beldur guztiak areagotzen zizkion²⁴. Txillardegiren espiritu independenteak beldurra zion sektarismoari eta ez zen horretarako.

Galdetzen diotenean ea marxista edo antimarxista zen, Txillardegik oso erantzun desberdinak eman ditu. Marxismoa matizatu, ukatu eta arbuia du. Nik uste, erligio eta doktrina bezala kontsideratu du; gainera, antinazionala eta, berez, apatrida, esan nahi baita espainolismoaren tresna eta atea Euskal Herrian. Oro har kontra egon da eta marxismo abertzalearekin mesfidatu da.

Argitu gabeko beste arazo bat: Fronte Nazional zalea eta EAJren etsaia izatea. EAJrekin hautsi zuen brauki, eta haustura honetan baziren arrazoi politiko eta morala²⁵. Jelkideak, finean, prest ikusi zituen Euskal Herria saltzeko, eta traidore gisa salatu ditu usu²⁶. Baina, nola egin Fronte Nazionala jelkideekin ez bada?

Esperantza estrategikoak izan zituen 1970 inguruan EGI-Batasunarekin, baina ez zuten iraun. Ez ditut aipaturiko trantsizio eta oraingo gertaerak, edo nola pasatu «Oldartzen» estrategiatik «Lizarrako espiritura». Kontraesana

konpondu gabe dago, eta ez soilik Txillardegirentzat: gu guztiontzat.

Arazo gordinena, niretzat behintzat, etorkinena eta, zabalduz, Euskal Herrian bizi diren espainolena da, batez ere hurrengo urteetako bizitza sozial eta politikoa baldintzatuko digulako. Txillardegik egin apustua, proiektu etnikoa da: Euskadi da Euskal Herria, euskaradunen herria, eta emigranteek daukate integratzeko askatasun osoa. Integratu nahi ez dutenek, edo atzerritarren estatutua onartuko dute, edo nagusiak izan nahi badute etsaiak dira²⁷. Ikusmolde honek bazituen bere arazoak klase dinamikatik ikusita. Gaur egun, modan dago herritartasun demokratikoaren goraiapatzea, hau da kulturen berdintasuna eta borrokarik gabeko konbibentzia sozietate postnazional batean. Horra proiektu etnikoaren arbuiatze osoa, integrazio beharraren zapuztea, erreparakuntza historiko eta errekupe-ratio linguistikoaren dinamiken baztertzea, hau da, Txillardegik erakutsi zigun bidearen kondenatze osoa.

Hipotesi interpretatiboak

Puntu honetara helduta, harien lotzeari ekingo diogu.

Txillardegirengan, pentsaera politiko nazionalistak du lehentasun osoa. Ez da nazionalismo arrazista; Txillardegik ez du batere pentsatu euskaldunak espainolak edo latinoak baino gehiago direnik, ez da aranista eta ez du zerikusirik Miranderekin. Bakarrik, konstatazio bat: euskaldunak ez gara espainolak, ez eta frantsesak ere; kanpotarrek inbaditu gaituzte eta beren kultura inposatu nahi digute. Beraz, badaki zer den, eta injustiziaren biktima da, ez biktima indibidual soila, baizik eta herri zapaldu baten partaidea. Afera honen dinamika argia da: Euskal Herria atzerritarren aurka. Eta bizitzari lehentasuna: bizitzeko, libre bizitzeko, independentzia behar dugu.

Euskaldunak definitzeko, hizkuntzari eman dio leku nagusia. Euskal etnia kulturaz definitzen da, eta kultura edo mundu ikuskera hori hizkuntzak sortu du²⁸. Hemen

ere aukerak egin ditu, bai etnia eta nazioa definitzeko, hala nola hizkuntza eta kultura lotzeko, anitz baitira kontzeptu horien interpretazioak. Aukera horiek badute zer-bait arbitrario eta murriztaile, baina koherenteak eta ongi josiak dira. Berriz, ez dio irtenbide argirik eman euskalduntasunaren eta abertzaletasunaren arteko etenari; idealean, euskara hizkuntza bakarra zeukan herritik gatoz, eta euskara hizkuntza nagusia izanen duen herria izatera goaz. Baina, euskalduntasuna eta abertzaletasuna ez dira arras gauza bera. Zer egin bilakabide ideal horri oposatzen zaizkion inertzia sozialekin? Non kokatu euskararik gabeko hainbeste basko eta abertzale? Zer leku eman antiabertzale diren euskaldunei? Arazoa hor dago, erantzun argirik gabe.

Bere bideari beti atxikia, Txillardegik euskaradunak ikusi ditu erresistentziaren eta proiektuaren ardatz bezala, bai eta zifretan eman ere hizkuntza eta abertzaletasunaren arteko loturak²⁹. Horrek frogatzen du dinamika abertzalearen erakusle hoberenak euskaradunak direla. Ez da gutxi.

Zifretan emate horrek badu zerikusirik bere formazio unibertsitarioarekin. Gaur egun ere eredu matematikoak aplikatzen dizkio soziolinguistikari. Baina oinarrizko pre-supuestoak ez dira kalkulu matematikoen ondorioak, horien aurrekoak dira eta jaso zuen kultura nazionalista tradizionalarekin eta bere filosofia pertsonalarekin lotzen dira. Pentsaera politikoa, filosofia eta errekurtsio literario eta intelektualak, modu desberdinez lotu ditu, hierarkia sistema baten barnean. Kasu nahikotxotan, batzuk besteen zerbitzurako erabili ditu.

Horrela, estrukturalismoaren erabilpena. Nire ustez, Txillardegik existentzialismoa barnatu zuen, oinarrizko filosofiaren balorea eman zion; berriz, estrukturalismoa erabili du tesi nazional-kulturalak indartzeko. Marxismoaren aurkako borrokan, estrukturalismoa hein bereko doktrina zientifikoa zen, egokia besteari kontra egiteko. Txillardegik, batez ere, Frantziatik jaso zituen erreferentzia kulturalak, eta 60ko hamarkadan marxismo frantsesak aski gogor jotzen zuen estrukturalismoaren aurka, lepora-

tzen baitzizkion dinamika historikoaren ukatzea eta harremanen oinarrian ziren egitura ekonomiko eta sozialak ahaztea. Hots, marxismo sasiortodoxo batek estrukturalismoa borrokatzen zuen, era aski sektarioaz gainera. Estrukturalismoa agertzen zen marxismoari oposatzeko eraikin intelektual handi bat bezala. Beharbada, kontestu honek argitzen du zergatik arma bezala ibili zuen Txillardegik.

Linguistikari ere, Txillardegik erabili erreferentziak partzialak dira, baina hizkuntzaren leku zentralaren tesiarri ura ematen zioten³⁰. Berriz ere, erabilpenaren eremuan gaude.

Alderantziz, gaztaroan barnatu zuen pentsaera filosofikoak eragin independente eta sakona izan du bere ikusmoldeetan.

Existenzialismoak, hasteko, absurduaren eta konpromiso indibidualaren arteko dialektika planteatzen du. Kierkegaardengan, adibidez, argi agertzen da kontraesan nagusia: arrazoiak eramaten gaitu eszeptizismora, eta bihotzak jainkoaren beharra dauka. Unamuno ez dago oso urrun. Txillardegiren gaztaroan, jelkideek eta, oro har, konformistek, oso irakurketa razional eta eszeptikoa egiten zuten: hau galdua da! Euskal Herriaren patua, gizabanakoen existentzia bezala zen: absurdua eta desesperatua. Berriz, herriarekiko lotura afektiboak eskatzen zuen konpromisoa, esperantza gutxikoa izanik ere, eta ihardukitze hori bazterrezina zen. Filosofiatik bizitza politikora transposizioa egin badaiteke, horra zerk eman zion Txillardegiren nazionalismoari hainbeste pisu moral eta bitalista. Absurduaren aurkako errebolta horrek, beharbada, egin zuen kausa galduen zalea. Minoritatean ibiltzeko beharra, nonbait, heldu zitzaion botereak sortzen dituen egoera egonkorrak eta egia ofizialak zapaltzaileak bezain absurduak iruditzen zaizkiolako. Mundu honetan bizi behar bera bezain absurduak. Intelektual konprometitu inkonformistak politikan ere iraun du.

Bukatzeko, irrazionaltasunaren lekua. Txillardegi agnostikoa da, baita bitalista ere. Badu doktrina bukatuez mesfidantza, eta eruditoen espiritu hotzari oposatzen dio bizitzaren, instintoaren zuzentasun naturala. Razionalis-

mo modernoaren etsaia da. Hain zuen, modernitate razionalaren fruituak dira haren bi etsai nagusiak: foruak abolitu zituen liberalismo burgesa, eta klase kontzeptuan nazioa ito nahi duen marxismoa. Etsaigo horretatik dator kio ekintzaileen goresteko eta doktrinarioen arbuizteko tirria. Intelektual batengan harrigarria badirudi ere, ikusmolde hau hedatu da Europan XIX. mendetik, Nietzsche-ren segidan eta Heideggerren beraren bidez. Antimodernismoa eta razionaltasun hotzaren arbuizteza, korronte intelektual sakon eta iraunkorra dira. Subjektibitateak, askatasun indibidualak, aukeraren arazoek, leku handia daukate Txillardegirengan.

Eragin handiko pentsaera

Zorrak kitatzeko denbora dira azken lerroak. Gure belaunaldiko abertzaleek asko zor diogu Jose Luis Alvarez Enparantzari. Errebeldia, antidogmatismoa, euskaraz bizitzeko eta ekoizteko grina, oposizioan ibiltzeari beldurrik eza, harek ereindu baloreak dira.

Artikulu batzuetan, Txillardegiren ikusmoldea «kulturalista-etnizista» gisa aurkezten da, eta «marxista-independentistatik» bereizten da. Ez naiz hain segur bereizketa horren egokitasunaz. Ezker abertzalearen korronte bi horiek, eta «kolonialista-terzermundista» bezala aurkezten denak ere, elkartruke asko eta pasabide anitz dituzte. Marxismoaren akomeatze independentista noraino den marxista frogatzeke dago eta, oro har, Euskal Herriko fenomeno nahikoa berezi eta orijinala izan da³¹. Txillardegik parte ederra hartu du horren eraikitzean, agerian eta konpondu gabe utzi dituen arazoak eta kontraesanak barne.

Oraingo egoeran, nekez onar daiteke iraganeko hobenen erreparakuntza eta biharko injustizien prebentzioa bilatzen zituen politika baztertu beharko denik. Kontsentso bigunaren demokraziak oposizioan edukiko du atzoko eta betiko Txillardegi. ♣

1. «Ni maila ideologikoan mugitu izan naiz, —dio— ez estrategia-ren mailan, eta are gutxiago taktika aldakorrenean». Gero ikusi-ko dugunez, gertatu zaio estrategian eta taktikan ere mugitzea.
2. *Branka*-k hamalau ale atera zituen, 1966 eta 1971 artean. Lehe-nengo lauetan, Txillardegí eta Krutwig elkarrekin ziren; gero, Agirre, Benito del Valle, Imaz eta Txillardegik ETA utzi eta, Krut-wig joan zen. Azken aleetan kolaboratzaile berriak ukan zituen, besteak beste Jean Louis Davant, Jokin Apalategi eta Joxe Azur-mendi.
3. 1967an hasi ziren EGI-Batasuna eta Brankaren arteko kontak-tuak. Txillardegí ibili zen ere Monzonekin «Anai-Artea» bizkor-tzen eta ETaren akordioa zeukaten. Kontestu honetan izan ziren 1971n Fronte Nazionala sortzeko elkarrizketak. Baina urte har-tan berean Iñaki Mugikaren taldea ETAn sartu zen, eta ETAn ber-tan Juan Jose Etxabe atera zen zuzendaritzatik. Etarrek lehenta-suna eman zioten erakundearen azkartzeari eta Fronte Nazionala loerian amildu zen.
4. Euskal Sozialisten Biltzarrera joan zen sozialismo autogestiona-rio, demokratiko eta anizkorra sortzeko gogoaz. Programak aber-tzaleen batasuna eta sukurtsalisten kanporatzea eskatzen zituen. ETArekiko, mesfidatzen ziren ezkerkeria zela eta borroka arma-tuaren ondorio galgarriengatik. Programa, nonbait, Txillardegí-ren ikusmoldeekin bat zetorren. Esperientzia laburra izan zen, eta Txillardegirentzat oso desatsegina, ESBn jauntxokeriaren aur-ka hasi zenean kanporatu baitzuten.
5. Bizkaiko Diputazioaren Liburutegian irakurri zituen Kanpion, Iturralde, Oloriz, Iztueta,...., jeltkideek emandako testu laburrak baino askoz aberatsagoak.
6. «Euskadi irredenta» hori oso present ukan du beti: Bureba, Jaka, Biarno, Naiara...
7. 1957-1958an, *Eusko Gaztedi*-rekin elkarlanean aritu ziren.
8. 1958ko apirilean Txillardegí eta Jose Manuel Agirre solastatu zi-ren Agirre lehendakariarekin, baita Irujo, Landaburu, Leizaola, Solaun eta Unzetarekin ere, abertzaleen arteko batasuna helburu. Alta, batasunaren orde sumisioa eta diziplina baizik ez zizkieten eskaini.
9. Hizkuntza ez da ordezkatzeko karga politikorik gabeko prozesu naturalaz. Estatuak, dio Txillardegik, badute politika boluntarista herri zapalduen hizkuntzak galtzeko eta berea inposatzeko.
10. Horregatik eman dio hain garrantzi handia adibide historikoen ikertzeari. Aipatzen ari garen urteetan Txillardegik usu arakatu eta ekarri zituen miresteko prozesuak (Finlandia), arbuizatzeoak (Eire) eta beste asko ere: Txekia, Israel, Quebec.
11. «Euskera eta patriotismoa» formazio koadernoan irakurtzen de-nez, «zentzu hertsian, euskarak berak bermatzen du Euskadiko batasun objektiboa hein eztabaidaezinean».

12. Txillardegi exiliatu berria zen. Singer karrikan zeukaten Hegoaldeko euskaldunek Parisko etxea; hitzaldi hau lehen mailako dokumentua da Txillardegiren pentsaera ezagutzeko.
13. Krutwigek agertarazi zuenez, berak batua ikusten zuen *literatur hizkuntza* izateko, kulturari lotua, Txillardegik ez bezala.
14. Zentzu honetan interpretatu behar dira 1964 inguruko gertakariak. Euskaltzaindiak ukatu zion «Jagon sailari» euskara berpizteko proiektu baten abiatzea, eta Haritxelharren akademian sartzeko ekitaldia hizlari bakoitzaren dialektoaz gertatu zen. Txillardegik eta Xarritonek dimititu zuten, kontserbadurismo politikoa ikusi baitzuten horien guztien atzean. Gero, batasunaren bidean, Txillardegik harreman bikoitzak izan zituen Luis Mitxelenaekin, hizkuntzalari ospetsua errespetatzen zuen bitartean, pentsatzen zuelako alderdi jeltxidearen eraginaz uzkur eta sobera herabe ibiltzen zela. Batasun linguistikoa, Txillardegiren ustez eta ekinez, ez da inoiz politikagintzatik urrun ibili.
15. Txillardegi beti egon da independentziaren alde. Autodeterminazioa, berriz, «eskubide lanbrotzua» iruditu zitzaion. Borrokaren bidez Euskal Herria autodeterminatua dago: independentzia nahi du.
16. Frantses kulturaren bereziki. Sozialismoa, marxismoa, gai zentralak ziren. Irakurketa horien fruitua da *Huntaz eta Hartaz* (1965), euskal letretan lehen entsegu modernoetarikoen aitzindaria.
17. Ez da euskal burgesia handirik, dio. Burgesia espainolaren parte da, Euskadi nazional eta sozialki esplotatzen duena. Egoera horretaz mintzatzen, «kolonialismo» hitza erabiltzen du, gero beste batzuek egin genuen bezala.
18. Adibidez, burgesia hori etsai nagusia dela pentsatzea «ultraezkertiaren espainolista marka» dela dio.
19. Fenomeno masibo hori guztiz galgarria da Txillardegirentzat. Bi aspektu azpimarratzen ditu. Hasteko, gobernu espainolaren borondate esplizitua Euskal Herria erdalduntzeko; bigarrena, emigranteen espainolotasun naturala, naturaltasun horrek antiabertzale bilakatzen baitu multzo horren existentzia objektibo bera. Nekez borroka daiteke naturaltasunaren aurka, batez ere gobernuak eta ezkertiaren legimitatzen badute.
20. Zergatik ETatik 1967an joan zirenek hautatu zuten izen hori, «sozialista humanista»? Bada hor filiazio bat, euskal nazionalismoarekin zerikusia duena, hau da intelektual frantses progresista eta euskaltzaleena. Pertsona humanoari lehentasuna ematea Gabriel Marcel eta Mounier-engan ikusten da; Txillardegik izan zakeen lotura Kierkegaard irakurria baitzuen; *Ekin*-ekoek, oro har, lehen aipatu Santamaria eta Gaintzarainen eraginez. Ikusmolde horrek arbuatzen zituen bai burges txikien individualismoa bai eta ekonomizismo kolektibista ere. Korrante honen inguruan, Max Scheler-ek aipatzen zituen pertsona kolektiboen es-

kubideak, hau da, eskubide nazionalak. Alta, Txillardegik laster erabili zuen estrukturalismoa, eta hau gaizki akomeatzen zen pertsonalismoaren lerro filosofikoarekin. Behar bada, Txillardegirena baino, Benito del Valle eta Agirrerren eragina ikusi behar dugu definizio horien aukeraketan.

21. 1971 eta 1976 artean, Txillardegik irakurri zituen marxismo-leninismoaren kritika antitotalitarioa egiten zuten asko. Krutwigen ondoan ezagutu zituen jatorri libertarioak, Proudhom, Bakunin, Henry Lefébvre; gero, estrukturalisten ondorengoak, bereziki Lacan eta Foucault; bukatzeko, Morin, Touraine, Bourdet, Castoriadis, Aron,... Benoist. Azken hau da erreferentzia dudakor kasik bakarra. Oro har, irakurketen zerrendak erakusten du zer bilatzen zuen: errebolta, justizia, totalitarismo eta doktrinarismoaren kritika.
22. Txillardegik askotan esan du ETAn marxismoa sartu zela infiltrazioaren bidez. FLP alderdi espainolaren infiltratu bezala ikusten zituen Ofizina Politikoaren partaideak 1965ean (Iturrioz, besteak beste), eta usu eman du aditzera infiltrazio horiek izan zitezkeela zerbitzu sekretu espainolen ekintza zuzena. Hots, ideologiaz edo poliziaz, Euskal Herria desegiteko propio eginak.
23. Txillardegiri, adibidez, berehala erantsi zizkioten «arrazismo linguistikoa» (1966tik...), «fetitxismo linguistikoa», «esentzialismo eta mistizismoa». Burges eta burges txikia, izenlagun arruntak ziren. Sakonagoa: *Usako* izenpetzen zuen espainieraz idazten zueanean, bere Oñatiko familiaren erreferentziaz; laster aurkitu zuen baten batek *Usako*-a zela yankien morroia... Bestalde, espainolista anitzek zerabilten marxismo-leninismoa ez zen marxismoaren *Ersatz* merkea, baina Txillardegiren geziek berdin ukitzen zituzten doktrina osoa eta azalpen ahul horiek.
24. Gogora dezagun Rikardo Arregirekin izan zuen eztabaida gogorra, ea marxismoa modan zen edo dagoeneko hila. Garaian, Arregik bere alde zeukan intelektualeria gehiena. Berriz ere, Txillardegik ez zion beldurrik izan isolamenduari, eta bereak esan zituen. Gaur egun, marxismo politikoa hilda dago, eta marxismoa, oro har, oso kinka larrian. Alternatiba ona duenik ez dut esango.
25. PNVrekin hausteko arrazoi moralen artean, badira ere eduki soziala dutenak. Txillardegik ez du onartzen euskal burgesia nazionalaren «maurrasianismoa», hau da, eskuineko nazionalismo konfesionala, eta integrista ondorengoak eta antisozialistak izan.
26. Lizarra-Garazi baino lehenago artikuluak irakurtzea aski da ikusmolde horren iraupena ikusteko. Lehen agerpen sakona dago *Huntaz eta Hartaz* bilduman, «Oraindik karlismoa nagusi Euskal Herrian» izenburuarekin. Tesia: PNV alderdi erregionalista da eta, hortik, espainolista.

27. «Ez diat uste —dio 1983ko elkarrizketa batean— etorkinek, besterik gabe, beren lan-indarra hemen saltzen dutelako, espainolak ez direnik. Urte batzuk bertan pasa ondoren, euskalduntzea eta integratzea erabakitzen badute, orduan bai: eskubide osoa ditek orduan, gu bezalako beste edonor bihurtzeko, baita hemengo gorabehera politikoetan parte hartzeko ere. Berriz, etorkin batek ez integratzea erabakiz gero, espainiar gisa segitzeko eskubidea duela iruditzen zaidak, baina honetara bada eskubidea izango dik utzi nahi ez duen naziotasunari buruzko arazoetan parte hartzeko, baina ez guretan».
28. Bere hitzetan, «hizkuntzak funtsezko pentsakera eta munduaren ikuskera moldatzen ditu».
29. Euskarak sailkatu zituela karlistak eta liberalak, eta euskararen eta karlismoaren eremuak berak edo bertsuak zirela dio. Gero, euskararen geografiak baldintzatu du ETaren ekintzaileen jatorria eta orain boz abertzaleen eremua. Artikulu aski ditu gai horietaz.
30. 1965ean Belgikara joan zen, eta han berriz aurkitu Federiko Krutwig; honek erreferentziak eman zizkion antropologian eta linguistikan, non herri baten pentsaera eta mundu ikuskera hizkuntzarekin arunt lotzen direla esaten baitzen. Alor honetan, Txillardegiren lan nagusia «Hizkuntza eta Pentsakera» da, 1966koa. Gaizki ezagutzen dudan alorrean sobera sartu gabe, esan dezadan erreferentzia linguistiko batzuk sobera orokorrak direla (Martinet eta Saussure kasik denek erabiltzen dituzten klasikoak baitira), eta antropologikoak oso partzialak (Sapir eta Whorf-en difusionismoa). Gainera, Txillardegik zafrazten zuen «marxismoak» (hizkuntza = gainegitura) ez zuen predikamendurik marxista zolituaren artean, nahiz eta egokia izan espainolista ezjakin batzuentzat. Nik uste, aukera arunt politikoa eta orientatua egin zuen, dagoeneko hautatuak zituen tesiak hobekien finkatzeko.
31. Anitzek galdetu diote bere buruari nola elkarrekin bizi izan ziren Herri Batasunean Txillardegi eta marxista-leninista gogorrenak.

Txillardegi hizkuntzalari

*

P. ETXEBERRIA / R. GANDARIAS /
J. L. ORMAETXEA

*

Doinuz mamitutako hizketa-hotsak ate-joka

Pilartxo Etxeberria

Bena, gure arbasoen
aberastarzün handia
Ez lizatea deiküen
erakutsi mintzajea?

Herriko Semeak Pastoral (1998, 119).

Sortzaile, eraikitzaile eta eragile aparta dugu Txillar-
degi eta horixe izan da erakutsi eta irakatsi diguna urtee-
tan barrena. Oraindik haurra zela ohartu zen:

gainbehera zihoan herri bateko semea nintzen susmo sa-
kon eta mingarria sustraitu zen nigan. Gure herria gure-
tzat debekatua izateaz gain, desagertzeko bidean genuela
erreparatu nuen hasiera-hasieratik.¹

Aurrekoa osatuz, J. Agirrek galdetzean zein kezka datorren
lehenik, hizkuntzarekikoa edo aberriarekikoa, dio: «Zail
da erantzuten, baina hizkuntzarekiko kezka izan zirela,
uste dut, lehendabizi»².

■ P. Etxeberria eta J.L. Ormaetxea EHUko Euskal Filologia

Bi zutabe horiek sorburu eta horietan sustraituta, euskal idazle, hizkuntzalari,... nekaezin honek, aterrunerik gabe aberastuko ditu barren-barrengo gogo-beharrak harreman, irakurketa eta ikasketen eskutik (besteak beste, goi-mailako ingeniari-tza eta hizkuntzalaritza).

Honenbestez, zalantza izpirik gabe, esan liteke, etxe-ari zimentarri sendoak ipini dizkiola. Teilatua eman ondoren hasiko da etxe barrua antolatzen, altzariak sartzen eta koloreak banatzen, baina berezi-bereziki zein baino zein emankorrago diren ate-leiho ugari zabalduko ditu eta bide berriak iradokitzen saiatuko da.

Ez naiz ate edo leiho bakoitzari buruz arituko, bakar-rrera mugatuko naiz, axalaren axalera, hizketa-hotsen bar-rrutira, alegia. Izan ere, begiak atera beharrean begira jarri arren, leherrenak egin beharko ditut leiho horretatik za-
baltzen den oparotasuna ikusteko, hausnartzeko eta azal-
tzeko.

Noan, bada, hizketa-hotsen eremua bete-betean har-
tzen duen *Euskal Fonologia* izeneko liburura batetik, gai
bera hizpide duen han-hemenka argitaratutako zenbait
artikulutara eta UEUko mintzaldietatik jasotako ekarpen
zenbait aztertzeraz. Diodan bidenabar, Fonologia izenburu
eta helmuga duen liburu honek euskal hotsen azterketa
fonetikoaren bere baitan duela: euskal fonetikari tradizio-
nalen lanak, esperimendu bidezko fonetikarien lehen
ekarpenak eta euskal hotsen deskribapena Europako es-
trukturalismoaren eta lehen fonologia sortzailearen ikus-
puntutik.

Mintzagai dugun liburua dela eta, beste zeinahi al-
derdiren aurretik, euskarari dagokiona nabarmendu nahi
nuke. Hizketa hotsak gaitzat harturik, guztia euskaraz bu-
rututako lehen eskuliburu mardul eta sendoa dugu, ez da
ahuntzaren gauerdiko eztula, terminologiaren aldetik es-
kaintzen dena; Mitxelenak eta besteak ordura arte hobe-
tsia berera ekarri ondoren, berebiziko ahalegina egiten du
Txillardegik lan honetan beharrian berrietarako termino-
logia hizkuntzaren baitatik sortzen, osatzen eta egokitzen.
Geroztik, azken urteotan euskal termino berriak sartu eta
aldaketaren bat edo beste egin bada ere, oro har, Mitxele-

naren ekarpenak³ eta liburu honetan Txillardegik proposatzen duen terminologia dugu eredu. Liburuari buruz galdetzean, hona zer dioen egileak berak:

... *Euskal Fonologia*. Testuliburua da beraz hori. Hor ez dago inolako nire aportaziorik. Mitxelena, Lafon eta beste zenbait autoreren ondorioak biltzen nituen. Baina euskaraz ezer ez zegoelako idatzi nuen eta lotsagarria iruditzen zitzaidalako euskarari buruzko klaseak erdal testuekin ematea.⁴

Euskal hotsen barrutia Txillardegiren aurretik arakatu dutenen bibliografia begiratzea aski da ohartzeko, euskaraz baino askoz ugariago ditugula erdaretan argitaratutako lan monografikoak. Ezin uka beraz, alde honetatik, liburu honen ekarpena.

Egileak esaten digun arren hor ez dagoela bere ekarpenik, geroxeago ikusiko dugun moduan, guztiak aztertu ez baditut ere artikulu honetan, askotxo dira, izan.

Ez da nire asmoa liburu osoaren iruzkina egitea, zenbait alderdi nabarmentzea baizik. Esan liteke, euskarazko irakaskuntza-beharrari erantzuteko egina bada ere, badi-rudi liburu honetan besterik ere aurki litekeela: «ahozko kodearen arazoa» eta horren inguruko kezka. Urteetan zehar, behin eta berriz, nola UEU-n hala gainerako plazetan, bizirik eutsi dion kezkari bidea emanez, honela dio aipatu berri dudan liburuaren hitzaurrean:

izkribuzko euskara batzen eta finkatzen ari bada ere, ahozko euskara inoiz baino okerrago dago gaur; erdal interferentziak azkartu eta ugaltu-ala, euskal sena ahuldu eta suntsitu baita euskaldunik gehienengan. Hots, ahozko koda da nagusia, eta azken helburua, ... ebakera, ahoskera, hizkuntza mintzatua hitz batez, ... «Euskara Batua», beraz, idatzian finkaturik gelditu ondoren, maila mintzatuan ere behar da finkatu; eta azkar gainera, ... erdua hautatzerakoan, jakina arazo zailak izango ditugu.

Aipamen hau lehenetsi dut, ez lehena delako kronologiaren aldetik, baizik eta aurretik esandakoak ere laburbiltzen dituelako eta gainera, eragingarri eta bultzagarri izan

direlako. Zer esanik ez ondorengoak, ezin konta ahala dira, ahoz eta izkribuz, euskara batuaren ahoskerari eta azentuari buruz, azaltzen dituen irizpideak eta proposamenak⁵.

Hizpide, beraz, bi alderdi izango ditut: bata, euskal hizketa-hotsen deskribapenei dagokiona eta bestea, Euskara Batuaren Ahoskera Zainduaren ingurukoa.

Lehenerako, aipatu dudan liburua lehenean 12 kapituluetan egiten duen deskribapenean lur hartuko dut. Bokal eta kontsonanteen deskribapenerako, aintzat hartzen ditu hotsen idazkera, ikusmolde funtzionalaren arabera fonema balioa eta hots bakoitzaren xehetasun fonetikoak. Azken honetarako, aldi joanez eta berriagoz jardun duten euskal fonetikarien lanetatik ez ezik, beste hizkuntzetatik ere hartzen ditu datuak gehienetan euskal ebakerekin alderatzeko: palatogramak eta diagrama bokalikoak.

Bokalen F1-F2-F3 formakinen baliorik ez duenez, «Hellwag-en triangelua korrituz» (14. or.) euskarari dagokion gutxi gorabeherakoa eskaintzen du 21. orrialdean. Bereziki interesgarriak dira *mel* eta *H_z* unitateez eskaintzen dituen xehetasunak eta adibideetako transkribaketa fonetikoak.

Esan daiteke, oro har, euskal bokalak deskribatzeko eta sailkatzeko ohiko izan diren artikulazio irizpideak hartzen dituela, mihiaren goiera edo posizio bertikala, posizio horizontala eta ezpainena. Irizpide horietan sustraituta, eta lehenean parametroaren arabera, bokalak itxiak, irekiak eta ertainak dira; bigarrenaren arabera, aurreko edo sabaikariak, atzeko edo belareak eta erdikoak; azkenik, ezpainen itxuraren arabera, borobilduak edo ez borobilduak.

Kontsonanteak deskribatzeko, berriz, ezinbestean, Larrasket, N. Tomás, Malmberg eta J. Thomas-en arabera kontsonantegramen irudiak aldatzen ditu liburura, zenbait fonetikaririk egindako oharrak gehituz. Deskribatzeko berriz, hiru parametro hartzen ditu: ahoskorden jarduera, artikulazio gunea eta modua. Laringeko ahoskorden jardueraren arabera, euskal kontsonanteak bitan banatzen ditu: ahostunak eta ahoskabeak⁶; horien ahoskuneak aintzat hartuta: ezpainkariak, ezpain-horzkariak, horzkariak,

apiko-albeolareak, erretroflexuak, sabaiaurrekoak, sabai-kariak, belareak, ubulareak eta glotariak; azkenik, artikulatze moduan lur hartuz, berriz, honela sailkatuko ditu: leherkariak hirutan banatzen ditu: ahokariak, sudurkariak eta aspiratuak; frikariak; afrikatuak, albokariak eta dardarkarietan: bakunak eta anizkunak bereizten ditu. Hau guztia taula batean bildurik eskaintzen du (420. or.), kontsonante bakoitza APIn eta Alfabeto Filologikoan erabiltzen diren zeinuetan transkribatuta.

Hizketa-hotsak katea mintzatuan aztertzerakoan, hizkera mailen araberrako alderdi teorikoen azalpenak urratu gabe, asimilazio, disimilazio, eransketa, kenketa, metatesi,... kontuek leku zabala dute parte honetan, ez horrenbeste ordea, koartikulazio, silaba edota prosodiari lotutako alderdiek. Horiek, hizkuntzalari honen lumatik beranduago (1984an eta ondorengo urteetan) etorriko dira.

Lehenago aipatu dudan bigarren puntuari helduz, Euskara Batuaren Ahoskerari, alegia, esan liteke, liburuarren bigarren parteko hamar kapitulutan zehar egiten duela, nahiz eta lehen partean jasotako zenbait ohar eta adibide ere hartzen dituen.

Lehenarekin alderatuz, arras ezberdina da bigarren hau, nola teoriaren aldetik hala azterketarenaretik. *SPEn* proposatzen den azterketa fonologikoan oinarrituz azaltzen ditu euskarazko datuak eta erregela bidezko formalizazioa egiten du Euskara Batuaren Ahoskerari dagozkion oinarriak jartzeko Lehen Fonologia Sortzailearen arabera.

Eginkizun horretarako, 1978an Euskaltzaindiak Bergaran antolatu zuen Biltzarrean egileak aurkeztu zuen «Fonologia Baturantz» izeneko txostenean definitutako euskara izango du bidelagun euskaraz eskuarki egiten diren aldakuntza fonologiko «normalak» azaltzeko. Horieta-ko zein hobesten duen eta zein ez adierazi ondoren, Ahoskera Baturako proposamen batzuk egiten ditu. Hone-la, euskal bustidura dela eta, honela dio egileak:

<langille> eta antzekoak hobetsi behar liratekeela, ... eta euskal Fonologia Sortzaile hau eraikitzerakoan, zenbait lekutan ahoskera hori hobesten bada ere, neuk dut hobetsi; ez Euskaltzaindiak. (294. or.)

Aurreraxeago, bustiduraz eta <a> bokalaren hersketaz ondorengoa adierazten du: «Gure ustez, beraz, eta Euskara Batuari dagokionez, edo biak onartu; edo biak alde batera utzi» (299. or.). Maileguen arazo fonologikoez dihardue-nean dio:

Eta ideia nagusi bat hedatzen saiatu beharra dago, jadanik: euskaraz ez dela, idatzirik dagoena, bere horretan irakurtzen. Euskaraz, frantsesez edo ingelesez bezala, oso urrun daudela kodigo idatzia eta kodigo mintzatua, ... euskaraz, era berean, honelako legeak eman behar dira.

Adibide zenbait aipatu ondoren honela bukatzen du kapitulua: «Lege horiek zein diren Euskaltzaindiak behar du erabaki, eta funtzionala izango bada, azkar behar du erabaki» (400. or.).

Aurrerantzean ere, etengabe jarraituko du ahoskera kontuak desestaltzen eta agerian jartzen. Honen haritik, gogoangarri dira Durangoko Euskal Jaien Mendeurrena zela eta, Euskaltzaindiak «Euskal Ebakeraz» antolatu zituen Jardunaldiak 1986an (lehenago beste batzuk Azkoitian ere egin ziren), erakunde horri behin baino gehiagotan «azentu eta ahoskatze-kontuan arau gidari batzuk» eman zitzaizkien ziotelako irakaskuntza eta irrati-telebistakoek. Bi egunetan gaia aztertu ondoren Euskaltzaindiak, eskatzen ziren arau gidari horiei erantzunez, ondorioetan, aditzera eman zuen «gerora gabe poliki-poliki egin beharreko lana zela». Urtebete beranduago, Txillardegiren gidaritzapean, UEUn bi egunetan barrena Euskal Azentuari eta Ahoskerari buruz, Biltzarra antolatu zen. Amaieran bildutakoen lanak, iradokizunak, kezkek jaso eta Euskaltzaindiari eskaera zehatza egiten zitzaion, alegia,

... guztiz beharrezkotzat jotzen dugu Euskaltzaindiak ahozko eredu bat kaleratzea, eta, honen barruan, bereziki, azentu zehatz bat proposatzea. Arazo korapilotsua, jakina denez; ez askoz ere zailagoa, Euskara Batuaren preskakuntzan topatu ditugun gainerakoak baino. ... ahalik eta azkarren abiatu eta bideratu behar da.⁷

Hala ere, Euskara Batuaren ahoskera kontuek —UEUn Hizkuntzalaritza Sailak Txillardegirekin batera lanean jar-

dun badu ere— ez dute zalaparta handiegirik sortu, harik eta 1993an Euskaltzaindiak, zegoen eskariaz oharturik, Ahoskera Batzordea eratu zuen arte. Batzorde honek Patxi Altuna euskaltzain osoa zuen buru eta batzordekideen artean Txillardegi. Urtebetean batzordekideek egindako lanaren emaitzak eztabaidatzeko III. Ahoskera Jardunaldiak antolatu zituen Euskaltzaindiak eta urte berean Leioako XIII. Biltzar Nagusian, M.L. Oñederrak aurkeztu zuen Batzordearen bilkuretan eztabaidatu eta onartutako «Ahoskera araupetzeaz» izeneko txostena. Lan honen 3. partean, aurreko ataletako gogoetak aintzat hartuz, eskaintzen dira irakurriaren ahoskerarako abiaburu edo proposamen zehatz batzuk. Eta amaieran, zintzilik geratzen diren alderdiak aipatzen dira:

Zintzilik geratzen dira, orain arteko zuloez gain, zenbait atal oso osorik. Uste dugu lana, zabal, luze eta sakon egin behar dela. Datu-bilketa eta azterketa sistematikorako lan-taldea ezinbestekoa izango zaigu. ... Ikertzaile lan-taldeak sortu eta bermatu behar dira, ikerketa proiektuak burutu. Emaitzak, bestalde, behar bezala zabaltzeari ere garrantzizko deritzogu, ... lana puska baterakoa dugu eta batzuek besteengandik ikasteko, asko.⁸

Goian aipatutako zuloak betetzen hasteko, 1995eko amaieran, M.L. Oñederra buru duen Ahoskera Azpibatzaordearen Lantaldea (irakaskuntza eta komunikabideetako ordezkari osatua) abian jarri zen, ondorengo helburuekin: batetik, Leioako Biltzarrean plazaratutako arau-proposamenen bideragarritasuna eta egokitasuna neurtzea eta aztertzea lantaldekideen artean, bestetik, mintegiak burutzea, eta azkenik, ordura arte egindako lana aurkeztu eta irakaskuntzari begira euskal prosodiaren barrutiko korapiloak askatzen jarraitzeko, 1998ko irailean Euskaltzaindiak Donezteben antolatuko zituen IV. Ahoskera Jardunaldietarako txostenak prestatzea⁹.

Hau dugu bada, labur esanda, Ahoskera Batzordearen eta Azpibatzaordearen lana. Ezin ukatu, beraz, Txillardegik ereindako hazia ernatu eta hasia dela uzta ematen. Egin-kizun dena oraindik handia bada ere, besteak beste, prosodiari dagokiona (eta ez da makala alazankoa!), 1998ko

ekainean onartu zuen Euskaltzaindiak «Euskara Batuaren Ahoskera Zaindua» (EBAZ). Atarikoaz lagundurik¹⁰, erabileraz zainduetarako, bokal, kontsonante, bokal-kontsonante eta kontsonanteen bilkuren ahoskerak hartzen ditu Euskaltzaindiak erabakitakoak. Baina oraindik, eskean ate-joka dabil prosodia¹¹ eta honek bere baitan hartzen dituen askotariko harilkatze moduak. ¶

-
1. J. Agirre (1996, 32. or.), *Hitza hitz, Txillardegirekin solasean*. Elkar S.L., Donostia.
 2. *Op. cit.*, 37. or.
 3. «Mitxelenak urratutako bideari eutsiz *txixtukari* deituko ditugu» (*Euskal Fonologia*, 127. or.).
 4. J. Agirre (1996, 155. or.), *Hitza Hitz ...*
 5. *Euskal Fonologia* liburua argitaratu aurreko eta ondorengo zenbait lanen artean aipa daitezke besteak beste: 1978, «Fonetika baturantz»; 1979, «Euskara normalizatuaren ahoskatzeaz»; 1982, «Euskalkien fonetika eta euskara batua»; 1992, «Fonologiaren normalkuntzaz»; 1993, «Euskara batuaren geroaz»,...
 6. *Gor* eta *ozen* ordainak erabiltzen ditu Txillardegik liburu honetan.
 7. Txostenetik hartua.
 8. *Euskera*, 39 (2. aldia), 1540. or.
 9. Besteak beste, ondorengo izenburuak zituzten txostenek: «Ahoskeraren estandarizatzea eta hizkuntzen aldakortasuna», «Euskal azentua gaur eta bihar», «Mintzakantuen oharmena», «Prosodiaren oraina eta ahoskera arauak», «Ahoskeraren araugintza irakaskuntzan», «Ahoskeraren araugintza komunikabideetan» eta «Arauak egunerokotasunean». *Euskera*, 43, 379-473 or.
 10. Ezinbestekoa da atariko hau ondoren datorrena behar bezala ulertzeko eta erabiltzeko.
 11. Gero eta ugariagoak eta zorrotzagoak dira atal honetako ikerketak. Ikus *Euskera*, 1998, 2, 43. liburukian argitaratutako lanak.

Txillardegiren Euskal Azentuaz: zenbait gogoeta

Rosa Gandarias

Esan ohi da ebakinen alderdia eta prosodiaren arteko diferentzia ez dela hain argia. Izan ere, badira zenbait fenomeno prosodia eta ebakinen tartean daudenak, hala nola, bokal harmonia, silaba egitura, erritmo unitatea, eta abar. Beste kontu bat da, gai hauetaz hizkuntzalaritzan, eta, batez ere, euskarari buruz burututako ikerketetan fenomeno hauen analisiak izan duen garapena.

Gure artean, modu esplizitu batez, itxuraz ebakin alderdiari dagozkion aipatu fenomenoak analizatzen aurrenekoetarikoa izan dugu Txillardegi prosodiaren aldetik: tesia duen *Euskal Azentuaz* litzateke horren adierazgarri. Ezer baino lehen, esan behar da liburua 1984an argitaratua dela, batez ere, esaten dituenak testuinguru egokian jartzeko. Ordutik hona izan da aldaketarik, bai garapen teorikoaren aldetik eta baita euskararen azentuaren inguruan dugun datu kopuruaren aldetik ere: ez dira alferrik pasa hamabost urte. Hori gogoan izateak emango digu Txillardegiren ekarpenaren benetako balioa euskal azentuaren ikerkuntzan, eta, oro har, prosodia arloan.

Aurrenik, euskararen azentuari buruzko ikerketen beharrak eta ahuleziak aurkezten ditu atarikoetan. Tesiaren parterik handiena ez izan arren, garrantzi berezia duela koan nago, batez ere, ordura arteko euskararen azentuaren inguruko ikerkuntzaren ikuspegi orokorra eskaintzen baitu.

Euskararen azterketetan azentua eta prosodia ez dira izan arlorik jorratuenak. Badira, hala ere, obra zabalak, besteak beste, Altuberen *El Acento Vasco*, edota Larrasqueten *Action de l'Accent dans l'Évolution des Consonnes Étudiée dans le Basque Souletin*, eta abar. Baina, ondorengo iker-tzaileen artean ezin esan arrakasta handiegirik sortarazi dutenik. Egoera hori nolabait ulertzeko ez legoke batere gaizki Mitxelenaren hitzak ekartzea mendebaldeko azentuaz hitz egiten duenean:

No se puede hablar sin duda de uniformidad. Lo que es común es el hecho de que las diferencias de intensidad y de tono sean pequeñas y difíciles de percibir y que todavía se diluyen más en la frase. (Mitxelena, 1985: 382. or.)

Ideia bera jasotzen du Txillardegik ere euskararen azentu ezberdinez ari delarik:

Tipo I bataiatutakoa da gaur erabiliena; eta azpimultzo batzutan zatiturik dago (...). Gaur zabalduena izanik ere, azentu laua da, berdin-airea; eta ulertzen eta azaltzen ere zailena. (Txillardegi, 1984: 16-17 or.)

Are gehiago dio Txillardegik euskal azentuaren lautasuna dela eta, Navarro Tomásék esandakoa bere eginez:

nahiz-eta itxuraz, eta zenbatasunean, zubererazko azentuak halako «romance»-kutsua badu ere, silaba azentudun eta azentugabeen artean *musika-tartea* txikiago da (euskaraz), askoz ere gainera, gaztelaniazkoen artean baino. Beste modu batez esateko: zubererazko azentua, euskalkien artean azkarrenetakoa izanik ere, *lauago eta berdi-nago* da gaztelaniazkoa baino. (Txillardegi, 1984: 78. or.)

Zailtasuna ez dator soilik laua izatetik baizik eta azentuaren aldakortasunetik ere: hitzak, bere ezaugarriak galtzen ditu esaldi barnean sartzerakoan.

En guipuzcoano, pongamos por caso, las palabras apenas tienen individualidad en la frase. No hay acento claro que las individualice y las separe del contexto: son ante todo pausas las que sirven para separar las palabras y grupos de palabras. Se diría que aquí, usando la expresión de Martinet, «prácticamente es la sílaba la única realidad fonética mayor que el fonema y menor que la frase». (Mitxelena, 1985: 382. or.)

Bestalde, Txillardegik faltan botatzen dituen azterketa akustikoak are urriagoak ditugu euskararen azentuari dagokionez. Azterketa gehienak modu inpresionista batez jasotako datuetan oinarrituak daude, eta, bere hitzetan jartzearren,

'belarriz' oinarritutako oharrak eta azterketak gainditu beharra dago. (Txillardegi, 1984: 12. or.)

Zorionez, egoera pixkanaka aldatzen hasia da azken urteotan. Baina, gauzak nola egin behar diren jakiteko baliagarria gertatzen da Txillardegik berak esandakoak:

tresna-bidezko oinarri akustiko (...) gabe, nekez aurrera ditekete euskal azentuaren ezagueran. (Txillardegi, 1984: 11. or.)

Are gehiago dio:

ikerketa akustiko hutsak, besterik gabe, ez digu soluzioa ekarriko. Hizkuntzaren munduan pertzepzioa da nagusi. Azterketa fisikoaren bidez aurkitzen diren ñabardurak, esate baterako, berez oso garbiak izanik ere, kasu honetan edo hartan hiztunengan pertzibitzen ez badira, edo hizkuntzan erabilpen-funtziorik ez badute, balio linguistikorik ere ez datxekie mintzaira horretan.

Datu akustikoez *gain*, beraz, azalpen *linguistikoa* eraiki behar da; *datu* fisiko berberak, oso *funtzio* desberdinak izan baititzaite (are funtziorik *bat ere ez*) hizkuntzen erabilpenean.

Hala ere, datu fisikoak behar ditugu. (Txillardegi, 1984: 11. or.)

Azentuaz aritzerakoan, autorearen azken helburua azterketa fonologikoa da fonetikoa baino gehiago. Hala ere, Txillardegiren azentu azterketak duen ekarpen berri-
netariko bat, erabiltzen duen marko teorikoa litzateke (batez ere silabaz ari denean). Izan ere, eskola sortzailearen ikuspegitik egindako lehendabiziko euskararen azentuari buruzko azterketa dugu. Ondoren garatutako azterketek marko teoriko horren barruan jorratuko dute euskararen azentuaren ikerkuntza; horren adibiderik nabarmenena Hualderen lana genuke. Hala ere, Txillardegiren lana, gehienbat, teorikoa izaki, datuak instrumentu bidez jasotzen ere arduratzen da (hego bizkaieraren datuak kasu) nahiz eta erabiltzen dituen datu guztiak modu horretara jasoak ez izan.

Hemengo honetan, *Euskal Azentuaz* obran agertzen diren zenbait alderdi aipatuko da. Batez ere, ondorengo ikerketetan interesa sortarazi duten alderdien iruzkin txiki bat egingo dut ondoren.

Sailkapen tipologikoa

(a) *Txillardegik proposatzen duen euskararen azentu sailkapena*

Mitxelenak proposaturiko lau azentu tipoak bitara murrizten ditu Txillardegik. Mitxelenaren I eta IV tipoak mendebaldeko azentuaren (W) barruan geldituko lirатеke. Aldiz, II eta III tipoek ekialdeko azentua (E) osatuko luke.

(b) *Azentu ezarketa*

Txillardegik proposatzen dituen tipoak bereizteko azentu ezarketaren kokagunea kontuan izan behar da. Alde batetik, azentuaren norabidea hartzen du erreferentzia moduan: mendebaldeko azentuan, ezkerretik eskuinera den bitartean, ekialdekoan, eskuinetik ezkerrera jarri behar da azentua. Bestalde, hitz markatuen (+M) eta ez-markatuen (-M) artean desberdinketa egiten du.

W			E		
-M	+2	(sing.)	-M	-2	(sing.)
+M	+1	(pl.)	+M	-1	(pl.)

(c) *Euskalki guztiak batera doazen alderdiak*

Zenbait alderditan euskalki guztiak aurkezten dituzte ezaugarri berak, honako zerrenda honetan laburbilduko lirатеkeelarik:

- (1) Klitikoen zerrenda.
- (2) Unitate markatuen zerrenda.
- (3) Galderazko edo zerrendatzeko entonazioan, oxi-tonoak agertzea.
- (4) Azentu unitatearen mugak.
- (5) Deklinabidearen barneko paradigmatasuna.

Euskal azentu-unitatea

Euskararen fonotaxiazko erregelak, eta, azentu unitatearekin duten erlazioa ere hizpide du. Sandhi fenomeno ugaritasuna aipatzen du. Baina, baldintza bat bete behar du fenomeno hori eman dadin: azentu unitate bakar bat osatzea. Unitate bakarra dagoenean lege fonikoak bete

egiten dira, ez, ordea, muga dagoenean (Txillardeggi, 1984: 28. or.). Hori lotzen du, adibidez, euskalki guztietan klitiko-koen zerrenda bera izatearekin.

Azentuarekin loturiko zenbait fenomeno

Bokal harmonia

Kenstowicz eta Kissenbergen baieztapen batean oinarritzen da Txillardeggi bokal harmoniaz aritzerakoan:

Phonological rules tend to apply within words, not across words; the word is most common domain for phonological rules. Vowel harmony, for instance, is usually a word-level phenomenon. (Txillardeggi, 1984: 407. or.)

Testuinguru horretan kokatzen du Txillardeggi euskararen bokal harmonia. Badirudi aipatu fenomenoak hizkuntzen erritmo-unitate motarekin dagoela lotuta (Hurch, 1989).

Izan ere, bokal harmonia aurkezten duten hizkuntzek isosilabikoak izateko joera dute. Silaba-aldiko hizkuntzetan azentudun eta silaba azentu gabeen arteko alde txikia ohi da. Azkenok nahiko egonkorak izateko joera dute, eta horrek badu loturarik silabaren kalitatearekin. Ondorioz, hitzak luzeagoak izateko joera dute. Hizkuntzetan, aglutinazioa eta silaba-aldikotasuna eskutik doazela dirudi.

Morfologian aglutinazioaz baliatzen diren hizkuntzek dute, ia soilik, bokal harmonia. Adibiderik garbiena turkiera litzateke.

(adib.) *gure irletatik*

LATINA

Insulis nostris

TURKIERA

ada / lar / ĩm / ĩz / dan

Irla / pl. / 1.p. / 1.p.pl. / ablat.

Latina bezalako hizkuntza flexiboetan morfemak berak balio bat baino gehiago izan dezake, eta alderantziz. Latinez, *-is* multifuntzionala da: pluraltasuna eta datibotasuna adieraz ditzake, alde batetik; bestetik, singularra eta genitiboa adieraziko lituzke. Horretaz gain, plurala

adierazteko beste atzizki batzuk ere badaude; eta, beste deklinabide batzuetan, ablatiboa beste atzizki batez adierazten da. Latinez, izenaren eta adjektiboaren komunztadura formala erredundantea da.

Aipatutakook ez dira turkieraz gertatzen. Adibidez *-dan* ablatiboa izan daiteke soilik; *-lar-* biunibokoki dago lotua izenen pluraltasunarekin, ezin du beste ezer izan. Turkieraz morfologia gramatikala eta morfologia lexikoa gardenak dira. Gardentasun morfotaktikoa gardentasun morfosemantikoarekin lotuta doa sarritan. Badirudi formak mantentzen laguntzen duela, unitate lexikoen egonkortasuna mantentzen, alegia. Hizkuntzaren egituraketa morfologikoak ahoskerarekin zerikusia izango luke.

Hizkuntza aglutinatzaileek fenomeno fonologiko gutxiago izateko joera aurkezten dute, baina, bada fenomeno bat, gehienba, hizkuntza aglutinatzaileetan ematen dena: bokal harmonia. Badirudi hitzen luzerak baldintzatzen duela bokal harmonia: hizkuntza flexiboetan, gehienetan flexio atzizki bakar bat erants dakioke hitz bakoi-tzari. Horren ondorioz, hitzek laburragoak izateko joera aurkezten dute, eta bokal harmoniaren beharra ez da hain premiazkoa. Hizkuntza aglutinatzaileetan, ordea, bokal harmoniak hitzaren eremua markatzeko balioko luke. Fenomenoak badu funtziorik hizkuntza aglutinatzaileek hitz luzeak osatzeko duten joeraz pentsatzen badugu.

Euskaraz ere bokal harmonia ematen dela esan daiteke, nahiz eta turkieraren bestekoa ez izan. Esan behar da ez dela euskararen eremu osoan aurkitzen, eta ematen den eremuetan ere, ez duela toki guztietan indar bera. Fenomenoa aztertzerakoan, Txillardegi gaiari buruzko literaturan oinarritzen da gehienbat.

Dena den, interesgarriena bokal-harmonia eta azentu-unitatearen artean ezartzen duen lotura litzateke. Bokal harmonia ematen den eremuetan *-gari* eta *-tar* bezalako atzizkiekin ez gertatzea argumentu bezala erabiltzen du (besteak beste), prosodikoki, forma horiek hitz bezala funtzionatzen dutela baieztatzeko. Aldiz, hitz bereizi bik ere osa dezakete azentu unitatea: *apur bat apurbet* (Txillardegi, 1984: 226. or.).

Silabaren inguruan

Teoria metrikoa

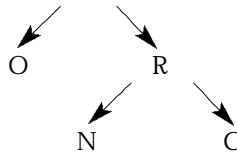
Nahiz eta jarraitzen duen analisia egun gainditua izan, Txillardegik ireki zion bidea euskal ikerketan ikuspegi generatiboari. Dena den, silaba-egitura azentu kokagunearekin lotzeko erabiltzen du berria duen ikuspegia. Horrekin batera, silabifikazioarekin zerikusia duten euskararen zenbait kasu ere aztertzen ditu, hala nola, VWV edo VCV sekuentziak.

Berrikiago, silaba hizkuntz erritmoarekin lotu izan da euskararen silaba-aldikotasuna aldarrikatuz, eta, bereziki, euskarak duen CV silaba egiturarako joera azpimarratuz (Hurch, 1989; Oñederra, 1998).

Silabaren egitura

Silabak ez du izan lekurik teoria sortzaile klasikoan. Baina, Venemannek (1988) prozesu fonologikoen ebidentziak aurkezten ditu zeinak silaba unitate fonologiko moduan onartzearen beharra aurkezten duten. Horrela, silaba kontzeptuan oinarritutako erregela fonologikoak aurkezten ditu.

Silaba unitate fonologiko bezala aurkezteak, besteak beste, bere egituraren formalizazioa eskatzen du. Txillardegik honako egitura hau proposatzen du euskararen silabarentzat:

- O = onset
- R = errima
- N = gunea
- C = koda

Silaba guztiek dute gunea bat, eta guneko elementuak izaten du ozentasun handiena silaba jakin baten barruan. Silaba ez-markatuena ozentasun txikieneko kontsonante-

az eta ozentasun handieneko bokalaz osatua legoke. Egituraketa honek ebakinen ozentasun hierarkia bat suposatzen du. Txillardegik euskararentzat proposatzen duen ozentasun hierarkia zera litzateke:

Herskariak	-	<i>ozentasun maila txikiena</i>
Afrikatuak		
Frikariak		
Sudurkariak		
Albokoak		
Dardarkariak		
W		
J		
Bokalak	+	<i>ozentasun maila handiena</i>

Euskararen silabaketaz

Silaba aztertzeko M. Halle eta J. Vergnauden silabaren teoria metrikoan oinarritzen da Txillardegi (239. or.). Euskararen silaba egituraren deskribaketa egiten du eskola sortzailearen aparatu teorikoaz baliatuz. Euskarak aurkeztu dituen murrizketa fonotaktikoen justifikazioaren saia-kera egiten du teoria metrikoaren barruan.

euskaraz ere, beste hizkuntza askotan bezala, silaba-egiturak garrantzi handia duela agiri da. Edo-ta, are zehazkiago mintzatuz, azentuaren lekuguneari dagokionez, *silaba-kodaren* egitura da giltzarria. (239. or.)

Interesgarria deritzot hona ekartzea silabaketan egiten duen interpretazio ezberdina diptongoen eta dardarkari anitzaren artean. Diptongoen kasuan, bokalardi ala kontsoanterdi bezala funtzionatzen duten erabakitzeko zalantzak aurkeztu ondoren, honako adibide hau jartzen du:

«gaua» gau.a / ga.wa (248. or.)

Silabaketa egoki bakartzat, beheranzko diptongoa onartzen duena proposatzen du: kai.a

Ondorio diakronikoak ere ateratzen ditu:

[-syll] diren bokaleen silabaketari buruz, hortaz, hau idatz daiteke: VWV VW.V; eta hau baita Ekialdeko

euskalkietan ere. Hortaz, *nafarreraz edo zubereraz gaur aurkitzen diren diptongo goranzkoak, berriak dira euskaraz.* (249. or.)

Onartzen du euskararen silaba-egitura oinarritzakoena CV dela.

VCV multzoetan, non dago silaba-muga? (...) euskaraz (...) hau dugu normalean: *VXV V.CV* (...) Hots, jakina denez, Iparraldeko euskalkietan gaur (eta Hegoaldekoetan ere gauza bera aspaldiko denboretan; ik. Mitxelena, FHV eta TAV) plegu honetako silabaketak ezagutu ditu euskarak (eta ezagutzen ditu gaur ere, Iparraldean): *al.ha.ba, sen.har, er.hi* (250-251 or.)

Baina, Sommersteinen baieztapenean oinarrituz («*word boundaries tend also to be syllable boundaries*», 202. or.), honako ondorio honetara heltzen da dardarkari anitzaren eraginaz silaba egituran:

Euskaraz #^v hasera ezina denez gero, ezkerretako silabaketak hobegarriak direla pentsa liteke: *her.i* hobe, *he.ri* baino (hitz-elkarketaren fonetika legeak ez dira honen kontra mintzo: Errondo, Elbarren, etab.). *Ber-i* hobe, *be-ri* baino. (253. or.)

Badirudi Txillardegik silaba eta azentua erlazionatzen dituenean, silabaren pisua eta azentu kokagunea lotzen dituela, alegia. Horren adierazgarri mendebaldeko azentuaz Altuberen iruzkina egiterakoan esandakoa:

Silaben pisuak azentuari buruz daukan garrantziaz Altubek berak eman zituen ideia batzu (berak «consistente» eta «inconsistente» deituak). Nahiz xehetasunetan «consistencia» hori zuzena ez izan, erabat dator funtsean gaurko Fonologia Metrikoaren ildotik: «adartzen» diren silabak («branching»), koda hutsa eta koda ez-hutsa, etab. Eman dezagun hitz ilara hau: *jabe, jarduna, jaurti*. Ezkerretako «consistencia» handituz doa sail horretan; eta Altubek egia zuen. Gauza bera hau esaten zuenean: *amár* eta *atór* hitzetako padatusa, *zazpí* eta *zortzí* hitzeta-koa baino azkarragoa dela. Eta hori guztia, Altuberen us-tez, haserako (ezkerretako) lehenengo silabaren fonologi-egituraren arauera. (Txillardegi, 1984: 287. or.)

Hasperenketa

Hasperena azentuarekin lotutako fenomeno da, azentua dagoen kokagunean hasperena azaltzeko joera ezaguna baita.

(ing.) *his hénhouse*
 his hénous baina * *his énhouse*
 is hénous

Izan ere, bada fenomeno multzo bat maila prosodiko eta ebakin mailaren artean dagoena, eta hasperena litzateke horietariko bat.

Txillardegik ere hasperena eta azentuaren kokagunearen arteko lerraketa aurkitzen du (Txillardegi, 1984: 262. or.).

Hitz hasieran: haitz, hauskor, hartu, hori

Bokal tartean: mehe, zahar, uharte, ihes

Bokalerdiaren ondoren: aiher, oihan, auher, eihar

Ozenen ondoren: alhor, senhar, erhi

Hasperenketa, etimologikoki ez zuten hitzek ere aurkezten dute (*lanhegin*, *onhasun*, *bephürü*, eta abar). Horregatik dio hasperenketa azentudun silabetan sortu egin dela (Txillardegi, 1984: 262. or.), ez dagokion kasuetan ere agertzen baita.

Hasperenketaren kokaguneaz (eta, aldi berean, azentuarenaz) ere, zehaztasunak ematen ditu esanez:

Badirudi zinez azentuak sortu duela hasperenketa; eta eskuarki (+2) silaban mamitzen dela. (Txillardegi, 1984: 262. or.)

Silababakarreko hitzak, nolabait, salbuespen lirateke, ez baitute testuingururik (+2) azentuaketa ezartzeko. Izan ere, hitzok hasperendunak dira, eta, garai bateko euskaran, azentudunak.

Intonazioa eta azentua

Zeharka baino ez bada ere, intonazioaz ere ematen du zertzeladaren bat edo beste. Pierrehumberten tesia hartzen du oinarri, eta adierazpenezko esaldiak hartzen duen F0 konfigurazioaz mintzatzen da:

Haren hastapen edo postulado nagusia [Pierrehumbertez ari da] hau da: pertsona bakoitzak, baiespen normalez mintzo delarik, esaldiaren haseratik bukaerara, *tonu-beherakada aldakaitz eta beti bera* daukala; eta gailurrak eta azentuak *deklinazio ertainen lerro zuzen* horren arauera neurtu behar direla. (Txillardegia, 1984: 53-54 or.)

Azentuaren kokagune eta balio erlatiboaz aritzeko bide egokitzat jotzen ditu fonologia metrikoak eskaintzen dituen baliabideak. Txillardegirentzat arazo zailena hizketaren azentu kokagunea zehaztea litzateke. Bide horretatik, ekialdeko eta mendebaldeko azentuaren artean dagoen aldea planteatzen du, eta, proposatzen duen analisiaren arabera aztertutako adibideak ematen ditu (Txillardegia, 1984: 56-59 or.).

Estandarizazio prozesua

Euskararen ezaguera ezberdinen arabera egindako froga bat

Gorago esan bezala, Txillardegik azentuaren ikerketan datu akustikoen beharra aipatzen duenean ez du bere horretan uzten. Izan ere, datu akustikoak pilatzeak ez du zentzurik azalpen linguistikorako ez badira erabiltzen, baina, azalpen horretan oharmena nagusi dela diosku. Eta egin ere, hala egiten du burutzen duen froga baten berri emanez. Egindako azterketan hiztunek Areatzako hizkeran ekoiztutako 21 esaldi entzun zituzten. Baina alderik interesgarriena da testa burutzeko euskaldun zaharrek eta euskaldun berriak erabili dituela.

Dakidanez, era horretako aurreneko azterketa litzateke Txillardegik burutzen duena. Lehendabizikoz hartzen dira aintzat lehen hizkuntza euskara ez duten hiztunen datuak. Aipatu azterketaren interesa hiztun talde bien arteko oharmen ezberdintasunetan datza. Izan ere, euskaldun berriek esaldi bukaeran azentua antzemateko joera aurkezten zuten, euskaldun zaharrek ez, ordea. Emaitza ezberdinen azalpena ere ematen du:

Gaztelaniazko erdaldunek *beheraketa bat* espero dute, du-darik gabe, azkeneko silaban; gaztelaniaz gertatzen den

bezala. Eta hori ez gertatzean, beherakadarik-ez hori azentutzat hartzen dute (tonua gora joan balitz bezala).

Euskaldun-berriek ikasia duten euskaran ere, paroxitonoak ahoskatzeko joerarekin dator hori. Euskaldun berriek (-2) azentutzatzen dute sarri, erdaraz bezala. (Txillardegia, 1984: 66. or.)

Tamalez, ez du gehiago sakontzen, eta adibideak ere ez dira argiegiak; baina ukaezina da Txillardegik egindako oharra garrantzi berezia duela Batuaren ahoskeraren inguruko lanetan (Oñederra, 1998).

Ortopeia baturantz

Estandarizazio prozesuak interes berezia sortarazten du Txillardegirengan. Horren adierazgarri, bere tesian «Ortopeia baturantz» izenpean eskaintzen dituen zenbait ohar.

(1) Euskara Batuarentzat mendebaldeko azentu bidea proposatzen du.

(2) Azentu unitatearen azentu erregela nagusia: [+2, -1].

(3) Azentu markatua: [+2, -1].

(4) Plurala markatua litzateke.

(5) Proklitikoaren zerrenda:

(a) *Ba-* (baiespena) eta *ez-* (ezezpena).

(b) *Bait-* eta *ezpait-*.

(c) *Bide, ote*.

(d) Edozein silababakar.

(6) Enklitikoaren zerrenda:

(a) *Bat* mugagabea.

(b) Aditz izenak.

(c) Aditz partizipioa.

Azken urteotan modan-edo jarri diren azentuari buruzko ikerketek izan duten aitzindarietariko bat dugu Txillardegiren *Euskal Azentuaz*. Lan horretan aztertzen diren guztiak ez dira azaldu honako honetan. Artikulu honen zeregina gogoetarako sua piztea izan da nagusiki. Izan ere, onuragarria delakoan nago noizbehinka atzera begiratzeari, eta aurrekoen ekarpenei ere so egitea, perspektiba osatuago bat izateko baino ez bada ere, eta hori egoerarik

txarreanean. Dena den, Txillardegiren lanak badu zenbait alderditan erreferente izaten jarraitzeko arrazoirik. ♣

Erreferentziak

- Hurch, Bernhard, 1989, «Is Basque a syllable-timed language?», ASJU, 3, XXII, 813-824.
- Mitxelena, Koldo, 1985, *Fonética Histórica Vasca*, Donostia: Imprenta de la Diputación Foral de Guipúzcoa [1. arg. 1977].
- Oñederra, M. Lourdes, 1998, «Prosodiaren oraina eta ahoskera arauak», *Euskera*, 2, XLIII, 439-449.
- Vennemann, Theo, 1988, *Preference Laws for Syllable Structure (and the Explanation of Sound Change)*, Berlin: Mouton de Gruyter.

Txillardegiren ekarria Euskara Batuari

Jose Luis Ormaetxea

Sarrera

Haste-hastetik esango dut Txillardegi estimu handitan dudala. Bere lanen bidez ezagutzen hasi nintzenetik mireспен handia hartu nion, zenbat eta gehiago ezagutu areagotzen joan dena.

Eta mireспен hori Txillardegiren alderdi anitzek sortzen badidate ere, hemen azpimarratu nahi dudana bere bizitza osoan euskararen alde egin duen lana da. Esango nuke *euskara* dela bere lan, borroka eta jarduera guztien gunea. Gazte-gaztetatik oso garbi izan du euskararik gabe ez zegoela Euskal Herririk eta ipar horri jarraiki zaio bizitza osoan.

Dagokigun gaira hurbilduz, Txillardegi eta Euskara Batua oso loturik doaz. Euskara ikasi zuenetik (Txillardegik etxean euskaraz zerbait entzun arren, gaztetan ikasi eta euskaldundu baitzen) euskararen batasunaren beharra sentitu eta aldarrikatu zuen. Baina orduan (50eko hamarkadan) ez zegoen Euskara Batuaren aldeko girorik, ezta Euskaltzaindian bertan ere. Txillardegi ez zen bakarria batasunaren premia aldarrikatzen, baina gutxienak ziren horren beharra garbi ikusten zutenak.

Eta gerora Txillardegi etengabe aurkituko dugu euskararen batasunaren alde. Hitzez eta eginez. Eta lan asko eginenez, gainera. Eta nago ez zaiola behar bezala aitortu euskararen alde eta Euskara Batuaren alde egin duen lana. Lan hori ezagutzeko modu naturalena *euskaltzain oso* izendatzea zatekeen. Baina orain arte beti ukatu zaio ohore hori. Hain zuzen, hiru aldiz (1980an, 1987an eta 1988an) ukatu zitzaion *euskaltzain oso* izateko aukera. Hiruretan galdu zuen bozketa. Laugarren aldi batean ere, 1995ean, beste batzuen artean Txillardegi ere proposatua izan zen Antonio Maria Labaienen hutsunea betetzeko. Baina orduan jada Txillardegik berak ez zuen *euskaltzain oso* izendatua izateko

desirarik, eta halaxe adierazi zuen publikoki. Harrezkero egin diren bozketetan ez dute aurkeztu. Hortaz, Txillardegik 40 urte baino gehiago darama *euskaltzain urgazle* eta, itxura guztien arabera, aurrerantzean ere hala beharko du.

Eta askoren buruetan dago ukazio hori ez dela izan merezimendurik ezagatik, bestelako arrazoiengatik baino.

Duela 5 urte, Euskaltzaindiko Ahoskera Batzordean hasi zen parte hartzen. Baina Leioan egin zen Biltzar garrantzitsuan ez zen izan. Niri oso deigarri egin zitzaidan honako hau: ia entzun ere ez zen egin Biltzar osoan zehar Txillardegiren aipamenik. Azken egunean zerbait, azenuari buruzko txostenean. Eta egun berean Piarres Xarritonek ere aipatu zuen, 1964ko Baionako Bilkura gogora ekarri zuenean. Gogoan dut ere Euskaltzaindiak Biltzarrean zehar atera zuen berripaperean Luis Fernandez kazetariak zioena, hots, udal teknikari eta funtzionario asko ikusi zuela, baina idazleen eta Txillardegi moduko jendearen falta somatu zuela. Hurrengo egunetan ere egunkarietan hutsune hori aipatu zuten zenbaitek, Xabier Kintana eta Piarres Xarriton euskaltzainek kasu. Azken honek zera zioen «XIII. Biltzarren ondotik» izeneko iritzi artikuluan: «(...) nahiz asko aipatu den Koldo Mitxelena zenaren lana, baina ez hainbeste orduko Txillardegi, Davant eta beste gazte batzuen kemena (...)»¹.

Hortaz, eta sarrerarekin amaitzeko, behartxo honekin Txillardegik Euskara Batuaren alde egin lana bere lekuan utzi gura genuke.

1964ko Baionako Biltzarren aurrekoak

Mendearen erdi ingurutik abiatuko gara.

Gerraosteak isilaldia ekarri zuen eta euskararen batasunaren gaia ez zen urte batzuetan planteatu ere egin.

Aldaketak Krutwigekin etorriko ziren. Koldo Zuazoren hitzetan, Krutwigek

ordura arte lo zorroan zetzan Euskaltzaindia iratzartzeaz eta berpizteaz batera, itxuratzen ari zen euskal gizarte berriaren zereginetara (...) egokitu ahal izateko hizkuntz-eredu bat tajutzeari ekingo dio.²

Krutwig izan zen gerraostean euskararen batasunaren behar larria gehien nabarmendu zuena. Hizkuntz eredu gisa lapurtera klasikoa proposatu zuen. Asko, Orixe tartean, kontra atera zitzaion oso gogor, baina beste asko alde. Haren jarraitzaile azaldu ziren, esaterako, Villasante (1952an bere Euskaltzaindirako sarrera hitzaldian azaldu zituen hizkuntz eredu horren aldeko arrazoiak) eta Mirande eta Aresti idazleak.

Krutwigek 1952an ihes egin behar izan zuen.

Ondoko urteetan, Euskaltzaindiak lozorroan jarraitzen zuen, erabakirik hartu gabe. Eta, besteren artean, Txillardegi dugu dudarik gabe aitzindari euskararen batasunaren beharra aldarrikatzen. 1956an, 26 urterekin, «Ez bat eta ez beste» artikulua idatzi zuen *Egan* aldizkarian. Horra artikulua hartako ideia nagusiak: euskaltzaleen arteko zatiketa, euskara ez dela ez garbi ez mordoilo, idazleak ez duela behar ez denean berrikeriak asmatzeko eskubiderik, euskararen erdal kutsua, euskal literatura onaz baliatu beharra, mordoilokeriatik eta garbizalekeriatik ihes egin beharra...

Urte berean, Galizian soldadutzan zela, Euskaltzaindia Arantzazun biltzekoa zen, eta txosten bat bidaltzea erabaki zuen, «Karta idigia» izenekoa. Gutun horretan euskaltzaleen artean zegoen anarkia salatzen zuen. Egiteko nagusia hiru aditzekin adierazi zuen: «euskera gaitu, batu ta osatu». Eta Euskaltzaindiaren betekizunari erabakigarri zeritzon, egin zitzakeen lanetan haxe zitzaizolarik garrantzitsuen: «euskeraren batasuna zeaztu, ta euskera 'persona- la' ta euskal berrikeri guziak ezetsi ta kondenatu»³.

Arantzazuko bilera hartan, Aita Agirretxe eta Txillardegi izan ziren Euskara Batuaren beharra azpimarratu zuten bakarrak.

Bi urte geroago, 1958ko abenduan, Bilbon Euskaltzaleen Biltzarra ospatu zen. Biltzar horretan Juan Gorostiaga batasunaren beharraz mintzatu zen. Txillardegik ere txosten bat aurkeztu zuen, «txosten interesgarria» Koldo Zuazoren hitzetan. «Batasunaren bidea» zuen izena Txillardegiren idazkiak (ik. *Euskera* IV, 1959, 150-170 or., edo *Euskal Herriatik erdal herrietara*, 171-193 or.).

Berriro ere euskaltzaleen arteko batasun falta eta anarkia salatu eta deitoratzen du. Eta ezer ez dela egiten egiazko batasunaren alde. Bestalde, kezkatua agertzen da euskarak erdararen kutsu handiegia duelako, erabiltzen den guztia jatorra ez delako. Euskararen sena euskara bizian ikusten zuen, alegia, «itzetan, joskeretan, soñuetan agertzen den berezitasun ortantxe» (*Euskal Herritik...*, 177. or.). Eta euskara zaharra gaurkoa baino biziagoa zenez, berezitasun hori, «euskal jenio» hori gehiago nabaritzen da euskara zaharrean. Txostenaren lehen zatia bukaera emateko, eboluzioa aitzakia hartuta idazle askok egiten dituzten asmaketak gaitzesten ditu, eta garbizaleek ekarri duten kaltea ere bai. Bigarren zatian bere proposamenak ematen ditu. Hasteko, literatur euskalki gisa Oiartzun, Sara eta Elizondoko euskara hartzen du eredutzat. Ondoren, ohar interesgarriak egiten ditu deklinabideaz, aditzaz, joskeraz eta hitz berriez. Literatur euskararen ortografia dela eta, ortografia hori euskal fonetkarik jatorrenaren arabera egin beharko litzatekeela dio. Azkenik, Euskaltzaindiari dei bat egiten dio euskararen batasunaren alde indartsuago eta gogorrago joka dezan, Biltzarrean bertan erabaki batzuk hartuz eta zabalduz.

Garai horretan batasunaren gaia Txillardegik eta beste batzuek ere (Jon Etxaide, Angel Irigaray...) azaleratu zuten arren, Euskaltzaindiak ez zuen erabakirik hartzeko asmorik erakutsi. Aitzitik, eta Txillardegik berak dioenez, «Euskara Batuaren aurkako korrontea azkartuz zihoan ordurako, eta aurrerago egiterik ez zegoen»⁴.

1959-1960 urteetan Euskaltzaindiaren Jagon Saileko Euskaltzaindiaren Laguntzaileak azpisaila indartu nahi izan zuten zenbait abertzale gaztek. Txillardegik prestatu zuen plana eta arautegia. Baina proiektuak oztopoak izan zituen eta porrot egin zuen⁵.

1964ko Baionako Biltzarra

Gaur inork gutxik ukatuko du Euskara Batuaren oinarriak 1964ko Baionako Biltzarrean finkatu zirela. Hori xe adierazten digute Koldo Zuazoren hitzok:

Euskaltzaindiak inolako erabakirik ez zuela hartzen ikusiz, ezinbestekotzat joko du zenbaitek beste bide batzuk urratu beharra. Erabakiorra gertatuko da, hain zuzen ere, 1963an Baionan, eta Labéguerie jauna buru dela, sortuko den «Euskal Idazkaritza». Elkarre honen itzalpean antolatuko zen 1964ko agorrilaren 29-30ean burututako Baionako Biltzarra, bertan ezarriko zirelarik gerora «Euskara batua» deituko zen hizkuntz-ereduaren oinarriak.⁶

Eta hor Txillardegik zerikusi handia izan zuen, bera baitzen elkarteko euskararen alorreko buru. Berak idatzi zuen txostena, 1958an idatzitakoan oinarriturik. Beraz, esan dezakegu funtsean jada 1958an Txillardegik bere «Batasunaren bidea» txostenean egindako proposamenarekin 10 urte geroagoko bidea seinlatu eta oinarria finkatu zuela.

1964ko Baionako Biltzarra urrats garrantzitsua izan zen euskara estandarerako bidean. Hor proposamen zehatzak egin ziren ortografiari, deklinabideari eta aditzari dagokienez. Eta, oro har, eredu hau ontzat eman zen 1968an Ermuan egindako Biltzarrean eta baita ere gerora erabakigarri eta mugarri gertatu den 1968ko Arantzazuko Euskaltzaindiaren Biltzarrean. Eta mundu guztiak daki Arantzazun Koldo Mitxelena izan zela gidari nagusia, baina ez dezagun ahantz aurrekoen lana, bereziki Txillardegirena.

Ildo horretan, aipagarri da Mitxelenak berak begi onez ikusten zuela 1964an Txillardegik eta gainerakoek Euskal Idazkaritzan euskara batzeko ahaleginetan egiten ari ziren lana⁷.

1968ko Arantzazuko Biltzarra

Esan bezala, Euskaltzaindiak 1968ko urrian Arantzazun burutu zuen Biltzar Nagusia erabakigarria izan da Euskara Batuaren historian. Biltzar horretan erabaki zehatzak onartu ziren. Eta horietako batzuek zalaparta eta kaplata ugari sortarazi bazuten ere, gerora gehienek onartu dituzten erabakiak izan dira. Ezaguna denez, onartu zen estandar eredu erdialdeko euskalkietan (lapurtera, goi nafarrera eta gipuzkera) oinarritu zen. Aurretik bazituen

aitzindariak, dena dela: teorian Txillardegi (gorago aipatu bezala, 1958ko bere «Batasunaren bidea» txostenean egin zuen hautua), eta praktikan *Maldan Behera*-ko Aresti poeta (1959).

Hamar urte lehenago ez bezala, 1968an, Arantzazun, Biltzarrera joandako gehienek aipatu zuten batasunaren beharra, batzuen batzuk haren kontra azaldu baziren ere.

Txillardegik ez zuen Biltzar hartan izaterik. Txosten bat bidali zuen. Txosten hartan, espero bezala, batasunaz dihardu. Behar gorritzat jotzen du euskara osatuarena. Euskaltzaindiaren erabakiak aintzakotzat hartzea eta haiei zabalkunde handia ematea aldarrikatzen du, erabakien indarra idazleen eskuetan ikusten duelarik. Eta idazleak di-rela eta, *Euskal Idazleen Alkartasuna* sortzea oso egoki ikusten du, lan egiteko eta euskaldunen zerbitzutan jartzeko. Aipatzen duen beste ideia interesgarri bat: euskaldun berriez zinez arduratu beharra.

Arantzazuko Biltzarrean Manuel Lekuona euskaltzainburuaz gain, hizlari hautatuak Salvador Garmendia, Ambrosio Zatarain, Luis Villasante eta Koldo Mitxelena izan ziren. Koldo batzorde teknikoaren buru zen. Hitzaldiak eta ondorengo elkarrizketak irakurri baino ez dago Biltzar horretan Mitxelenak egin zuen gidaritza lanaz eta hartu zuen protagonismoaz jabetzeko. Mitxelenak berak, dena dela, «Ortografia» izeneko bere txostenean⁸, garbi aitortzen du Baionako erabakiekiko zorra:

1964-ean Baiona'n egin zen biltzarraren erabakiak hartzen ditut oinarritzat, punturik gehienak astiroago ukituaz.

Eta txostenean zehar beste zenbait alditan aipatzen ditu Baionako erabakiak.

Gerora sarritan Baionakoa isildua izan bada ere, hor argi azaltzen da Biltzar hark izan zuen garrantzia.

Salvador Garmendiak bere hitzaldian proposatu zuen «deklazio» eredia ere Baionan onartutakoan oinarritzen zen. Bibliografian, gainera, Txillardegiren laudorioa egiten du:

Euskal Idazkaritza. Kordelieren karrika 14. Baiona. Multi-kopistaz liburu txiki bat atera zan. Dena labur labur eta

oso ongi. J.L. Alvarez Enparantza-rena da (Txillardegi).
28 horrialde ditu. Esan dugun anitz, jaun argi eta prestu
honi hartu diogu.⁹

1968az gerokoak

Euskara Batua askoren lan eta ahaleginaren emaitza da, zalantzarik gabe. Euskaltzaindiak batasunaren gaia serio hartu zuenetik, aurrerapen handiak egin ditu Euskara Batuak. Beti ez da asmatu, baina hartutako bidea atzerazina da.

Hemen Txillardegi dugunez aipagai, esan beharrian gaude Arantzazuko Biltzarraren ondoko urteetan lan aipagarria burutu zuela, batez ere egiten ari zen Euskara Batua-ren zabalkunde lanetan. Gorago esan bezala, Arantzazura bidali zuen txostenean Euskaltzaindiaren erabakiei zabal-kunde handia ematea zuen kezka. Eta bat-batean datorkidana bere *Euskara Batua zertan den* liburua da. Hor Euskaltzaindiak 1968an eta ondoko 5 urteetan erabakitakoak ematen dizkigu, era txukun eta didaktikoan. Bazegoen erabakien egarria, 4 urteren buruan liburuaren 3 argitalpen egin baitziren. Hitzaurrean aitortzen duenez, bere asmoa Euskaltzaindiaren erabakiak azaltzea eta argitzea da, eta asmatzaile eta egile baino gehiago moldatzaile eta biltzaille gisa aurkezten du bere burua.

Funtsean, hiru arlo nagusi ditu liburuak: ortografia, deklinabide batua eta aditz batua. Ortografiari dagokionez, Mitxelenaren Arantzazuko Txostena (1968) aurkezten digu, alde batean jatorrizko testua, eta bestean Txillardegiren beraren testuari buruzko iruzkinak. Hor egiten dituen iruzkinak eta ematen dituen argitzapenak oso baliagarriak ziren, batez ere euskara ikasten ari zen jendearentzat. Deklinabideari eta aditzari dagozkion atalak era didaktikoan aurkezten dizkigu, azalpen argigarriekin eta koloreak erabiliz. Eta bukaeran zenbait eranskin interesgarri, tartean hiztegia.

Liburuak sekulako arrakasta izan zuen eta, esan bezala, hainbat jende hortxe ikasi zituen lehenengo aldiz Euskara Batua-ren ezaugarri nagusiak.

Beste lan bat aipatzearren, Euskaltzaindiak argitaratutako *Euskal Aditz Batua* nabarmendu nahi genuke. 1979an agertu zen eta argitalpena prestatzeko ardura Txillardegiri egotzi zitzaion. Esan beharrik ez dago, Euskara Batuaren ibilbidean aditza batzeak berealdiko garrantzia izan zuen. Langintza hori (bereziki aditz laguntzailea eta geroago aditz trinkoa) 70eko hamarkadan burutu zen. Eta liburu berezi batean argitaratu. Txillardegiren prestaketa hau eskertzekoa da. Ikasle/irakasleak ditu gogoan eta horregatik oso pedagogiko eta praktikoa da (lau koloretan, adibidez eta osagarriz hornitua). Jakina, hor ez da hitanoa sartzen. Sarreran hitanoa ere batzeko guraria adierazten du: «Hasiko ahal du lan hau Euskaltzaindiak? Aurki has-tea hobe!». Alabaina, 15 urte itxaron behar izan dugu.

Txillardegi gramatikari

Jose Luis Alvarez Enparantza gizon polifazetikoa dugu. Landu dituen arloen artean, euskararen gramatika da bat. Eta honetan murgildua ikusten dugu zenbait urtetan, batez ere 1970-1980 bitartean. Eta beti euskararen batasuna duelarik helburu nagusi.

1970ean argitaratu zuen *Sustrai bila* liburua, geroago, 1977an, eta zenbait aldakuntzarekin, *Oinarri bila* izenarekin berrargitaratua izango zena. Hitzaurrean liburuaren helburu bikoitzaren berri ematen digu:

Euskararen batasunerako bidean barrena abiatu-rik, gure euskalkiak funtsean bat egiten dituen a-gerrera-zi eta eza-gutarazi beharra dago; eta, era berean, euskalki guztiok erdaratik berezten dituen.

Adierazgarria ere norentzat egiten duen liburu-a: «Euskaltzale gazte sutsuak izan ditut gogoan».

Liburuan hainbat puntu interesgarri ukitzen ditu: mugagabearen erabilera (gaur egun ere anitzentzat arazo izaten jarraitzen duena); ene/neure; aditzari buruzkoak (infinitiboa eta partizipioa, hiketa eta zuketa, eta abar); zenbait euskal joskera... Ez da, hortaz, gramatika oso bat, baina bai euskal gramatikaren zenbait alderdi bereziren azterketa interesgarria.

Euskal Gramatika mardula 1979an etorriko zen, berak nahi baino geroago, hitzaurrean azaltzen duenez. Sintaxi arazoak apenas ukitzen dituen, hori garai bertsean argitaratutako Patxi Goenagaren *Gramatika bideetan* liburuaren aztergaia baitzen. Txillardegiren helburu nagusia da euskararen oinarri sendo eta seguruenak biltzea eta modu didaktikoan azaltzea (liburua koloretan dago, eta marrazki eta diagrama ugariz hornitua). Egileak berak aitortzen duenez, hiru klasiko ditu gidari: Azkue, Lafon eta aspalidion baztertu samartua dagoen Altube.

Puntu interesgarri asko tratatzen ditu liburuan, inondik ere. Baina hemen ez dugu guztien azterketa bat egingo. Bat, halarik ere, beregainki aipatu gura nuke, 38. kapitulua hain zuzen: «Adizki etikoen sorrera» (414-428 or.).

Txillardegik da, nik dakidala, adizki etikoaren batu beharra gehien aldarrikatu duena. Duela 5 urte arautu zuen Euskaltzaindiak aditz alokutiboa. Hobeki esan, aditz alokutiboaren zati bat, hikako moldeari dagokiona (1994ko azaroaren 25ean onartu zen, eta azken garaiko arauetan 14.a da).

Txillardegik aditz etikoari bi kapitulu eskaintzen dizkio bere Gramatikan. Batek, 31.ak («'Hika' eta 'zuka' ari»), aditz etikoaren erabileraz dihardu, hots, noiz erabil daitezkeen aditz joko etikoak eta noiz normalak. Bestea, 38.a, formaz ari da, alegia, aditz joko horiek nola sortzen diren. Eta hauxe da guri orain interesatzen zaiguna. «Hemen emango diren paradigmatik ez dira ofizialak» diosku; izan ere, Euskaltzaindiak artean ez baitzuen ezer erabakia aditz etikoari dagokionez. Eta Txillardegik bere proposamena egiten du, itxia ez bada ere. Hor ematen dituen 60 adizki inguru Euskaltzaindiak hautatutakoekin erkatu eta esan daiteke funtsean bide beretik doazela. Badira desberdintasunak, batean eta bestean sistema desberdina hautatu delako: Txillardegik zaharra (nator > *natorrek/n*; dabilta > *dabiltzak/n*; naiteke > *naitekek/n*; dezaket > *diezakeat/nat*) eta Euskaltzaindiak berriagoa eta gipuzkeratik gertu dagoena (*natorrek/n*; *zabiltzak/n*, *zebiltzak/n*; *naitekek/n*; *zezakeat/nat*).

Hau guztia kontuan izanik, ondorio hauxe ateratzen dut: uste dut hikako moldearen Euskara Baturako propo-

samena egin den baino dezente lehenago egitea bazegoe-
la. Irudipen hori dut orain eta berbera izan nuen 1994ko
Leioako Biltzarrean. Eta ziur nago hitanoa lehenago batu
izan balitz, mesedegarri gertatu zatekeela bai hitano bera-
ren osasunerako, bai euskararentzako eta bai euskaldu-
nontzako ere. Izan ere, eta neurri handi batean batua ez
izanagatik, oraintsu arte idatzian oso gutxi erabili izan da
eta irakaskuntzan ia ez du izan lekurik.

Eta honenbestez, bukatzera noa. Joxe Austin Arrieta-
rekin esango dut Txillardegi «oso Txillar eta Txillar as-
ko»¹⁰ dela. Eta badela garaia, horretara, dagokion ezagutza
egin dakion eta euskal gizarteak zor diona merezi bezala
ordain diezaion. Bakoitzari berea... ♪

-
1. *Euskaldunon Egunkaria*, 1994-10-16, 4. or.
 2. Zuazo, Koldo, 1988, *Euskararen batasuna. Iker-5*, Bilbo: EHU/Eus-
kaltzaindia, 331. or.
 3. Alvarez, Jose Luis, 1956, «Karta idigia», *Euskera*, 88. or.
 4. Txillardegi, 1994, *Euskal Herria helburu*, 151. or.
 5. Kontu honen berri zehatzagoa jakiteko, ikus Txillardegiren *Eus-
kal Herria helburu*, 152-157 or.
 6. Zuazo, Koldo, *op. cit.*, 332-333 or.
 7. Ikus Txillardegik *Euskal Herria helburu* liburuan, 169. orrialdean,
lehen aldiz argitara ematen duen Mitxelenaren gutuna. Koldo-
ren onespena ezin argiagoa da.
 8. Mitxelena, L., 1968, «Ortografia», *Euskera* XIII, 1968, 203-219 or.
 9. Garmendia, S., 1968, «Deklinazio», *Euskera* XIII, 1968, 161. or.
 10. *Euskaldunon Egunkaria*, 1995-10-26, 33. or.

Txillardegi eta Martin Ugalderen arteko gutunak (1961-1969)

*

J O A N M A R I T O R R E A L D A I

*

xillardegi eta Martin Ugaldek elkarri idatziriko 34 gutun argitara ematen ditugu Txillardegiri eskainitako zenbaki honetan.

Alde askotatik dute interesa gutun hauek.

Direnenak direlako, Txillardegi eta Martin ez baitira edonor Euskal Herriko XX. mendeko azken menderdi honetako historian eta kulturari. Hori bateko. Bestetik, bi exilio motatakoak dira biak, ETAKoa eta PNVkoa, Europa-koa eta Ameriketakoa. Gutun hauen garaian Txillardegi Paris, Angelu, Brusela, Waterloo hirietan bizi izan da. Martin Ugalde, berriz, Ipar Ameriketako Evanston-en kazetaritza ikasten aurrena, eta gero Ertamerikako Caracasen. Eta hirugarrenik, exilioak bakarrik ez ditu batzen Jose Luis eta Martin, beste ezaugarri askok ere bai: idazleak dira biak, kritikoak, intelektualak, abertzaleak, euskaltzaleak, eta bere jaioterrira lanera itzultzeko erabakia hartu dute biek.

Ez dute harremana hasi elkar ezagutzen dutelako, elkar ezagutzeko baizik. Elkarren berri badute, urrutikoa, aditzezkoa, baina ez dute fisikoki elkar ezagutzen.

Horregatik guztiagatik dira inportanteak gutun hauek, bai, baina baita ere beren edukiagatik: oso mami-tsuak dira, adiskidetsuak baina gordinak, informazioz, as-

● Joan Mari Torrealldai Soziologian doktorea eta Kazetaritzan

moz eta balorazioz bete-beteak. Agerian gelditzen da, gutun hauetan, zer-nolakoak diren berez bata eta bestea, zer amesten duten, zer kezkatzen dituen, zer pentsatzen duten eta zertan ari diren jo eta ke.

Kronologikoki, 60ko hamarkadan kokatzen dira gutun guztiak. Lehenengoa 1961koa da eta azkena 1969koa. 60ko hamarkada osoa hartzen dute, eta zertan azpimarraturik ez da hamarkada honen garrantziaren handia euskal politikan, euskal kulturaren: abertzaletasun klasikoaren eta berriaren arteko tentsioak, ETaren hastapen urteak eta hausturak, euskal kulturaren susperraldia barruan, euskarra batuaren abiapuntua eta sozialtzea.

Esan bezala, mila dira gutunetan barrena aurki ditzakezun gaiak, ikuspegiak, aipamenak, erreferentziak. Luzeegi joko liguke guztien zerrenda egiteak. Interesgarriago iruditu zait lerro nagusi batzuk seinalatzea eta, zenbait kasutan, zeharbidezko informazioz osatzea gutunetako zenbait pasarte.

Euskaraz idatzi, erdaraz idatzi

Martin Ugalde Caracasko exilioan egin zen idazle: idazle venezuelarra eta idazle euskalduna, euskaraz eta erdaraz, bietara idatzi baitzuen.

Iltzalleak lana euskaraz idatzi duelako txalo joz hasten da Txillardegiren lehen gutuna. Eta gutun berean gaztelaniaz idaztea espainolismotzat hartzen du. Martinek ez du berdin pentsatzen.

Euskaraz eta erdaraz idaztearen gaia lehenengo gutunean aurkitu dugu, eta azkenekoan ere aurkituko dugu. Bidean ere bai makina bat aldiz.

Gai honetan Martin eta Jose Luis ez datoz bat. Bi ikuskera, bi temperamentu, bi jarrera.

Martinek bere obra, *Iltzalleak*, euskaraz idatzi duelako Txillardegik diotsa: «Orixe da abertzale jokatzeari. Gañerakoa, erderaz idaztea alegia, 'españolismo' egitea da».

Eta Martinek erantzuten dio: «...ez det uste erderaz egitea 'españolismoa' danik erderaz egiteagaitik bakarrik».

Hizkuntzaz gainera gaia eta asmoa ere kontuan hartu behar direla erantzuten dio Martinek.

Etengabeko polemika baten hasiera besterik ez da hau.

Bederatzi urte pasa eta gero ere, bakoitzak bereari eusten dio tinko. Txillardegik, Waterlootik 1969ko urtarilaren 19an Martin ez den beste edozein haserretzeko moduko hitzak esaten dizkio:

Ez dut zalantzan jartzen asmo onez idazten duzula erdaraz zure idatziaren parte bat. Nik ez dut ontzat ematen, zer nahi duzu... Zuk ERDERAZKO literatura aberasten duzu... Gure zapaltzaillen hizkuntza lantzen eta azkartzen duzu... Uste duzu hori euskaldunentzako eredua danik? Gure eginbeharra EUSKERAZ idaztea da... ZUK EUSKERA HUTSEZ IDATZI BEHAR DUZU, nere ustez.

Caracastik erantzuten dio Martin Ugaldek, otsailaren 11n, Euskal Herrira itzuli baino hilabete batzuk lehentxeago, zera esanez, arazoa ez dela horren sinplea eta konponerraza, egoera soziolinguistikoa ere kontuan eduki behar dela, berarentzat, gainera, bizibidea dela erdaraz idaztea. Helburu bera bide diferentetatik lor daitekeela gogoratzen du Martinek. Eta honela bukatzen:

Euskeraz idatzi bear det, noski, eta egingo det aurrera orain baiño maizago, baiña ez degu aztu bear erderaren bideak orain arte kalte aundiak ekarri dizkigun bezela bear diran neurrian ibilita gure erriaren eta euskeraren aldeko lanak egin lezazkela.

*K*ultura, politikaren aurretik

Txillardegi eta Martin Ugalde, urte horietan biak dabilta politikan eta biak kulturaren. Eta biak datoz bat politikaren aurretik kultura lehenestean. Kultura edo hizkuntza.

Bi polemika inportante izan zituen urte haietan Martin Ugaldek, alderdi barruan eta alderdikoekin, eta bietan Txillardegik Martini jotzen dio txalo.

Lehen polemika sonatua Martin Ugalderen eta Manuel Irujoren artean izan zen, *Alderdi*-n, PNVko aldizkari

ofizialean. 1964ko urri-azaroko zenbakian hasi eta 1965eko irail-urriko zenbakian amaitu zen. «Euzkadi, ¿a dónde va?» izenarekin aritu izan ziren Martin Ugalde eta Manuel Irujo polemikan. Borroka kulturalaren lehentasuna, bestea ukatu gabe, defenditzen zuen Martinek. Eta Irujok zioen frankismoa borrokatzera jo behar dela, eta gero gerokoak. Txillardegi Ugalderekin dago.

Txillardegi Ugalderekin bat dator, bigarren polemikan ere, sonatuagoa hau. 1965eko apirilean Martin Ugaldek *Tierra Vasca* exilioko aldizkarian argitaratu zuen «El euskera se muere, irremediabilmente» artikulua beste 15 artikulua ekarri zituen atzetik, horien artean Luis Las Herasena. Artikulu horietan garbi agertzen dira naziogintzan hizkuntzari, euskarari, abertzaletasun klasikoak eman dizkion bi egitekoak: bata erdi-erdikoa, oinarrizkoa, Martin Ugaldek aitortzen ziona; eta bestea, Luis Las Herasena: euskara osagai bat da, bat gehiago gehienez ere.

Txillardegik berak ere esku hartzen du polemika honetan, *Tierra Vasca*-n 1965eko irailean argitaratutako «Luis Las Heras'i erantzunez» artikuluan, Las Herasek zapaltzaileen hizkuntza goraiatzeko duela salatzeke eta bere tesia azaltzeko: «españeraren eta frantseseraren azken aztarnak ere ARRAS ERAUZI behar dira, euskera Euzkadi'ko hizkuntza bakarra bihurtuz».

Euskara gabe, Euskal Herririk ez

Las Heras Txillardegi eta Martin Ugalderen gutunetan sarri agertzen da, baina ez da Las Heras pertsona fisiko hura, baizik eta abertzale ez euskaltzalearen ordezkaria, nolabait esan. Behin eta berriz agertzen da, batez ere Txillardegiren aldetik, ea zer den euskara ez dakien «abertzailea». Koherentzia minimoak eskatzen du abertzaleak euskara ikastea, eta adibideak ematen ditu: Sabino Arana, Krutwig, Lizardi, Aresti.

Pasarte ugari dago elkarren antzekoa, baina pare bat aukeratuko dut. Txillardegik zera idazten du 1965eko azaroan:

«Abertzale» hitzak, nere ustez, sentidu berezia du: abertzale danak Euskal Herria bizi izatea nahi du; eta hontarako Euzkadi'ko erresuma sortzea nahi du. Abertzaleak EUSKAL HERRIA MAITE DU, EUSKALDUN HERRIA...

Las Heras'ek ez du Euskal Herria maite. Euskal Herria bost ajola zaio. Nola nahi duzu horrek «abertzale» izena hartzea? Ezin! Jesukristo bost ajola zaion pertsonak, nola merezi dezake «kristau» izena? Zeren-eta dudarik ez dago: euskerarik gabe ez dago Euskal Herririk...

Las Heras gure etsaia dan ezkerero, kaltegarri iruditzen zait berarekin konpondu nahiean bigunkeritan ibiltzea. Las Heras Euskal Herriaren etsaia da.

Kontudentzia horretatik urruti dago Martin Ugalde. Bera ez dela nor Las Heras deskalifikatzeko, dio. Eta, gainera, ahalak eta nahiak bereizten ditu Martinek, ez baitu uste Euskal Herria jada euskaldun hutsa izan daitekeenik:

Nik nere erriarentzat onena eta euskalduna eta euskotarra naiz. Euskaldun uts egingo degulako usterik banu, ori al izaterik badagoalako usterik banu, ori izango litzake nere jo-muga, baiña nik gauzak ikusten ditudan bezela, gure erria onezkero iru izkuntzeko erria izango da; eta badakizu nere jo-muga zer dan gaur: erria al degun neurrian euskaldundu eta kulturatu, eta euskeraz egiten ez dutenei gutxienez bigarren izkuntza bezela euskera sartu.

Abertzaleen batasuna

Hasteko, nor da abertzale? Txillardegik garbi du: abertzaleak euskaltzale behar du, abertzale izeneko asko ez dira abertzale, altuenean ere karlista. Edo «euzkadiar», «norteño», «euzkotar».

Martin Ugaldek ez du horren garbi. Martinentzat ere abertzale osoa Txillardegiren euskaltzale hori da, baina uste du abertzale izateko era diferenteak daudela, moduak, sentsibilitateak.

Batarentzat zein bestearentzat, bistan da, abertzaletasunaren definizio hauek ez dira ideologiko-metafisikoak, baizik eta estrategia politiko baten harira datozenak, prak-

tikoak. Zerikusi zuzena dute kontzeptu hauek markatu nahi den bidearekin, planteatu behar den estrategiarekin.

Txillardegik Frente Nazionala aldarrikatzen du, alderdi abertzaleen batasuna. Eta zehaztu ere egiten du: PNV, Enbata eta ETA. Eta urtebete beranduago: kristau demokrata abertzaleak (PNV), sozialistak («geu, ETako gehienak»), komunistak (komunista abertzaleak, Krutwigen estilokoak, esate baterako).

Abertzaleen batasun horren premia etsaiak markatzen du, ezkerretik eta eskubitik Euskal Herria hil nahita dabiltzan espainolak. Zer egin horiei aurre egiteko?: «Abertzaleok bat egin, nere ustez. Nola bat? Herri guzietan egin dan bezela: Abertzale-Alkartasun bat sortuz, abertzale diran guziek osatua».

33 urte beranduago gertatuko denarekin badu Txillardegiren orduko «utopiak» zerikusirik, ezta? *Branka* aldizkarian «Frente nacional vasco o frente de clases» bezala formulatu zuen abertzaleen elkartasun hori.

Martin Ugalde ez dago «osoro» Txillardegirekin. Eta pak erre barik bete egin behar direla uste du, eta sozialistak barne sartu behar direla prozesu honetan, Baionako Paktua errespetatu egin behar dela, alegia. Alderdi Sozialistak egon behar du, baina ETAk ere bai, Martin Ugalderen ustetan, Eusko Jaurlaritzza «zaharrari» indar berria erantsi behar zaiola.

Gai hauen planteoan bete-betea dabiltzanerako, jada egona zen Martin Ugalde, Ameriketatik espreski horretara etorrita, Txillardegi eta ETako sortzaile taldearekin Iparraldean, 1964an, Alderdiaren eta ETAREN artean handituz zihoan tartea txikitu nahita.

Aldizkari berri bat behar

Aldizkari berri baten premia azpimarratu eta aldarrikatzean ere bat datoz biak, baina ez dute kointziditzen lerro editorialean. Txillardegik abertzaleen artean osatua nahi luke, eta halaxe egiten du *Branka*, 1966an. Martin Ugaldek zabaletik jokatu nahi du. Euskal Herrira itzultzean, saiatu

ere egin zen, diseinu bat prestatu eta landu zuen, Donostia-ko Diputaziotik edo eskatuta, baina Alderdiak tranpatzat hartu zuen, eta bertan behera utzi zuen Martinek.

1965eko abuztuan «euskaldun abertzaleon kasetak» bat egin nahia azaltzen dio Martini Txillardegik. Handik 18 egunetara erantzuten dio Martinek bere aspaldiko asmoaren berri emanez. Aldizkari zabal-zabal bat nahi luke berak, ez abertzaleena bakarrik:

Euskotar guziak alkarri itz egiteko bide bat sortu, aldizkari bat; *baiña ez abertzaleentzat bakarrik, danontzat baizik*; nor gero?; nor nai, karlista, frankotar, nor nai, euskotarra izan ezkerro, eta euskotarren bideak aztertzekotan; gure errian bizi diran kanpotarrak ere bai.

Txillardegik «praktikoagoa» izan nahi du, abertzaleen artekoa bakarrik egin eta ametsak alde batera utzi, eta ez da ahaztu behar abertzale izeneko ez direla abertzale, Luis Las Heras, kasurako:

Luis Las Heras, esate baterako, gure etsaia da; eta honekin batasunik ez dago abertzaletasunean. «Batasun»-mota batzuk, abertzaletasunaren heriotzaren *gaiñetik* pasatzen dira.

Txillardegik proposatzen duen aldizkaria «abertzale» eta «aurrerazale» izango da.

Euskal Herrian bizi, horra bidea

Euskal Herrira itzultzea, gutun hauetan, ez da hipotesi bat, baizik eta erabaki konpartitu bat. Elkar animatuz eta elkarri txalo joz dihardute behin baino gehiagotan.

Euskal exiliatuaren itzulera hori, ikusten denez, ez da ebidentzia bat. Txillardegik bere buruari eta Martini egiten dio galdera Bruselatik 1965eko abuztuan, ea zenbatek itzuli nahi duten egiaz eta benetan Euskal Herrira. Badira ahalik eta lasterren Euskal Herrira itzuli nahi dutenak, bera esaterako: «Nik neuk garbi esaten dizut: gauzak aldatu bezin laister han nago. Eta Lapurdi aldera, aldatu aurretik ere bai». Badira beste batzuk ia galdutzat eman behar di-

renak. Eta, noski, galduak eta amerikartuak ere bai maki-na bat, milaka, dio Txillardegik. Eta galdera: «Zer egin genezake danak behintzat ez galtzeko?».

Itzuliko direnez eta exilioan integratu direnez pesimista da Martin Ugalde. Euskal Herrira itzultzeko gogo gutxi ikusten du bere inguruan, jendeak sustraiak bertan bota ditu jada, denbora gure kontra doa; esan bai, ehuneko laurogeita hamarrak esango omen du itzuliko dela, baina ehuneko 40tik gora ez direla izango *de facto*.

Denak ez galtzeko zer egin?, horra bigarren arazoa. Eusko Etxeak indartzea proposatzen du Martin Ugaldek, baina konfiantzarik gabe, euskal exilioko jendearen baitan ez baitu batasunik eta itxaropenik ikusten.

Ingurua, horrela. Baina beraiek itzultzeko erabakiari eutsiz, eta 1967an jada urratsak eginez. Komentzimendu bera bizi dute biek: barruan bakarrik egin liteke lana. «Politique de présence» esaten omen zion Txillardegiri Xarritonek aspaldi: Euskal Herrian bizi, horra bidea, Txillardegiren itzulpenean.

1967ko apirilean Waterlootik maiuskula eta guzti dator Txillardegi:

Euskal Herri'ra ahalik eta laisterrenik itzultzen saiatu beharko genuke, nere ustez (gure ahalean dan neurrian, jakina). Zuk, Martin, gaur, eta bihar areago, Euskal Herria'n duzu leku egokia, ez Caracas'en; eta nik Euskal Herria'n, eta ez Brussel'en.

... arnas-aldi hau kanpoan pasa ondoren, Euskal Herri'ra itzuli behar dugu; nunbait gure eginkizunak fruitu bat eman baldin badezake, han baita, Euzkadi'ri buruz, Aberrian, euskaldunekin burrukan, euskaldunen zerbitzutan. Nere kezka nagusia, gero eta nabarmenkiago, hauxe da: NOIZ ITZULIKO? NOLA EGIN ITZULTZEKO?

Hurrengo gutunean Martin adiskideak gauza bera zioen Caracastik:

Bai noski, al degun laixterrena Euskal Herri'ra joan bear! Nik ori esaten nizun, gogoratzen bazera, alegia an egotearekin bakarrik geiago egiten zendutela beste edozer eginkizunekin baño. Ni asi naiz bideak artzen... Emen dauzkanak uzten ditut, eta an ez dakit bizimodua nola ira-

baziko dedan; baiña ezin ditut nik umeak geiago erritik kanpora euki, ziaro emengo egingo zaizkit eta. Ondo diozu, an dago gure lan-tokia; nun nai, eta nola nai, baiña barrenen.

Handik hilabete eskasera, Txillardegik atzera idazten dio Martini: «Emazteak eta biok hau erabakita daukagu: haurrak Hegoaldera joango dira ikastera».

Ikusten da, beraz, zergatik eta zertarako itzuli diren: Euskal Herriarren alde jokatzera, eta seme-alabak Euskal Herrian integratzearren.

Sozialismoa, marxismoa, komunismoa, felipismoa

Garbi, ezin garbiago, ageri dira gutun hauetan urte haietako Txillardegiren kezak eta posizioak, ideologian eta politikan. Txillardegi ez da komunista, baina begi onez ikusten du Krutwig bat, honen komunismoak, abertzalea izanik, Espainiakoa desplazatu egingo lukeelako. «Iruditzen zait, halere, abertzale komunistak izatea on da la Euskal Herriarentzako: bazan garaia, Dolores Ibaruri'ren ordezkari Krutwig bat agertzeko gure herrian!». Eta noski, hauekin fronte abertzale bat posible da.

Marxismoaz baino marxismo-leninismoaz ari da Txillardegi behin eta berriz. Marxismo-leninismoa izan da berak eta bere lagunek (J.M. Agirre Bilbao, J.M. Benito del Valle, Xabier Imaz) ETA uzteko motiboa:

Marxista-leninista dalako utzi dugu ETA. Guk ez dugu ez onartzen eta ez nahi marxismo-leninismoa. Ez gera komunistak. Eta komunismoaren KONDAIRA pittin bat ezagutzen dugulako (eta ez liburu sagaratuak soilik!) esan dugu: «ez». Marxismoa azken zauria izan diteke gure herrian.

Baina abertzale izanez gero, marxismo-leninismoa ere ez du gaitzesten. Onartzen ez duena «txinatar» joera da.

Gutun hauetan marxismoaren aurkako arbuiaipen teorikorik ez da agertzen. «Horizontala» izatea salatzen dio

marxismoari, eta beraz abertzaletasuna hoztea edo/eta ukatzea, klasearen izenean. Txillardegik etengabe begien aurrean dauzkanak «felipistak» (FLP: Frente de Liberacion Popular) dira, J.R. Recalde, Pako Iturriotz eta beste.

Marxismoaren, are gehiago, marxismo-leninismoaren, eta areago felipismoaren eragina oso handitzat hartzen du barruan, intelektualen gain batez ere. Izen eta guzti aipatzen ditu Rikardo Arregi, Gabriel Aresti, Ibon Sarasola, Joxe Azurmendi, Joseba Intxausti.

Rikardo Arregi herrikidearekin Martin Ugaldek harreman handia du, gutunen bidez. Auzitan jartzen du Rikardo Arregiren marxismo-leninismoa Martinek. Txillardegik, ordea, ez du dudarik:

Rikardo felipismoan dago, eta bere pentsakera ez dut INUNDIK ERE onartzen, felipismoa onartzen ez dudan bezala. Marxista fanatiko bat egiña dago; eta gogorragoa ez bada, izakeraz biguña dalako da. Iturrioz eta horien menpean dago osotara: hau ba dakit ziur.

1967an idatzia dago hori. Urte berean Rikardo Arregik *Jakin*-en publikatzen ditu bere artikulua famatu haiek abertzaletasuna/sozialismoa edo euskaldun/fededun binomioez (ikus *Jakin* I, 24, 25 eta 26. zenbakiak). Artikulu horietako baten izenburua hau zen: «Sozialismoa modan dago». Bi zenbaki beranduago, 26. zenbakian, baina urte berean, 1967an, Txillardegik erantzun egiten dio, titulu esanguratsu honekin: «Marxismoa modan egon zan».

Urte hauetan, politikaren alorrean, sozialismo abertzale baten premia aldarrikatuz dabil Txillardegi. Sozialismo abertzalea, euskalduna eta «europatarra»:

Euzkadi'k, bestetan ere esan izan dizut, Alderdi Sozialista Abertzale bat behar du... Euskal Herriak Alderdi Sozialista bat behar du: teologia gorririk gabe, «dictadura del proletariado»rik gabe, Mao gabe, eta gerrillarik gabe. Euskal Herriak EUROPATAR sozialismo bat behar du, eta euskalduna.

Martin Ugalde alderdi sozialista abertzale baten premian bat dator Txillardegirekin, eta animatu egiten du: «Sozialismoa bai, seriozki badator. Eta etorriko dala ziur

nago. Zuk joka bearko dezu karta ori sakon. Gure erria orrelako alderdi baten bear gorrian dago!».

Eta mila kontu gehiago

Ardatz nagusi batzuen inguruan bospasei gai seinalatu ditugu aurreko lerrootan. Kuantitatiboki gehien agertzen diren puntuak direla esango nuke, garatuenak-edo. Kualitatiboki ere berauek izan dute tratamendurik konpartituena, oker ez banago.

Ikusi dugu zertan datozen bat eta zertan ez gure bi solaskideak. Akordioak eta desakordioak bistan daude maila ideologikoan, politikoan, estrategikoan eta taktikoan.

Bi testuinguru politiko desberdinetan (eta azpi-azpitik konfrontatuetan) daudela ere ikusten da gutunetan. Baina batez ere agerian gelditzen dena da, bi tenperamentu eta bi estilo desberdin direla. Txillardegiren odola eta zentzu agonikoaren parez pare, Martin Ugalderen «herriaren aldeko pazientzia» ageri da. Txillardegik zirt edo zart egitea proposatzen duenean, Martin Ugaldek nahiago du agian zeharbidea erabili.

Gutunen bidezko elkarrizketa honetan, aipatu ditugunez gainera, mila gai gehiago ere hortxe daude bizi-bizi, hala nola, liburuak argitara emateko dituzten zailtasunak, mezenas falta kanpoan eta barruan, gero Euskal Idazleen Elkarte izango zena, ETako zatiketak. Eta abar.

Esan dugu hasieran 34 gutun publikatzen ditugula. Elkarri idatzi zizkioten guzti-guztiak al dira? Auskalo! Martin Ugalderen artxibategian aurkitu ditugunak dira. Baliteke paper artean besteren bat agertzea gerora.

Autoreak berak idatzi bezala jasoko ditu irakurleak, ezer kendu edo erantsi gabe. Hori bai, Martin Ugalderen gutunetan ortografia txukunketa batzuk egin ditugu, irakurterraztasunaren faboretan.

Eskerrik beroenak emanez amaitu nahi genuke sarreatxo hau. Martini, artxibategia irekitzearren, eta biei gutun hauek argitaratzeko eman diguten baimenagatik. Irakurleak eskertuko die! ♣

Txillardegik Martin Ugalderi
Parisen, 1961eko apirilaren 10ean

Agur:

Etzaitut ezagutzen, entzutez besterik.

Baiña gaur goizean eman didaten berri batek pozez bete nau. «Iltzailleak» zure liburuaren berri jakin dut, eta, luzatu gabe, eta irakurri aurretik ere, nere zorionik aundiena eta gartsuena bidali nai dizut.

Andoaindarra zerana banekien; eta euskalduna. Zerbait ere idatzia duzu; banekien, baiña... erderaz. Eta galdutzat zinduztan.

Berri zoragarria, beraz, liburuarena. Orixe da abertzale jokatzea. Gañerakoa, erderaz idaztea alegia, *españolismo* egitea da; naiz ta, zoritarrez, bearrezkoa izan batzutan.

Artu duzun gaia, azaldu didatenez (gerrako gauzak, eta euskera «goxoaz» azalduta), oso abertzalea, oso mamitsua, eta *alde guztieta* -tik egokia. Artzazu, beraz, nere txalorik beroena.

Ia, orain, nola eta noiz irakur dezakedan. Eta ia ere barrura nola elarazten dugun.

Goraintzi ere Andima'ri.

Adiskide berri bat naukazu.

Martin Ugaldek Txillardegiri
Evanstonen, 1961eko ekainaren 14an

Aberkide jator ori, agur:

Andima'k zuzendu dit zure idazkia. Berandu xamar, nonbait itxas-ontziz bialdu zendun. Pozik artu det. Ezagutzen zintudan, itz eta idatziz bakarrik bada ere. Zure liburu ederra ere irakurri nuan. «Tierra Vasca»n ere ikusi zaitut egun oietan; egi gordin eta mardul batzuk esaten gañera. Ez gera ba ez-ezagunak. Gañera, ez al zera zu Donostiara? Ingurukoak gera, beraz. Arren, zure lagun bezela ar nazu.

Bai, erderaz egin det nik orain arte geiena. Euskeraz egin dedana Caracas'eko «Eusko Gaztedi» eta «Euzkadi»n azaldu da, baiña beti «Erritar» izenordearekin egin det. Euskeraz egiteko zaletasun aundia daukat, baiña nik egin nai ditudan lanak or, alegia aberrian, egin nai ditut. Ezin idatzi nezake nik egunera edaten ez dedan izkuntzarekin. Beti ari naiz euskera erakusten (urte asko Caracas'en) eta ez degu gure etxean besterik erabiltzen, baiña egunero aberasten ez dan izkuntzjak indar aundia galtzen du. Nik badakit nere kemenak noraño dijoazen euskeraz idazten. Orregatik, batetik nere indarrak euskeraz gutxi dirala dakidalako, bestetik, bertan bizitzen ez ditudan gauzak bear bezela nagusitzen ez ditudalako (ni izparrin-

gi eta asterokoetan idazten egiña naizela ez aztu), ez det geiago euskeraz idatzi. Nik egin nai nituan gauzak gezurrezkoak urtengo zitzaizkidan. Nik ezin det edozer gauza eta non nai idatzi. Orregatik nere idaz-gogoa Venezuela'n ase det orain arte, bertan bizi izan ditudan izkuntz eta gertakizun mamiekin. Eta nere ustez, euskotarren izatea azaltzeko biderik onena izandu da. Venezolarrek badakite ni euskotarra eta ez españarra naizela. Eta an bizi naizen ezkerro, bertako jende eta lurrarenganako maitetasuna eta eskerra azaldu dedala; ez nere izen berekian, euskotar baten izenean baizik. Euskera utsean egin izan banu, nere ustez, artificio lan itxusia urtengo zitzaidan eta ez nuan gure erriaren gogoa venezolarrei azalduko. Au da nere asmoa. Eta nere ustez gure erriko gogoa gañerakoei ez diegu bere itzetan bear aña erakusten. Beintzat oiek dira nere asmoak. Eta nola idatzi nuan ba «Itzalleak»? Ara, Caracas'en antolatu zan orain dala iru bat urte ipuin batzaldi bat. Kontu gutxi azalduko zirala, bai, eta bat idazteko eskatu zidaten, arren. Ala egin nuen. Egia esan, barren-barrendik urten zitzaidan. Gai bera or erabili nai det nik gero, oso sakona da eta. Baiña egin nuana ez da nik egin nai dedana. Nonbait besteak ere ni bezela zebiltzen, eta lenengo saria eman zidaten. Lendakari zanak emana det urrezko domiña ura, Caracas'en baizan. Geroz, Intza'k eskatu zidan beste gertakizun batzuekin liburutxo bat egiteko. Joakin'ek esan zizkidan batzuk, eta nere oroimen batzuk erantsi eta jantzi nituan beste lau ipuintxoak. Ez daukate nik nai nuken indarra, ez dira nik nai dedan bidean joan; baiña batez baiña ohea dala, ta or dijoaz. Emen dijoazkizu zuri eskeñiak.

Nere asmoa euskeraz (eta erderaz ere bai, zoritxarrez bear degu eta) or idaztea da, eta gure erriko gertakizun berezienak, gure erriari biotzardarra sortu arazteko gaiak, erabiliaz.

Eta erriko euskera erabili nai nuke, nere gurasoek ulertu lezaketen euskera. Or dauzkat nik aita-amak, ia erderaz ez dakite eta euskerazko zerbait ematen diedanean irakurtzeko, ezin dutela esaten didate, euskera ori zaila omen dala eta. Nola piztuko da gure izkuntza bide orretatik? Euskera-garbitzalleen lana ederra da, ezin ba orren aurka joan. Nik pozik irakurtzen ditut bere lan apañak. Baiña, euskerak orren bear aundia badu ere, orrekin bakarrik ez da zuzper-tuko, ziur nago. Idazlariak jetxi bear degu erriaren buru neurritara (gaiak eta idaz-bideak) irakurtzeko gogoa sortu nai badegu. Batetik bear dituan (berri, abar) eta maiteko dituan (bere biotzera dijoaztenak) gaiak eman bear dizkiogu, irakurtzeko gogoa sortuko badegu; eta bestetik izkuntza bi bideetan erretu bearrean gera; batetik itz-aberastasuna neurritu, graduak egin, beeko mailletik jakintsuraño, bigarren, itz-joskera neurritu era berean.

Ori da nere gogoa. Orregaitik alegindu naiz errex-bide oiek azkenengo lau kontu oieri ematen. Ez da, esan dizut lenago, nik nai nuana urten. Emendik ezin dira gauza oiek egin. Nik or erabiliko nuken asmoa: neurtu kaleko eta baserriko euskera, eta itz berekin gure erriko gogo-gogoa dauden (edesti, guda, erresistentzi) gaiak

erabili. Gure erriko literatura neurri orretan egiten ez degun bitartean ez ditugu bear ditugun asmoak eta ametsak sortuko.

Oiek dira nere asmoak. Uste gabe luzatu naiz. Eranegun izan nuan azkeneko azterketa, eta asti pixka bat bai daukat. Berriz asiko naiz datorren astean eta ez det beste iru illabeteen orrelako astirik izango. Baiña daukadan ezkerro, gauza oiek esan nai nizkizun, zure iritxia ezagutu nai nuke eta.

Bestetik, ez det uste erderaz egitea «españolismoa» danik erderaz egiteagaitik bakarrik. «Españolismo»aren neurria, nere ustez, ez dago izkuntzan, erabiltzen dan izkuntzan, baizik gaian eta asmoan. Kanpion'ek «españolismoa» egin zuala uste al dezu; eta Sabin'ek «españolismoa» egin zuala uste al dezu? Ez dakit gaur Kanpion'en idaztiak baiño euskalzaletasun geiago euskerazko idazlari askok sortuko duten. Zoritzarrez, euskotar erdeldun asko degu, bere buru eta biotzetara ere sartu bear degu. Bestetik, españarrerri ere itzegin bear degu. Ai! Baroja eta Unamuno'k, bere jakinduri eta trebetasun guziarekin euskotar bezela joka izan bazuten! Unamuno'k Euskadi eta ez España zala bere aberria esan izan bazuan Salamanca'n edo Buenos Aires'en edo Bilbo'n, eta bere liburu guzietan. Ni Ameriketatik begira ari naiz eta ikusten det emen egingo zuan aldia.

Artu zazu nere besarkada beroena, «Txillardegik». Denboratxoren bat daukazunean idatzi nai badidazu zure asmoak erakusten, asko poztuko naiz. Ez det bear bada bereala erantzuterik izango, lan gogorrean ari naiz orain eta, baiña noizpait erantzungo dizut. Bitartean agindu zazu, abertzale zintzo ori, ta lagun bezela artu nazazu.

Txillardegik Martin Ugalderi
Angelun, 1962ko azaroaren 10ean

Agur adiskide ori:

Mesede bat eskatzera natorkizu. Onek, egia esan, ez du konpon-tzen nere ixillaldia, nabarmenago jartzen baizik. Alere, emen naukazu eskean, euskaltzaleen arteko konfiantza osoak uts guziak gain-ditzen eta ahantzarazten dituen ustean.

Zure «Iltzailleak» oso istimatua da barruan, ikusten danez. Aste ontantxe beste ogei ale pasa ditugu, ixil-gordean noski. Eta, jakin dugunez, geiago eskatu dituzte an. Baiña ale guziak zabalduak ditu-gu, eta geiago bearko genituzke. Auek, egia esateko, doarik zabaldu ditugu, zabalkunde ona baitira. Zuk zeuk ikusi bear ondorengoak ere era ortara eman ditezkean. Beraz, beste ale batzuk igortzen bal-din ba dizkiguzu, bereala pasako dira barrura, eta irakurriko.

Arrakasta au ikusita ez dut uste zalantzarik dagoenik. Alde batetik ez gera geiegi euskeraz idazteko gogoia dugunok. Beste alde batetik euskeraz ezer gutxi dago, benetan irakurgarririk. Eta azkenik, gure

erri zorrigaitzo au, beti zanpatuta beti galtzaille izan arren, ez dute euskaldunek berek ezagutzen. Oso bereziki azken gerrako gertaerak, noski. Baiña, gaiñerantzean ere, zer? Nork dazki gure Euzkadi'ren zoritxar ezin-siñistuzkoak?

Alegin ontan, beraz, egiteko aundi bat dugula iruditzen zait. Eta nik, eta beste askok ere berdin, pena aundia artuko genuke, zure «Iltzailleak» euskal liburu bakarra geldituko ba litz.

Asmo ortan, irugarren liburuari eman diot nik asiera. Karlista-gerratean gertatuko da; eta orain naukazu, jo-ta-ke, irakurtzen eta az-tarkatzen ari. Ia negu ontantxe burutzen dudan. Zure bigarrena abian ote? Baldinba!!

Orko Alderdi'ko buru izendatu omen zaituzte. Zorionak! Euskal-tzalea eta gaztea: nundik nora ezin alkar-artuko? Berri onek poz aundi bat eman zidan. Alderdiaren gainbera geldikeri batetik dator. Zu buru jarrita, berriz, badakit (eta badakigu) gaztetasunez beterika-ko aize batek sendatuko dituela orko gaitzak. Biotza erdibiturik utzi digun Euzkadi'ren maitasunak nai-ta-naiez gaillendu bear du. Eta ari da, Jaungoikoari esker, gaillen agertzen. Bejondeigula!

Ez dakit geiegi ote dan zure berri noiz edo bein eskatzea. Itxaropen ontan uzten zaitut beñipein.

Besarkada batekin, agur t'erdi.

Martin Ugaldek Txillardegiri
Caracasen, 1963ko martxoaren 12an

Abertzale zintzo ori, agur:

Aspaldian nabil zuri erantzun nairik. Noizpait eldu zaio eskutitz oneri ere bere garaia. Parkatu lenago joan ez bada.

Garai artan esan nion Iñaki Endaia'ri, alegia orko Alderdi etxean lortuko zenutela bear zenitun «Iltzalleak». Esango al zizun garaiz. Eta lortuko al zenitun, nik nai bezela.

Nola nai ere emendik bertatik lortu ditut beste ogei ale, bai, eta Iñaki berari eman nizkion, berak zuregandu ditzan.

Nik egin al nezan besterik badezu, agindu.

Egi-egia esan, euskeraz idazteko gogo aundia daukat, baiña or bertan egon nai nuke. Ala ere, zerbaitxo bat egiña daukat, eta nik beñere ukutu ez dedan bide batean: antzerki lana. Eta ume kontu batzuk dauzkat eskuetan, ia noiz bukatzen ditudan. Antzerkiatiaz, oso-osorik bukatu baiño lenago ortan dakiten batzuen kritika batzuk entzun nai nituzke. Ale bat Monzon'eri bialtzeko asmoa daukat. Ba al dezu zuk beraren zuzenbiderik?

Asko pozten naiz zure irugarren liburua bidean dala jakin dedanean. Bear bada, onezkero bukatua izango dezu. Ala balitz, mesedez ale bat bialdu akidazu.

Besterik ez gaurkoz. Agindu nai dezunerako, eta besarkada bat.

Txillardegik Martin Ugalderi
Angelun, 1964ko azaroaren 23an

Agur Martin:

Berriz ere idatziko dizut luzeago. Dana dala, hemengo berri ematekotan natorkizu.

Dagoaneko ba dakizu gertatua: Frantzia'ko Gobernuak Euskal Herri'tik bota gaitu joan dan 17an; bihar bukatzen da epea. Abertzaletasunaren kontra jokatzeko, aisa konpontzen bide dira De Gaulle eta Franco, Frantzia eta Espaiña.

Morala oso ona dugu. Lau gera = laurok ETA-koak = Madariaga, Benito del Valle, Irigarai eta neu.

«Enbata»koek bereala egin zuten Biltzar Nagusia, eta gure alde jarri ziran. Berdin ere «Comité Basque de Défense» dalakoa, eta hemengo abertzale guziak: apezak eta beste. Azkeneko mementuan ere berdin Labéguerie; eta gaur bertan dute biltzarra deputatu, senadore eta kontseillari diran orok, gure kasoaz hitzegiteko. Pozgarri izan zaigu, benetan, hemengo euskaldunen laguntza hau.

Geroak esango.

Gora Euzkadi Askatuta!!!!

Martin Ugaldek Txillardegiri
Caracasen, 1964ko abenduaren 3an

Lagun onak, agur:

Jakin nuan, bai, zurea artu aurretik, nola zebiltzaten; eta min artu nuan. Ala ere, gauzak konpontzeko bidean omen dijoazti, eta ala izan dedilla.

Atzo egon giñan Iñaki Endaia eta ni zuen arazoa emen azaltzeko eskutitz bat gertatzen. Gabean zuten batzarra alderdietakoekin eta ez dakit oraindik zer egin duten. Zerbait egingo al degu itxasoz onuntzkoek ere.

Bai, alde batekoak eta bestekoak berdintsuak dira. Danak gure bizkar gañean dauzkagu aspaldi. Nola bizkarretik jetxi arazi, ori da lana. Noizpait elduko al gera orretara ere.

Enbata'koen joera ona izan da, eta orrek asko poztu nau. Bai banekien Labegerie'ren diperentzietaz.

Zure emazte piñ eta beldurgeari eskumiñak eman akizkiozu; ez du, ez, orrek bera ikaratuko! Benetan, bere gogoan gelgarria iruditu zitzaidan.

Eta aztu gabe Madariaga, Benito del Valle ta Irigarai'ri ere nere asmorik bizenak erakutsi akizkiozu. Emen zerbait egin al badegu, agindu.

Ia ba urrungoak berri obeak diran; nola nai dala, abertzale bezela nere eskurik leialena artu zazute, arren, besarkada estu batekin.

Txillardegik Martin Ugalderei
Bruselan, 1965eko otsailaren 28an

Agur Martin adiskide:

Aspaldiko huntan alkarren berririk gabe. Eta izan da, bai, zer kontaturik!

Ba dakizu, noski, gure berri: Iparraldeko Euskal Herrian atera dan harrabotsaz. Ederra izan da, benetan.

Ez gu geuretzako, noski, Julen Madariaga Baiona-aldean dabil oraindik, izkutuan. Eneko eta ni biok Belgika'ko poliziara presentatu gera Otsaillaren 9an, hortik zehar ibilli ondoren. Nere emaztea eta haurrak Angelu'n daude beti, neregana etorri zai. Eneko'ren emaztea Donosti'ra joan zan, haurrarekin, bere amaren etxera. Horra hor orain arteko «balantzea».

Lana lortu dut joan dan astean, hemengo proiektu-bulego batean. Oraingoz, beraz, Belgika aldean geldituko naiz.

Iparraldean gauzak asko berotu dira. Enbata'ko Buruzagitza'ko laguna dan Kristian Etxaluze, ba dakizu, Iruñe'ko presondegian dago. Garate gure adiskidea ere hantxe dago, tiroka harrapatua.

«Iratxe»-taldeak bestetik, ETA'rekin bat egitea erabaki du; uste dut ba dakizula hau ere. Oso berri pozgarria izan da hau guretzat. «Iratxe» beraz, ETA da hemendik aurrera.

Hemen, honen urruti (zuek urrutiago, egia esateko) ezer gutxi egin diteke Euskal Herriaren zerbitzutan.

Idaztea pentsatu dut nik, ETA'z kanpo ere (Zutik'en eta horietan bai, noski). Eta euskeraz nahiko nuke idatzi ere.

Baiña, ba dakizu zer gertatu zaidan? Saiakera-bilduma bat idatzi dut joan dan urtean (hamabi saiakera edo entsegu), izenpuruz «Huntaz eta Hartaz». Eta zoritxarrez, hor dago liburua, Baiona'n, argitaratu zai. Zuk, idazle baitzera, ba dakizu alper idazte horrek nolako miña ematen duen...

Ezin diteke hor zerbait egin? Beharbada zuk bideren bat ikusten duzu milla alek 2500,00 NF balio dituzte (hau da: 30.000 peseta, gutxi gora behera). Nere ustez, sal liteke gero, eta baita zerbaitxo irabazi agian.

Nik dirua banu, neronek argitaratuko nuke; eta kitto. Argitara-bideren bat ikusten ahal duzu, hor nunbait? Edo diru-aurrerapena uzteko gertu dagoen «mezenas»en bat? Zerbait lortzen baduzu, poz haundi bat emango didazu.

Goraintzi horko nere adiskideei. Ia zure berririk ematen didazun ere. Ez dut itxaropena arras galdu nahi.

Besarkada bat.

Martin Ugaldek Txillardegiri
Caracasen, 1965eko apirilaren 2an

Lagun on ori, agur:

Barkatuko didazu, gizona, lenago ez idatzia. Brasil mugan, basoan, ibili naiz egun batzuk, eta dana atzeratua daukat.

Zure berriak artzeak poztu niñun. Ez, ordea, nun eta nola zauden jakiteak. Ondo egongo zera or, bear bada, baiña urruti eta bakarrik. Emazte eta umeak zurekin al dituzu? Or badira, zure emazteari eskumin beroenak eman akizkiozu.

Jakin nituan, bai, orko gertaera guziak. Esan nai aundikoak izan dira, eta orrek berea balio du. Ala ere, zu muga inguruan egoteak ere balio du. Eta Julen? Tira, danon onerako izan dedilla zuen arrixku-lan au, eta egin dezuten sakrifizio orrek merezi duan ondorena izan dezala. Lanean ari al zera orduan?

Iñaki Endaia aruntz joana degu. Aurrena Bilbo'ra joatekoa da, eta gero Londres'era joango ote dan. Aretxan bidez izaten nituan lenago zuen berri geienak.

Lengoan Kirru'rekin itz egin nuan, eta zure liburuatzaz itzegin genduan. Egia esateko, neroni ere alaxe nabil. Umeentzako ipui batzuekin liburutxo bat egin det, eta argitaltzeko biderik ez det oraindik arkitu. Lagun batek Itxaropena'n itzegingo zuala, baiña ez da ezer atera oraindik. Beste euskerazko antzerki bat ere emen daukat, bukatu berria, eta estenzilean egin bear ko det. Baiña euskaldunok ez daukagu erreztasun aundirik, ez! Egia orixe da. Nola nai ere, berriez itz egin bear det Kirru'rekin, eta zure liburuaren gaia aitatu ko diot.

«Mezenas» diozu? Ez dago gure artean, ez, kultura lanetan xoxik jarriko dunik. Badago gure errian idazten dunaren aurka barru-barruko zerbait. Unamuno'k dionez, euskotarrak kulturaren bildur omen gera, ortik kanpoko zerbait etorriko ote zaigun edo. Eta baliteke orrelako zerbait izatea. Alegia, gure erria zulatu eta zanpatu dutenak beti kulturaz, kanpo edo erdel-kulturaz jantzita etorri izan dira beti, bai, eta barrungo kultura lanarentzat ere alako gorroto antzeko zerbait or dago esna, eta erne, beti gertu.

Tira, Joxe Luis, zure berriak eman akizkidazu, eta zerbait zure alde egin al badet, agindu. Ar zazu gaurkoz besarkada estu bat.

Txillardegik Martin Ugalderi
Bruselan, 1965eko ekainaren 27an

Agur Martin adiskidea:

Aspaldidanik beti erantzutekotan, eta beti luzatu. Gaur arte! Barkaziorik ez dut. Baina halere barkatuko didazun itxaropena ez dut

galdu... Eta bart, «Tierra Vasca»ko zure artikulua irakurri; eta neure buruari esan nion: «Gaurtxe idatzi bear zioat».

Zurea hartu nuen. Momentu hartan, ongi gogoratzen naiz, idazleen katramillak kontatu genizkion alkarri: zuk ba dituzu gauza batzuk argitarakizun; eta neuk ere ba nuen orduan, lotan, nere «Huntaz eta Hartaz» saiakera-bilduma.

Neureari nagokiola, gauza aldatu egin da. Liburuia egun hauetan agertuko da Baiona'n; eta, uler nazakezu, ikusteko irrikitzen ari naiz. Hirugarren «seme» bat, beti «seme» bat da... Ez da ala? Zai naukazu, beraz; baiña laister ikusteko itxaropenean oraingoan.

«Eta, nola egin zenuen?» —pentsatu dukezu dagoaneko—. Esan beharrik ez, nere egoera hunetan, eta igaro ditudan istilluetan, «moltsa tturrindua» neukan, eta ezin nezakean nik neuk ordaindu. Konponketa, hortaz, ez zait hortik etorri.

Baiña (aingeru begiraillea...) apez bat atera zait; eta berak eman-dako bahiturari esker egin dezaket argitarapena. Horrela beraz, «Huntaz eta Hartaz» liburuaren arazoa.

Orain jo-ta-ke nauzu lanean, nere laugarrena prestatzen: «Euzkadit'ik Euskal Herrira». Horregatik zure artikulua atzo irakurri nuen, poztu egin nintzan: horrela pentsatzen dugunok, ez gera burutik egifiak. Eta hauxe da froga: zuk hor eta nik hemen, (eta C. Santamaria'k, edo F. Krutwig'ek, edo bestek), mogimendu eta leku diferentetan jokaturik ere, berdin deritzagula. Euskera gabe abertzaletasunak ez du sentidurik. Egia hau argi eta garbi esan behar da, esanaz «zahar» errejionalista eta español batzuk minduko badira ere.

Zuk «imperialismo euskérico» hitzak entzun dituzu; eta, zoritxarrez, nik neuk ere horrelakoak aditu ditut, oso «goian» gaiñera; eta bihotza erdibiturik ibilli naiz urte askotan Euzkadi'n, egia garbi ikusi arte. Bilbo'n nik ijeñerutza ikasten nuelarik, astakeria ikaragarriak adittu ditut era hortan; eta Paris'en ere gero, 1961-1962 etan, ez txikiagoak. Azkenerarte ez dut ulertu. Orain baietz uste dut: abertzale gutxi dago, eta karlista eta neo-karlista asko.

Guk Euskal Herriaren arazoa garbiago ikusten dugu gure aurrekoek baino. Bidezkoa da, arrazoin da hala izan dedin. Zeren-eta zaharrei esker baikera gure huntan. Ez da dudarik. Nik hau, agerian eta lagunartean, beti aitortu dut.

Baina euskerari buruz, gure aurrekoek, ia danek, Leizaola'gandik hasi eta beheraino, oso oso eskas jokatu dute. Ez dute antze-man Euskal Herriaren problema sustraiean. Ene ustez ez dago dudarik. Hitz batez, gutxi izan dira abertzale.

Ez dakit (nik ez baitut jasotzen «Alderdi») Irujo'k zer erantzun dizun. Bihotzez eskertuko nizuke jakiñaraztea, edo artikulua bidaltzea. Baiña ba liteke zentzugabekeria batzuk botatzea. Landaburu'ri berari ere gogorrak aditu baitizkiot nik; eta Landaburu ongi zan batez beste!

Ez duzu etsi behar. Ez dugu etsi behar.

Baiña ez dugu ere lasaikeriatan ibilli behar.

Gure Aberria geure begien aurrean hiltzen ari da, geure Aberria EUSKAL HERRIA baita. Biharko Euzkadi eta atzoko Nafarroa, ez dira gure Aberria, gure *erresuma* baizik. Gogor jokatu beharra dago, beraz. Zure artikulua bide hortan dago. Zorionak beraz.

Nere liburua (laugarrena) hizkuntzaren arazoaz izango da. Esan beharrik ez: Euzkadi'ren bidez Euskal Herria piztu. Horra izenpurua eta horra ere mamia. Gogorra izango da, eta soziologian eta istorian finkatua. Oso, guztiz, arrunt, beharrezkoa dala uste dut.

Bestean ere («Huntaz eta Hartaz» dalakoan) ba duzu ere, hortaz, saiakera gogor bat: «Euzkotarrak? Utikan!». Poztu egingo zaitu ere irakurtzeak.

Berriz arte. Agur t'erdi eta adiskideei goraintzi.

Txillardegik Martin Ugalderei
Bruselan, 1965eko abuztuaren 22an

Agur Martin:

Zorretan zu zaudela iruditzen zait; baiña gauza batzuk esan beharrezkoak ba ditut, eta huna hemen nerea.

«Tierra Vasca» irakurtzen dudana ezker, ba dakit zure artikulua-
ren ondoren sortu dan eztabaidaren berri. Esan beharrik ez: nere
ustez arrazoia zeuk duzu guztiz. Azkeneko alean Luis Las Heras'ena
irakurri dut, eta txundituta utzi nau: hori ere irakurri behar abertzale
(?) baten idazki batean! Argentina'ko nere adiskide batek hala es-
katurik, eskutitz labur bat bidali dut, Las Heras'en kontra, bistan
da. Eta F. Krutwig'ek ere ba dakit gauza bera egin duela, eta artikulua
luze eta egoki bat igorri duela. Beharrik!!!

Zer moduz? Lan haunditan ari?

Nere «Huntaz eta Hartaz» Baiona'ko moldiztegia dago, beti bat:
edozein egunetan agertzekotan, omen; baiña oraindik agertu gabe.
Asperten hasia naiz, noski: orain dala bi hillabete jarri behar zan
salgai!

Laugarrena abiatua dago. Lehenengo parte (bost kapitulu) gertu
dago. Eta bigarren eta hirugarren parteak, erdizka aztertutik. «Ka-
raskan» ari nauzu lanean.

Baiña ba ditut kezka batzuk, barneko «arra»... Eta zure iritziak
ezagutu nahiko nituzke.

Lehenengo idea zabal bat baizik ez da: zer egin dezakegu kan-
poan bizi geran euskaldunok Euzkadi'ren alde?

Ba dago, nere ustez, lehenengo puntu nagusi bat: zenbatek du
hor, benetan eta bihotza eskuan Euzkadi'ra bihurtzeko asmorik?
Nik neuk garbi esaten dizut: gauzak aldatu bezin laister han nago.
Eta Lapurdi aldera, aldatu aurretik ere bai. Hau oso inportantea da:
atzera egiteko asmorik ere ez duten euskaldunen artean, beste giro
bat sortzen da. Ia-ia galduak dirala esango nizuke (hau soziologoek
diote ere). Horien artean, zer?

Ba dira besteak: ahalik-eta laisterrenik Euskadi'ra itzultzeko deliberoa edo erabakia zinki hartua dutenak, diru-kontuaren koska kontutan harturik ere. Zenbatsu dira hor honelakoak?

Izugarría da pentsatzea zenbat eta zenbat euskaldun, millaka, galtzen eta amerikartartzen diran horko aldean! Zer egin genezake danak behintzat ez galtzeko?

Baiña ba dut gaur beste ideia bat, hori baiño konkretoagoa eta hau da: euskaldun abertzaleok ez dugu gaur «Gernika» bat, ez dugu «Yakintza» bat, ez dugu euskaldun abertzaleon kasetea.

Bretoiñek ba dituzte batzuk: «Ar Vro», «Al Liam», eta abar. Guk ezer ez.

Ba genuen lehen «Gernika». Ezin diteke hau berriz piztu? Edo kera hortako beste bat?

Ni gertu nago (euskaldun intelektual batzuekin hartu-emanetan jarri ondoren, huni buruz) bultzatzeko eta eginkizuna nere gain hartzeko. Hauxe esan nion Landaburu'ri ere behin eta berriz Paris'en egon nintzanean; baiña gure asmoak ez ziran behin ere maitu.

Diru-kontua: horra koxka. Nola ikusten duzu zuk hau? Nola eta non argitara, eta nola heda: ez da eragozpen larririk. Hori lasai konponduko nuke: gertu dagoen jendea ba nuke. Baiña, dirua?

Ba dugu beste problema bat ere, eta alperrik da ez-ikusia egitea: Alderdi'ko batzuk ez dute ezer jakin nahiko etarrok tartean baldin bagabiltza. Hunelako kaskagorak, nik uste, gero eta gutxiago izango dira; eta ni, behintzat, lasai uzten naute. Baiña problema bat dago. Nola uste duzu zuk problema hori txikitu litekeala?

Erdia baiño gehiago euskeraz izango litzake; eta hiru hizkuntzetan, ez «vasco-español» berriz ere...). Nere ustez kulturaz eta Euzkadi'ko politikaz hitzgingo litzake, askatasun osoan (abertzaletasunaren barrenean). Euskerari buruz, komeni izango litzake, nere ustez, batasunik haundienean idaztea. Eta hillabetean behin agertzea komeniko litzake.

Hau guzia, ongi dakit, dirurik ez izan ezkerro, amets hutsa da. Ba dakit.

Baiña gure problema kulturazkoa da funtsean; nahiz (noski!) oraingoz politikoa izan, askatasunik gabe ezin bailiteke fitsik egin Euskal Herriaren alde.

Ez dugu Unibersidade bat. Ez dugu ezta euskaldun jakintzazko-al dizkari bat ere! Abertzale geranok ez dugu alkar-hizketarik!! Gorrak gera alkarrekiko, eta gure problemaren kulturazko (eta hizkuntzazko!) arazoa, honela uzten dugu: haizean, Jaungoikoaren eskue-tan...

Ez dakit zer egingo dugun. Dirurik agertzen ez bada, ezer ez. Ez dago hortik «mezenas»en bat-edo? Bere izenean egingo dugu dana! Euskal Herrian aberats asko..., omen dago! Hizkuntzaren alde behintzat ez dira txirotuko, alajaiñetan!

Horra hor asmoa.

Zure iritziak, eta zure laguntza, bihotzez estimatuko nituzke.

Bestetik ere hau pentsatu behar dugu: bakoitzak ahal duena egin behar duela. Eta nik, eta zerorrek, hau egin dezakegu, urruti bizirik ere. Eta ez besterik!

Goraintzi eta besarkada bat.

Martin Ugaldek Txillardegiri
Caracasen, 1965eko irailaren 9an

Aberkide zintzo eta lagun on ori, agur:

Bai, artu nituan zureak garaiz. Barkatu, baiña aurrenekoa artu berrian urten nintzan oporretan kanpora, eta azkenekoa artu berri-berria det. Ondo zerate etxean, noski, eta pozten naiz.

Lanean ari zera, beraz! Egiten dana urtetzen da. Egiten ez danik ez! Batzuk izketan ari dira, eta txorakeriak esaten maiz: guk egin dezagun lan, geok indartzeko besterik ez bada ere. «Huntaz eta Hartaz» aterako da. Gañentzekoak, asmoak eta naiak alegia, orren ziur eta laixter urtengo balira! Zenbat eta zarrago, pazientzi geiago bear dedala diot neretzat. Mundu zailla da au, Joxe Luis, eta gauzak egi-tea asko kostatzen da. Aizea botatzea, eta arpa jotzea, ez; baiña pus-kak osatu eta berriak egin, bai! Eta guk makiña bat lan bai gure aurrean! Odola ere bear degu, eta zaiñak ere bai; baiña pazientzia ere bai, alkarrekin eta erriaren onerako eta gora-bidean biziko bagera. Entzun dezu Las Heras'en txistua? Orrelako pranko badago gure errian! Eta gure izan, eta guk berarekin eta berarentzako bizi nai. Baiña miñari eutsi bearko diogu! Ez daukagu aurrean lan errezik, ez! Eta zuk badakizu ori iñork baño obeto, eta zure emazteak ere bai; eta zure umeak ere onezkero ikasten asiak izango dituzute.

Goazen zure kezketara.

Emen bizi geran zenbat euskotar bere errira biurtuko dan? Ara, erritik urten giñanean (ez da oraintxe!; nere aita gizarajoak 26 daramazki Franco erori zai, emen!) astebeterako urten giñan; Ameriketara etorri giñanean, bi edo iru urterako; orain, izardiak eta semeak emen bota eta gero, eunetik amarrek esango dizuete emen, osorik, geratzekoak dirala, orretara ausartzen baitira; baiña eunetik irurogei geratuko zaizkizu; ori da nere ustea. Zoritxarrez. Eta zenbat eta beranduago gauzak gure bidean konpondu, okerrago. Pesimista bezela naukate emen gai oietzaz. Naiago nuke oker banengo! Zer egin? Gure Eusko-Etxea'k indartu; baiña orretarako bear genituzken gauzak: batasuna, itxaropena. Bata exkax, eta pusketan fedefa galtzen ere asiak gera; eta bestea, berriz, itzak ezin lezake sortu, geiegi esanak baiditugu, eta aldaketarik ez da oraindik ikusten.

Ez, ez degu erremedio errezik aurrean, Joxe Luis.

Aurreak erakusten dio atzeari nola dantzatu, gure esaera zarrak jakintsu dion bezela, eta emengo etorrera (euskotarrena alegia) Euz-

kadi'n, barruan, gertatzen danaren esku dago; eta zenbat eta lenago gertatu, euskotar geiago etxeruntz.

Eta bestea.

Bai, izparringi edo beste aldizkari baten bearra badaukagu. Batez ere alkar non ikusi eta itzegin bear degu; baiña garbi eta asarrerik gabe eta alkarri jakin arazteko bide bat.

Bata diru kontua da, arrazoi dezu; izparringi eta aldizkari geiegi ditugu, eta onik ez. Geiegi bear bada ez, baiña txar geiegi, alegia. Eta izan genezaken dirua bidetxur oietatik dijoakizu, me-me, iñor busti gabeko ura gain bera; eta jendea blai bustitzeko ura bear genduke nolabait. Nola? Ez da gai berria! Bestetik, zuk diozuna garrantzi aundiko deritzat: konfiantza. Komunikazio lanetan, badakizu, garrantzi aundia du nork esaten duan; gu puskatuta gauden bezela, nola danon konfiantzako ao berria sortu? Nere ustez barrutik urten bear du gure etorrera guziak, gure berri-bide guziak; ez baidago ain gastatua, eta lan onetarako ere barruko zerbaitek baliteke gauzak zuzentzea. Beste aldizkari bat sortzeak ez digu ezer konponduko; alderdi kutsukoa bada, urten baiño lenago joko diote kolpea; ETA'tik badator, berdin; beste talderik ez det ikusten, garrantzikorik beintzat. Nork itzegingo du, jendeak belarria jarri eta entzutekoa beintzat? Gañentzeko otsak alperrikakoak ditugu.

Nere ustez diru kontua konponduko litzake, beste korapilloa askatzeko aiña bagiña. Esan bidea, nik pozik lagunduko dizut.

Nik nere aspaldiko asmo bat esan nai dizut. Zuk ezagutzen nazu, eta ez didazu artuko zurearen aurrean jartzeko asmatutakoa bezela. Egia esan, orain dala urte bete or ezagutu giñanean erakutsi nien asmoa batzuei (Monzon'eri batez ere itz egin nion) naiz eta Ipar Ameriketara nengoala asmatua izan. Nik nuen asmoa, eta ez det oraindikan itxaropenik galdu, au da: euskotar guziak alkarri itz egiteko bide bat sortu, aldizkari bat; *baiña ez abertzaleentzat bakarrik, danontzat baizik*; nor gero?; nor nai, karlista, frankotar, nor nai, euskotarra izan ezker, eta euskotarren bideak aztertzeotan; gure errian bizi diran kanpotarrak ere bai. Zer asmorekin? Ara. Erri bezela demokrazian biziko bagera, danok, Euskal Erri osoak, alkarrekin bizi bear degu; ez degu berdin pentsatuko, baiña erri bezela alkarrekin bizi bearko degu. Nere ustez, ez degu alkar ezagutzen, ez baidio-gu alkarri entzuten. Bakoitzak gure izparringi eta jakin bideak irakurtzen ditugu, aurkakoak ez. Beste orriak, ala ere bizi dira, bere e- struktura egiña baitago, bizkar ezurra bezela. Gurea, berriz, egiteko oraindik, eta nolabait erri-erria egiten asi bear degu. Ez erririk ez da- goalako, baizik erria sentitzen ez geralako. Gure erria, besteak beze- la, batzuen esku dago: opinioa egiten dutenen esku. Oien billa joan bearrean gera, oiek guri entzun bear digute; entzuten ez badigute, ez dute gure berri jakingo, eta gure berri ez badute (egitan gure berri!) ez dute gure berririk emango. Oiek gu entzuteko, guk berei ent- zun bear diegu, eta berek ori jakin bear dute. Alkar-izketa zailla da,

egitazkoa beintzat. Guk erria alkar-izketan jarri bear degu, prejuizioen gañean, alderdi-iritxien gañean, erria baigera.

Aldizkari ori ez du alderdi batek egin bear, eta zabala bear du. Ez da au bakarra egin bear. Alderdi bakoitzak bere aldizkariak erabilliko ditu. Gauza batek ez dio besteari eragozpenik jarriko. Baiña onetzaz gañera beste lan orri garrantzi aundikoa derizkiot; abertzale ez diranak guri entzun bear digutelako!

Zer iruditzen zaizu? Ara, zure galdera nere galderarekin erantzun. Ez da asko. Baiña asmoak erakutsi dizkidazu, eta nik nereak eman. Nik zure lanari lagundu al badiot, nerekin konta. Aberri lanetako bideetan beti arkituko nauzu gertu.

Dirua?, diozu. Nik idea oiek erabilli nituanean ez nuen diru kezkarik izan. Nere ustez, gauzak garbi eta oñarri onarekin jarri ezkerro, dirua arkitu nezakeala uste nuan, eta ala uste det. Zure asmoetarako ere, gauzak konfiantza oñarriarekin eta egitasunarekin jartzen badi-tuzu, trata genezake. Erraminta oien bearra badago. Nola egin?

Pazientzi aundia bear da; asi bezela bukatuko det. Zorrotz jo nai badezu, ikaratuko dituzu danak eta aizkora txorrotxa erdoituko zai-zu; ori ez da bear litzakena, baiña ala da; eta danakin jokatu bear, nai litzakenaekin ez.

Kamutsago batekin baliteke agian geiago egitea, egur geiago moztutzea; noiz eta nola jo, ara emen pazientzi neurria.

Berritsua nago gaur. Txorakeri batzuk ere esango nituan, noski. Badakizu asmoa ona dala, eta fedea ere bai. Esan, esan, alkar obeto jakin bear degu eta.

Besarkada bero bat zure emazte jatorrari eta zuri, muxuak umeei, eta agindu.

Txillardegik Martin Ugalderei
Bruselan, 1965eko urriaren 5ean

Agur adiskide hori:

Iraillaren 9-koa hartu nuen.

Luzaz idatzi zenidan. Eta bildur naiz ez ote dan nere hau zurea baiño aisa laburragoa eta kaskarragoa izango.

Nere ideiaeren berri eman nahi nizun. Eta horregatik utzi ditut egun batzuk pasatzen. Gure euskaldun «kasetan» hori zertan dan esan ahal izateko.

Ba dugu zerbait berririk: jende askorekin hitzegin dut, gutunez eta Euzkadi'n bertan; eta, dirudienez, gauza mamitzen hasia da, asmoetatik egiñetara igarotzen ari gera. Beharrik!

Jaungoikoa lagun, Eguberrietarako-edo aterako da lehenengo zenbakia. Nola? Oraintxe azalduko dizut.

Ba dugu izena: «Branka», proa edo prone erderaz.

Ba ditugu laguntzaille batzuk: artikulua batzuen zai nago.

Eta ba dugu... ateratzeko gogo zindoa!!! Ez da aski, ongi dakit; baiña lotsagarria da abertzale intelektualek beren euskal aldizkaririk ez izatea. Honi ez da nehun gertatu, zoritxarrez!

Dirurik ez dut; eta dirurik ez izatea oso gauza larria da. Alegia: ez da xehetasun ziztrin bat. Zer egin, beraz?

Zuk diozunez, «nere ustez diru-kontua konponduko litzake». Hori iritzi pozgarria da, alajaiñetan! Baiña, diogunez, euskaldunok alkarri aditzeko eta alkar ulertzeko balio beharko luke «kasetak». Hortan nago ni ere, nola ez! Baiña alde batera utzi behar ditugu ametsak: 1) «Abertzale» izeneko asko gaur ez dira abertzale. Luis Las Heras, esate baterako, gure etsaia da; eta honekin batasunik ez dago abertzaletasunean. «Batasun»-mota batzuk, abertzaletasunaren heriotzaren *gaiñetik* pasatzen dira.

2) Beharrik egia aitortzeko: mota batzutako abertzaleak ditugu Euzkadi'n. Erresistentzia egiteko, esate baterako, batasuna gerta di-teke, eta eten gabe saiatu beharko genuke lortzen. Baiña batasun osoa ez da ez opagarri eta ez posible ere. Eta nik ez dut kalterik ikusten hortan. Negargarria da, hau bai, ezta Franco'ren kontra jokatzeo ere, batasun hestua gorik ez izatea.

Muga horiek hortara, zalantzarik gabe gure aldizkari hunek alkarizketan eta alkar-aditzean lagun dezake. Eta abertzale pentsamendu bat molda dezake.

Nor ari da huntan? Neu, bistan da, asmoa egiñetarutzen. Baita ETA-ko batzuk ere. Baiñan ez ETA-koak bakarrik. Euzkadi'ko egonaldian apaiz bat ikusi dut (apaiz aurrerazale bat, noski) eta intelektual ezagun bat, katolikua. Beren baimena gabe ezin izena eman, bestaldean bizi baitira. Ipar-aldean beste batzuk ikusi ditut: Enbata'koak, Telesforo Montzon, Eli Gallastegi, eta abar. Hitz onak entzun ditut alde guztietatik.

Koskarik haundiena diruarena da. Batzuk (eta neuk ere bai) geure poltsikutik ordainduko dugu ahal duguna, gauza abiaraztekotan.

Hizkuntzaz, zer esanik ez: euskera nagusi (1/3tik gora beti); eta gaiñerakoa españeraz ETA frantseseraz).

Joera: *abertzale* eta *aurrerazale*.

Zure erantzunaren zai gelditzen naiz.

Nere «Huntaz eta Hartaz» oraindik moldiztegi!! Aspertuta nago!
«Euzkadi'tik Euskal Herri'ra» aurrera doa: erdia bukatuta dago.

Eta zu, zer moduz?

Besarkada bat.

Txillardegik Martin Ugalderei
Bruselan, 1965eko urriaren 31n

Agur adiskide maite hori:

Zure erantzunaren zai nago. Ia laister zure berririk dudan.

«Tierra Vasca»ren eztabaida aurrera doa. Eta berriz ere norteño-tzarrak nagusi! Eta hori «abertzale» deritzan aldizkari batean! Hunekin batera doakizun artikulua bidali diot Irujo'ri. Ez dakit argitaratuko duen. Eztabaida hortan jator egiak esan dituzun ezkerro, pozgarri izango zaizu bakarrik ez zerala jakitea.

«Branka»ri buruz gauzak ez dira sakonki aldatu. Iritzi batzuk izan ditut: ba dirudi abertzale askok begi onez ikusten dutela asmoa. Hortik aurrera gure kontua da, dudarik gabe. Zertan zera zu? Esan nizun bezela, aurten lehenengo zenbakia ateratzeko asmoa nuen. Eta hortan naiz, nahiz-eta oraingoz urratsik bat ere eman ez badut. Ez duzu zerbait idazteko asmorik? Edo, sosaren aldetik «argiren» bat ekartzeko aukerarik? Zai naukazu.

Ez dakit Donostia'ko Zeruko Argia hartzen ote duzun. Euskaltzaileen gorabeherak jarraitzeko egokia da. Eta, zer da agiri? San Martin'ek idatzi du berriki artikulua illun bat (eta ez berak bakarrik). Euskal Herrian euskera benetan hiltzen ari da, benetan da azkenetan. Benetan da azkenetan, beraz, gure Aberria; gure Aberria Euskal Herria baita, eta ez «Eusko-Erria»!!!

Lehenengo egunean ere apaiz jator eta sutsu batek idatzi dit ere, Gipuzkoa'ko herri txiki batean udara osoa pasa ondoren: bere hitz berberak erabiltzeko, «desesperatuta» etorri da, gure hizkuntza hilla ikusten duelako.

Ez nago ni hortan, halere. Gauzak ez dira gaur baiño hobe sekulan egon. Euzkadi'ko Gobernuko Lendakariak erdera ekarri du bere etxera, euskera baztertuz; eta berak bezela, beste askok. Nola esan dezakegu gauzak lehen hobe zirala?

Gauzak hobe daude. ETA-ren aldetik ere gauzak SEKULAN baiño hobe dira. Jende asko dugu BIZIA emateko gertu, eta etxetik aldegiñak, etxez etxe bizi, zizpoleta poltsikuan. Oraindik ez da horren frutua ageri; baiña nik konfiantza OSOA dut gure garaitzapenean. Nere ustez, Euzkadi laister sortuko da. (Laister, baiñan ez bihar).

Egun GOGORRAK datoz, Martin; beren burua altxa duten herri guziek ikusi dituztenak, hain zuzen. Euzkadi'ko erresuma bat sortzea, benetan esaten dizut, segurutzat daukat gaur. Baiña gure Aberria ez da Euzkadi, Euskal Herria baizik? Euzkadi beharrezkoa bai, Euskal Herria bizi dedin. Euskaldunen erresuma Euzkadi; aberria Euskal Herria. Alegia: lehenengo pausua askatasuna, bigarrena euskalduntasuna, Aberria.

Eta huntan zuk eta neuk, abertzale euskaldun eta euskaltzale geranok beraz, eginbehar hertsu bat dugu: BURUAN EGON DAGOENETIK. Askatasunerako burruka erdaldunen eskuetan uzten badugu (eta erdaldunak gehiago dira gu euskaldunok baiño, zoritxarrez), erdaldunen eskuetan geldituko da Euzkadi'ko erresuma. Gu ameslari eta bigun mordo bat baizik ez bagera, ez digute jaramonik egingo; eta hor geldituko gera zokoan, eta Euzkadi Euskal Herriaren zerbitzuko sortu beharrean, erdaldunen zerbitzuko jar diteke.

AURREA hartu behar, beraz. Hautsi egin behar dugu hautsi behar danarekin, hasarretu, jo, hil behar bada; bestela ez gera gure ABERRIAREN diña. GOGOR, ARREN, eta AURRERA!

Besarkada bero bat, eta zure berrien zai.

Martin Ugaldek Txillardegiri
Caracasen, 1965eko azaroaren 4an

Kaixo Joxe Luis:

Bejondeizula! «Branka» sortzeko indar beroarekin, beraz! Zori on-ona opa dizuet; eta laguntzaren bat eman al badizuet ere bai, noski.

Diru kontua ez da kontu txea, ez. Ni ori gabe biziko nintzake, ez daukat diru-goserik (beste milla gose bai). Baiña gorputza tente eukitzeko dirua bear; eta askotan gogoak zutik irauteko ere bai. Ara orain zuk erakusten didazun bearra, adibidez.

Nik esango dizut nere diru-asmoa nolakoa zan: alkarrekin lan egiteko, alkar ulertzeko aldizkari bat gertatzeko kolore askotako euskotarrek emango luteke dirua. Ori zan nere asmoa. Alderdi guzietako jendeak konfiantza daukan norbait arkitu, egin bear dan lana garrantzitsua dala erakutsi eta gero mugak jo, eta dirua etortzen da. Nik Ameriketara neukan konfiantza guzia, batez ere emen, Caracas'en, bertan. Eta oraindik badaukat, lana zoko onetatik begiztatu ezker. Eta baliteke gure errian era orretarako dirua aurkitzea. Au da guzia.

Orain, joera bereziko aldizkari batekin (edo joera bereziko buruarrekin) ori ez dago lortzerik. Ez arrazoizkoa dalako; baiña egintzetan ala gertatzen dalako. Ni ez naiz orain moral-politika neurketarik egiten ari, egitar izaten alegintzen baizik.

«*Abertzale* izeneko asko gaur ez dira abertzale» diozu zuk, eta ez nago oso-osoa zurekin. Luis Las Heras ez dala abertzalea, diozu. Zuk badakizu gure arteko diperentziak baditugula; Las Heras'ek eta nik, alegia. Ez degu, ez, aberria era berean ikusten, arraioa! Baiña nik ezin esan Las Heras abertzalea ez danik. Ni bezelakoa ez dala, bai; aspalditik ezagutzen det; baiña abertzalea ez dala ez. Luis Las Heras Gasteiz'en jaioa da; erdal erak kutsatuta, noski; berak ez du euskal erria guk bezela ikusten eta sentitzen ere, egia da; influentzi ezberdiñak izan ditulako, etxea beste *gure lurreko* bazter batetik ikusi dualako. Luis Las Heras asko eta asko dago gure errian. Luis Las Heras'ek etxea maite du, bere eran, bere begiak eta bere pultsoak ikus eta senti arazten dioten neurrian. Aspaldi izan ditugu diperentziak biok. Nik ez det gizon au aldatu, eta bear bada, ez det beñere aldatuko. Baiña bere eta nere itzak entzuten ari diran beste euskotar asko atzeman nai ditut nik, ia gure arrazoiak eta gure biotzak eltzen dituen. Nitaz nago, ez, Luis Las Heras'ekin konforme! Baiña orregatik, berarekin konforme ez egon arren, ezin dezaket nik abertzalea

ez danik esan. Nor da abertzale neurria poltxikuan daukan euskotarra? Agirre Lendakari izana? Leizaola? Zu? Krutwig? Sabin? Joakin Intza? Neroni? Bai zera! Ez det uste neurri bezela jartzeko iñor ausartu litekenik. Gure erria, besteak bezela, ez da errex neurritu liteken kaja bat edo pixatu liteken lukainka bat. Eta gure errian neurri-gizon onak izan ditugu, eta baditugu, zorionez, oraindik; baiña ezin esan gizon oiek erriaren neurri-uts diranik; eta neurri kaxkarragoak ere bai (jarri Luis Las Heras nai badezu, eta nik ere lagunduko dizut), baiña oraindik gure erriko neurri zatia izan. Eta alkarrekin bizi bear, eta alkarrekin erri-bideak egin bear.

Ara, Joxe Luis: *nai* genuken neurriko erria egin nai izatea oso ederra da (nik ez dedala nai uste al dezu?), eta orretan alegindu bear degu, gure indar oiek emango baitute egitazko gure izan neurria noiz-pait; baiña bide batez *al* degun neurriko bideetatik ibili bear, beste-la alperrikako lanean ariko gera eta.

Nik Las Heras bezelako euskotarrik gabe (euskaldun utsekin, euskera nik bezela maite dutenekin bakarrik) egiterik bagendu, alde batera utziko nituzke; baiña oiek gabe ezin erria osatu, ordea! Nik ez det oiekin bat-batasunik nai, nik ez det oiekin *bat* egin nai. Gañera, egia diozu, orrek ez liguke onik ezertarako ekarriko. Baiña gutxi izanik aulak izanik, edo, beste alde batera jarrita: arerioa gogorra dan ezkerok, guk *alkarrekin jokatu bear* gure aberriaren alde. Bitartean, al badegu gure asmoak besten buru eta biotzetan itsasi. Bear bada Las Heras ez degu, bera, siñestaraziko, baiña berak bezela oldozten duten asko bai. Nere ustez ezin egin deguna: Las Heras'ak alde batera utzi, ezin abertzale ez diranik esan. Zu bezelakoa edo ni bezelako ez dala, edo gugandik urruti dagoala, ori agiri-agirian dago; baiña abertzaletasun mota ori gure erriko izan, ordea, eta gure erriak beraren bearra izaki. Ori ere bear!... Zer derizkiozu? Eta bear! Naiago nuke (eta ez da gutxi eskatzea) gure erriaren arerio guziak Luis Las Heras balira! Badegu arerio okerragorik! Orain, ori bai, Las Heras bezelako euskotarrak gure iritzira ekartzen saiatu bear, guk arrazoi degula erakutsi bear. Ori da, beintzat, nere asmoa.

Nik ez nituzke uxatu nai, gure errespeto bideetara ekarri baizik.

Abertzale eta aurrerazale joka bear, diozu; noskil!; eta ala egingo dezula ziur nago.

Orain, aurrera bidean, zurekin dijoakizuna al badezu ez zazula jo, naiz eta abiadura makalagoan joan, naiz eta gelditzeko zorian arkitu; bear bada aurrera bidean bakarrik joateko indarrak ez dezu izango eta. Bakarrik joatea polita da (neri asko gustatzen baizait!), baiña askotan alperrikako asmoa izan oi da. Gure aurka dijoazte-mentzat (egitaz aurka: ez gure izkuntzataz bakarrik, gure erri-izate osoaren aurka) gorde bear ditugu indarrak, guri estropozo egin araziko digutenak asko dira eta.

Zure «Huntaz eta Hartaz» irakurtzeko irrikitan naukazu; ia laixter eltzen zaigun oneraño. Bestea gabonetako bukatuko al dezu?

Nerea aurrera dioa; uste baiño luzetxeagoa irten zait; gauza motx bat egiteko asmoarekin ekin, eta pixkanaka-pixkanaka sakontzen joan naiz, eta or nabil lanean. *Ekin*'ek argitalduko dit liburu-txoa. Nik gabonetarako nai, baiña ez det uste. Bukatzen dedanean bearko!

Eskumin beroak zure emazteari; bere gogo argia eta beroa aurre-aurrean daukat beti; ai! orrelako emakume asko bagenitu! Muxuak umei eta zuk ar zazu nere besarkada estu-estu bat.

Txillardegik Martin Ugalderei
Bruselan, 1965eko azaroaren 23an

Agur Martin:

Hasi baiño lehenago gauza bat: berex bidali dizut «Huntaz eta Hartaz» nere liburu berria. Ongi iritsiko zaizula uste dut.

Azaroaren 4-ekoa hartu nuen. Eta esaten dizkidazun gauzak erantzun nahi ditut nere hontan. Azkeneko «Tierra Vasca»ko biak ere irakurriak ditut; eta nere iritzia jator emango dizut beraz, adiskide gisa, baiña behar dugun gordintasunean ere bai.

Las Heras epaitzeko, eta beste edozein euskaldun epaitzeko ere, borondate «onen» alderdia alde batera utzi behar dugula iruditzen zait. Zalantzarik gabe Las Heras'ek abertzaletzat dauka bere burua, eta berdin Dolara'k ere berea. Geuk ere, egia esateko, abertzale gera-la uste dugu. Ustea, beraz, eta borondate ona, danok dugu. Alde hortatik ez dugu ezertaz hitzegiterik.

Gauzak, ordea, norberaren borondateari begiratu gabe epaitu behar ditugu nere ustez. Ijeñeru ez dan pertsona batek zubi bat asmatzen badu, eta gero zubia zaharrakutzen eta erortzen, dudarik ez da: borondatearen «ontasuna» ezin dakioke halakoari ken; baiña zubia erori egin da.

Politika eta abertzaletasuna ez dira, jakiña, ijeñerutza bezin gauza aztergarriak; edo, hobe esateko, ez dira hain errezak aztertzen. Baiña ba dira berezko legeak, lege objetiboak; eta lege horiek billatzen saiatu behar dugu. Gaurko Hizkuntzalaritza, gaurko Soziologia, eta gaurko Ekonomia, esate baterako, objetibatu egin dira; eta ez da sekulan aipatzen borondate «onak» ala «gaistoak» dauden.

Abertzaletasunari buruz hitzegiten dugularik, aldiz, zientzia-aurreko joera horiek gorde ditugu oraindik; eta fenomenoak hozki aztertu eta epaitu beharrean, pertsonen atzetik ibiltzen gera. Eta pertsona «onak» aurkitzen ditugunean, zer esanik gabe gelditu ohi gera...

Joera hortatik atera arte ez daukagu nere ustez ezer egiterik.

Las Heras horrek «abertzale» izena merezi duen ala ez erabaki aurretik, gauza bat egin behar da: Las Heras arabarra da, ez du senti-

tzen, pena da, oso tristea da hori horrela izatea, eta abar. Ongi da. Las Heras'ek geuk baiño merezimentu haundiagoak ditu, eta kitto.

Zer da, ordea, Las Heras? Zer da soziologo baten iritziz, zer da kondairan, zer da zientziaren aldetik ikusia? «Abertzale» hitzak, nere ustez, sentidu berezia du: abertzale danak Euskal Herria bizi izatea nahi du; eta hontarako Euzkadi'ko erresuma sortzea nahi du. Abertzaleak EUSKAL HERRIA MAITE DU, EUSKALDUN HERRIA. Zeuk ere ongi diozu zure artikuluan: Sabin'ek (eta geuk ere) abertzale bihurtu bezin laister euskera ikasi zuen. Hau iruditu zitzaion lehenengo urratsa. ETA-ko guziok hau egin dugu, eta Krutwig'ek, Lizardi'k, Aresti'k, eta beste askok, hauxe egin zuten.

Las Heras'ek ez du Euskal Herria maite. Euskal Herria bost ajola zaio. Nola nahi duzu horrek «abertzale» izena hartzea? Ezin! Jesukristo bost ajola zaion pertsonak, nola merezi dezake «kristau» izena? Zeren-eta dudarik ez dago: euskerarik gabe ez dago Euskal Herriarik. Hau ez dugu guk bakarrik esaten. Hau KONDAIRAK ERAKUTSI DU ERRIOJAN, HUESKAN ETA BIARNON. EZ DA TEORIA BAT. Las Heras'en ideiek gure herriaren heriotzara daramakite. Hori beraz *ETSAI BAT* da; Franco baiño TXARRAGOA, adiskide gisa zabalitzen baititu gure herria HILKO luteken ideiak.

Las Heras gure etsaia dan ezkerro, kaltegarri iruditzen zait berarekin konpondu nahiean bigunkeritan ibiltzea. Las Heras Euskal Herriaren etsaia da. Ez dugu guk beraz urruntzen, bera kanpoan eta urruti baitago, guk nahi ala guk nahi ez. Ez dugu ezer galtzen, galduta baitago.

Burrukak bildurtzen bide zaitu. Halere, berriz ere, Kondaira ikasi beharko genuke. GARAITU DUTEN MOGIMENDUAK EZ DIRA ÑUN IZAN BELASKAK ETA «PASTELEROAK». Har zazu Sabin bera: karlista «onekin» konponketetan ibilli beharrean, hausi egin zuen. Lenin'ek mentxebikeekin belaskeritan ibilli beharrean, hausi egin zuen. ETA'k berak, bigunkeritan hondatu beharrean, aurrera jo zuen, eta joko du, GOGOR jokatzuz. De Gaulle'k zer egin du lehengo partiduekin? Tratutan eta xurikeritan ibilli, danak onez onetara bildu?

Ala fedea ba dugu gure ideietan, eta orduan ba dakigu BURRUKAREN BIDEZ ETA BURRUKAN BARRENA NAGUSITUKO GERALA (munduko kondaira guzian bezela); ala bildur gera, eta orduan «labegeri-keri»tan erortzen gera, eta galduak gera nahi-ta-nahi-ez. Hau KONDAIRAK ERAKUSTEN DU.

Batasuna, beraz, ABERTZALEOK egin behar dugu. Eta, bildurrik gabe, burubidez bai baiña koldarkeriarik batere gabe, AURRERA. Ideiek dute indarra; ez politikeroek.

Ez du hunek esan nahi, noski, jo ta hausi, eta edozein modutara jokatu behar dugunik: inundik ere ez! Baiña bai gure etsaiak etsaitzat hartu behar ditugula. Eta nere ustez Las Heras etsai bat da; eta lotsagarria da «Tierra Vasca»k horrelako españatzar eta kantabrotzar bati ezer argitaratzea.

Tristeza dala? Bai, nola ez! Baiña horiek ez ditugu bildu behar, zapaldu eta funditu behar baizik. Frankistak bezelaxe. Nola? Ideien bidez. Ideien bidez desegin ditzakegu. Eta ideiez ez bada, ez dugu eskubiderik bestela zapaltzeko. Horregatik uste dut ideiak argi eta garbi defenditu behar ditugula ETSAIEN KONTRA.

Gure artean ez da berdin, nere ustez. Alderdiak, Enbatak eta ETA'k esate baterako, abertzale diran aldetik eta diran neurrian hain zuzen, oiñarrizko puntu batzuk hartu beharko lituzteke, eta horien arabera burrukatu. Edozein herritan hau egin da kanpotarrak aberritik botatzeko. Eta hau, zoritxarrez, ez da egiten. Zergatik? Taktikari gehiago begiratzen zaiolako estrategiari baiño; hobe esateko, karlismotik atera ez generalako. Oraindik ere España'n jartzen dugu gure itxaropena...

«Branka» aurrera doa. Ez dut iñoren laguntzarik jaso oraingoz. Baiña lehenengo zenbakia, Jaungoikoa lagun, datorren urtearen hasieran azalduko da: urtarrillan beraz. Nola lagun dezakezun? Era guzietara, Martin: idatziaz, suskritoarek billatuaz, eta abar.

Zer moduz zure liburu hori? Aurrera ari da? Irakurtzeko gogotan naukazu.

Besterik gabe gaurkoz, gaizki esanak barka, eta besarkada bat.

Martin Ugaldek Txillardegiri
Caracasen, 1965eko abenduaren 7an

Lagun maite ori, agur:

Zure urrillaren 31'koa eta azaroaren 23'koa aurrean dauzkat.

TV'ra bialdutako artikuluatiaz eskerrik asko; argitalduko dizutela uste al dezu? «Huntaz eta Hartaz» ez det oraindik jaso; badaukat irakurtzeko gogoia! Monzon'en eskutitza artu berria det, eta berari asko gustatu zaio.

Eta goazen zure azkeneko eskutitzaren gaira:

Nik zure esan-naia ulertu det aspaldi; zuk ez dituzu bi arpegi, bat, eta berezi-berezia, baizik; arpegi ori ezagutzen det zu ber-berean eza-gutu aurretik; ori uste det beintzat. Sensibilidade aundiko gizona zera, eta argia, eta beroa gañera. Batez ere sutsua. Suak erre egiten du, eta zuk ere bai oso maiz. Eta sua egia izan, bai sukaldea berotzen duanean, baita etxea erretzen duanean ere; eta egia bezela ikusi eta ezagutu eta xinixtu bear.

Ni ez naiz zure iritzi berekoa; ala balitz, barrendik Aberri-asmo guzietan zurekin banintz, aspaldi zurekin nengoen ni. Eta ez naiz beste alderditar askoen iritzikoa ere; bestela ez nuan emengo lendarikaritza utziko eta ez nituen esan ditudan gauzak esango. Eta nik pastelaren usairik ere ez det ezagutzen; ez baitet beñere bat ere ukutu; ez baizaizkit gustatzen; ez baitet orrelako gozotasunerako beñere gogorik nabaitu; ez bainaiz beñere politiko zale izandu; eta ez ba-naiz ni beñere politiko izango.

Abertzale bai, eta nere erriaren alde egin al dedan guzia egingo det; ez zaizkit alderdiak ajolik, aberri-bidean badijoaz. Ez naiz alderdien aurka, bai zera! Neroni aspaldi Alderdi Jeltzalean sartua nauzu, nere aitona eta nere aita bezela. Ez naiz, ordea, orregaitik ipotekaturko. Nik neronek izan nai det aurrena; ez nerekoa naizelako, nere kontzientzia alderdikoarena baiño geiago dalako neretzat, nere erabakietarako. Ez det itxutu nai. Begiak argi izan nai ditut nik nere bideak sumatu eta ibiltzeko. Oker egon ninteke, eta bein baiño geiagotan egongo naiz; baiña ez maliziz edo bildurraz edo arrokeriz; da-kidala beintzat.

Gizonaren izatea ez da berez sortzen. Gizona jaio ezkeroztik egin dituen batuketa eta kendumaren ondorea da, eta il arte, egunero, aldatzen (bat gora, bestea bera) dijoa. Ni ez naiz injenieroa, eta ez det beñere zubirik kalkulatu eta ez det beñere zubirik egin. Bear bada langintza au zeatza da, aurretik eta gero errez zenbatu liteken lana. Ni aldizkarigilletzan lanean egiña naiz, eta egi-oso-uts gutxietan xinixten ikasia, eta egi-egirik ez dagoala erakusten aritua nauzu emengo unibersidadean, eta katolikoan gañera! Prailleak eta apaiz batzuk ikasle nituala! Eta katolikoa nauzu; artan jaio, artan azi eta artan bizi naiz, eta artan ari naiz semeak azten; baiña ez dizkizut *danak* xinixten!; ni ez naiz obispoak eta aita santuak esaten duan guziari baiezkoa ematekoa, eta ixilik geratzekoa. Gizon bezela, abertzale bezela, katoliko bezela, nere kontzientzia det epaille; ez baitago neurri ori baiño zeatzagorik! Nere erabakiak ez dira beti jakintsuenak izango; zuzenenak ere ez, bear bada; baiña ez det gezurrik edo aundikeririk edo gaixtakeririk, iñorri kalte egitekorik beintzat, naita esango. Egi billa nabil beti; eta ez det oraindik zuk aurkitzeko zoria izan dezun egirik arkitu. Zu injenieroa izan, eta ni ez. Eta injenieroak bear ditu gure aberriak; xinixmenak indar aundia baitu, eta mirari aundiak egin oi ditu, eta ori badakit, eta zu bezelakoek egin oi dituzte askotan mirariak; eta nik ez nuke zu bezelako iñor gudaruko, lagundu baizik; baiña nik xinixten ez dedan zerbait xinixten dedala ezin ba esan. Zuk zure bidea erabili dezulako, zure izatea, zure izakera, zure lan-bidez, zure izaskiña bizi izan dezulako, badezu zure iritzi-bide berezia, eta or arkitu dezu zure egia. Nik, nerearekin nerean nijo. Nik ez zaitut deskalifikatu nai; bestaldez, zurea errespetatu eta zaindu baizik; nere erriaren zati bat eta eskubide bat baizera. Zergaitik, esate baterako, deskalifikatu bear nazu zuk zure egia zuk bezela ikusten ez dedalako? Uste al dezu orrek zu indartuko zaitula, eta bide batez erria, zure erria, indartuko duala? Bestaldez, aulduko zaitula deritzat neri.

Indarrak nun errea badago aurrean.

Lege objetiboak, diozu zuk, Joxe Luis. Ekonomian, soziolojian, izkuntzalaritzan iritzi bat baiño bestea objetiboagoa izan liteke, baiña gizon-neurri oiek ez dira gero jaboï jakak! Bai zera! Ala balitz, neurtu litezken gaiak balira, aritmetika bezela balira, onezkero geienak bat egin ziran.

Nik borondatea esan nizula uste det, eta ala da; fede ona oinpeko ona baita gauzak neurritzeko, eta gure arerioek askotan ez baitute bere oñarritzaz eukitzen. Eta zuk ondo diozu, batek nai izatea ez da naikoa zerbait berezia izateko. Eta zure izate nai ori naia bakarrik balitz? Alegia, besteek, zuk ez bezela gauzak ikusten dituztenek, ez ote daukate, gero, zuk aiña eskubide aberri-bideak aukeratu eta jarraitzeko?

Gauza batzuk neurritu genezake. Ara or Errijoja'tzaz esaten didazun neurria. Egi-egia, eta ez Las Heras'ek, ez beste iñortxok ere erantzun ezin duan arrazoia. Baiña beste gauza askok ez dute neurri-biderik, bakoitzak berea baiño.

Zu Las Heras'en aurka egotea, legezkoa da; ni ere bere aurrean eta aurka naukazu, eta berak ondo daki ori. Baiña ni ez naiz gizon ori deskalifikatzeko, euskotar bezela alegia, iñor. Naikeri edo arbitrariedade geiegik jo nau neroni bizi onetan nik nerearekin iñor jotzeko.

Komunista deitu naute, frankista ere bai, eta bein baiño geiagotan eta españarrek eta euskotarrek biek; jendea deskalifikatzeko klisé sistema ori ezagutzen det ondo eta ez diot iñorreri ezarri nai. Nerearen aurka datozen ideen aurka joango naiz ni, eta aurrean daukadana gudatuko det, baiña alkar ezagutu eta alkarrengandik ikasi eta alkarri itzegiteko egiña nago ni; oiek dira nere ibili bideak; eta pastelik egin gabe. Eta gogorkeriak ez ditut, al badet beintzat, euskotarrantzat gordeko, españarrantzat baizik; bai baitakit, espe-rienziaz, fede txarreko jendea degula ori geienetan. Fede txarrarekin edo maltzurkeriz datorrenarentzat bai baditut nere maltzurkeriak eta fede txarrak, horretara beartzen banaute. Ni ez naiz aingerua, eta iñuxente bat ere ez. Eta gizon artean bizitzeko bear diran gogorkeriak ere baditut, agian, uste baiño axalegoan. Baiña nerekin itz egin nai dunak ez du neretik alkarrenganako itza eta asmoa besterik arkituko.

Lenago esan nizun, eta berriz ere bai: gure erria erri konplejoa egin zaigu; nai badegu eta ez badegu ere izate au ez digu iñortxok aldatuko. Nik nere erriarentzat onena eta euskaldunena eta euskotarraena nai det. Euskaldun uts egingo degulako usterik banu, ori al izaterik badagoalako usterik banu, ori izango litzake nere jo-muga; baiña nik gauzak ikusten ditudan bezela, gure erria onezkero iru izkuntzeko erria izango da; eta badakizu nere jo-muga zer dan gaur: erria al degun neurrian euskaldundu eta kulturatu, eta euskeraz egiten ez dutenei gutxienez bigarren izkuntza bezela euskera sartu, bear dan bezela, legezkoa dan bezela; au lortu ezkeror aurrerago joan litekela?; ni ez naiz atzean geratuko lanean; baiña *egin genezaken* (edo nik uste dedana beintzat) neurria buru dedala, *ez nai dedan* neurrian. Badakit, zure neurriak ez dira berdiñak: zuretzat, nere nai izatea *egin genezakena da*. Eta asmo ori aurrera eraman nai badezu, nik ez dizut gudatuko; besterik, zure fedea nai nuke. Baiña ez dedanik

ezin erakutsi. Eta bear bada zuk dezu arrazoi! Ala balitz, ez ziñake ni baiño geiago poztuko!

Burrukak bildurtzen ote naun? Ez dakit, orain arte egin bear nua-
na egin det; aurrerakoan baliteke gauza zaillagoak egin bear izatea,
eta orduan esan bearko. Garaiek eta gertaerek erakusten dute gizona-
ren neurria; bakoitzak berea eman bear du. Nik orain artekoaren da-
murik ez det. Aurrerakoei begira! Nork bereari erantzun bearko dio.
Sabin jartzen dezu ejenplo bezela. Eta egia, ez da makala. Eta Agirre?

Zuretzat ez bada ere, neretzako neurri aundia du. Sabin'ek eta
Agirre'k bi denbora eta bi lan egin zituzten; Sabin zure ustean gogo-
rragoa, baiña ez det uste neurri guzietan ala izan danik. Sabin'en la-
na gauzak bereztea eta ebakitzea izan zan; Agirre'rena berriz erria
osatu eta jo-muga berriak ematea izan zan. Agirre biguna iduritzen
zaizu; neri ez; al zuan bidea jo zuan eta asko lortu zuan; laixter eraku-
tsiko du Agirre'k bere neurria, Euzkadi'k bere bidea artzen duanean.
Lenin'en leloak bereak ziran, eta De Gaulle'k dabilkizkianak bereak,
eta bere garaikoak. Kondaira bakoitzak bere bear eta ez-bear bere-
ziak baditu. Jotzeko indarrarekin zaudenean, jo zazu, baiña indartu
bearrean zure aulkerian jotzen azten bazera, bear bada muturreko
ederra artuko dezu, eta alperrik! Ni ez nago oraingo Alderdi eta
Jaurlaritzaren utzikariarekin, orregaitik kritikatzan ditut: baiña ez
ditut joko badago nun joa eta. Besarkada estu bat.

Martin Ugaldek Txillardegiri
Caracasen, 1966ko otsailaren 8an

Aberkide eta lagun on ori:

Jaso nuan, bai, azkenean, zure «Huntaz eta Hartaz», eta baita po-
zik irakurri ere. Oso atsegin izandu zait. Gai sakonak dira, eta eus-
kera aberatsean erabiliak. Euskeraren gai-izatearen konfiantza be-
rria sortzen dute.

«Zoragarria», dio San Martin'ek neri idatzi didan eskutitz batean,
«Etxaide'k esan didan bezela esango dizut: 'amarretatik bederatzi
berarekin nago'. Axular'en 'Gero'ren geroztik ez da idatzi orrelako
libururik euskeraz». Ara ba, bada zerbait. Benetan saio-liburu sako-
na eta pentsagarria da, eta euskera aberats-aberatsean egiña. Nere
ustez, euskera batuagoan egin izan bazendu errezago zabalduko zan
Gipuzko-Bizkaian. «Eskolako beti-lehenak» dago bide orretan. Bai-
ña alegintzen dan edozein euskaldunek irakurri lezake ala ere. Ale-
gindu bear.

Eta gaiak? Ara, banan-bana nere iritziak:

«*Kristautasuna eta mundutar garaitzepena*»: oso-osorik zurekin na-
go.

«*Oraindik ere karlismoa nagusi Euskal-Herrian*»: ez, ez nago zure-
kin; karlistak ez zuten ez Euskal-Erria, ez Euzkadi'rik, guk bezela

ikusi eta sentitu; bide orretan irabazi degu. Bear bada, guk oraindik uste baiño geiago. Paraleloak egitea zaila da, ausarregia.

«Eskuindar eta ezkertar»: ni konforme; eta ETA'ko zure lagunak?

«Intelektualak eta ekintza-gizonak»: emen ere zurekin naukazu; asmo oietako batzuk jarri nizkizun joandango eskutitzan neronek. Zure asmoak oso-osorik izenpetuko nituzke.

«Biarno euskaldunaz»: Badakizkizu nere asmoak zeintzuk diran. Emen zure nai ber-berak ditut; baiña jo-mugak ez ditugu berdin ikusten, eta bideak ere ez.

«Azken heriotza dala eta»: Emen ere zure kezka berak ditut. Teilhard'ek ez ditu zugaitzak banan-bana ikusten, mendi osoa mendi bezela baizik; zugaitzak artu bearra mingarria da, baiña, naiz eta zugaitzen iritzia izan, goi-goitik ez da mendi-osoa besterik ikusten, eta basora bertara jetxi ezkerro ez degu mendirik badan ere ikusten.

«Euskotarrak utikan!»: Gai onetaz makiña bat itz egin degu; ni nerean, *al danean*; ez nai ez dedalako, baiña al dana egin-billa; besterik dabiltzanei, txalo, oietakoak ere bear dira eta batzuei eragiteko; baiña ni nerean segi, orren bear aundia dagoala uste det eta. Alkarren bearra badaukagu. Ez degu, beraz, alkar jo bear, bakoitzak berean egin baizik.

«Euskaldun txapeldunei bi hitz»: Neurriak badira emen, baiña geienean zurekin nago. Ikusten dedanez, Unamuno naiago dezu euskaldun bezela Baroja baiño, eta nik ez. Neretzat, Baroja askoz ere euskaldunago izan zan, bai gaitzaz eta baita bere ikusbidetzaz ere. Askoz ere! Irakurri zazu Unamuno'ren «El question del galabasa» eta ori da don Migel. Irakurri zazu «Maribeltxa», eta ori dezu Baroja. Biak erdera zale zirala? Bai. Biak.

«Eskoletako beti-lehenak»: Bai, nik ere ezagutu ditut orrelakoak; egokia dana.

«Marilyn'ek bere burua hil du»: Baita.

Zorionak, beraz, egin dezun lan eder orregaitikan. Noiz dezu bes-tea? Eta «Branka»? Al dezunean berriak eman, pozik artzen ditut eta. Besarkada estu-estu bat.

Txillardegik Martin Ugalderei
Waterloon, 1966ko ekainaren 2an

Agur Martin:

Lotsatuta ere ba nago hunenbeste denboraz zuri ez idatzita. Zuk berdin jokatuko ez duzun itxaropena ez dut galdu nahi; eta, tira: ia nere luzapena ez duzun kontutan hartzen. Baldinbada ez!

Etxez aldatu naiz, beraz; eta hemen nauzu, Waterloo huntan, Napoleon'engan baiño Blucher'engan nere begia jarririk... Zuzenbide berria: 9, Clos Saint Roch - Jolibois - Waterloo. Hemen duzu zure etxea.

Hori dala-ta aski buru-belarri ibilli gera azken hillabete huntan. Horrez gain ere kotxe batek gure mutiko txikia harrapatu zuen lehengo egunean, eta gorriak ikusi ditugu. Beharrik ez du ezer izan, eta gaur atera da berriz guztiz osatuta.

Nere liburuari buruz esan zenizkidanak oso izan zitzaizkidan pozgarri. Zeu ere idazle izanik, iritziak jasotzea zein inportantea zai- gun ba dakikezu; eta horregatik zure esanak oso oso interesante izan zaizkidala esan beharrik ez dago. Horrez gain, ba zuten ere San Martin eta Etxaide'ren hitzen piperra. Berriz ere: millesker.

Buruz buru egon ezkeru, ba genuke, nik uste, zertaz mintzaturik. Eta noizpait berriz ala gerta dedin espero dut.

Alde batetik, zure gutunean esaten didazunez, ba dugu halako «eite» edo antza «funtsezko» bat biok; eta hau atsegina izan zait (Teilhard'en mundua, kristautasunari buruz uste duguna, eta abar).

Beste alde batetik ere ba dugu, nik uste, abertzaletasun «etniko» berberaren sentimendua: ez zuk eta ez nik, uste dudanez, ez dugu Euzkadi maite, baiñan Euskal Herria; ez politika, herria baizik; ez erresuma, nazio-kultura baizik. Zoritxarrez, Martin, ez gera anitz!

Baiña ba dugu besterik ere.

Gure herriaren etorkizunari buruz ere ba dugu (eta zuk hau ez dakizu, edo ez duzu siñisten) egoera antzeko bat. Zuk zureekin eta nik nereekin ez gera guztiz «ados», guztiz bat etortzen. Ez dakit Alderdia'rekin zuk zer tirabira izan ote duzun; nik neureak ongi eza- gutzen ditut. Eta beharbada zeuk ere bai egunen batean.

Intelektuala izanik ere, beste puntu batean ere anaia bixkiak ge- rala esango nuke: alegia, ez dut uste zu posizio ximple horietako ba- tean zaudenik. Alegia: hauek txuriak dira, eta haiek beltz-beltzak. Ez ETA edo ez-ETA bakarrik, ez: komunismoaz, esate baterako, posi- zio kritiku batean zaudela uste dut: ez guztiz alde eta ez guztiz kon- tra.

Gauzak horrela, horrela baldin badaude bederen, gogotik nahiko nuke zurekin, gutunez bederen, argi eta garbi hitzegitea. Nola ikus- ten duzu zuk gure etorkizuna? Esan beharrik ez dago: «hura» zaha- rratzen hasia da, eta uste dugun baiño laisterrago eror diteke da- na ankaz gora. Zer egin diteke? Zer egin dezakegu? Zer uste duzu egin beharko genukeala? Intelektual bezela ere, zer egin genezake? Zerbait proposa ahal dezakegu dagoenetik?

«Branka» jaso ahal duzu? Ikus dezakezun bezela, aldizkaria gauza «idekia» da, baita marxistentzako ere (hor Sarrail de Ihartza). Ni, halere, ez naiz komunista, eta ez gutxiagorik ere: ez egin dudarik, Martin. Iruditzen zait, halere, abertzale komunistak izatea on dala Euskal Herriarentzako: ba zan garaia, Dolores Ibarruri'ren orde z Krutwig bat agertzeko gure herrian! «Branka»ri buruz ere zure iritzi garbia eskertuko nizuke. Jaso ahal duzu? Eska zaiezu horko ETA-koei.

Ba duzu, nahi izan ezkeru, zer erantzunik.

Besarkada hestu batekin, agur t'erdi.

Martin Ugaldek Txillardegiri
Caracasen, 1966ko irailaren 20an

Aberkide eta lagun, agur:

Nik bai, badakit, noski, eskutitz bat zor dizudala. Eta zuk ere bai. Ain leialki egin didazun beste au eskertzen dizut. Egia esan, zure aurrekoari erantzuteko nengoala zuk *Zutik*'en idatzitako lan bat ikusi eta pixka bat asarretu nintzan; nere izenik jarri gabe, noski, *folklorista lacrimoso*'en artean arkitu nintzan; ez nintzan, ez, orregatik erantzun gabe geratu, baiña orrek otzitu niñun, eta gero denbora uste gabean joan zait.

Unamuno'ren liburua ez da oraindik bukatu; laixter agertuko da, bai; Larramendi'ri eskeña dijoa eta aurten agertu bear du. Poz-pozik bialduko dizut alea.

Torrealdai'ri zerbait eskeñi nai badiozu, pozik egingo det lan-txoa; orretarako, ordea, lanaren angulo berezia eman bearko zenidake, eta luzera.

Branka'ren bigarren alea ez det ikusi; pozik artuko det, lenengoa ikusi nuan bezela; ez det, ordea, lenengo alerik gorde, Kirru'k utzitakoa irakurri bainuen. Bi aleak nai nituzke, nik gauza oiek kontuz gordetzen baititut; ez al daukazu lenengoaren alerik batere?

Ondo diozu, eta esateak, zuk adierazteak, pozten nau: «Euskaldun gobernuaren karta alde batera uztea txarra litzake orain, 30 urte iraun eta gero». Ez det uste guk kartik, balio dun kartik, ondatu bear degunik; eta Eusko Jaurlaritzak badu sinbolo balio ederra. Eta zerorren kezka bera daukat, eta alde guzietan esan diet Alderdi'koei: beste kartak ere jokatu bear ditugu. Zer karta? Errikoitasunaren karta, gure erri-erriaren bear, nai, zaletasun eta gosearen karta; al dan bezela baiña alkarrekin jota; programa-minimo batekin bat egin eta al dan bezela erri-bideak nun-naïtik irikitzen asita. Nere kezka aundiena auxeda: erria-Euskalerrria salbatu bear degula, eta kezka onetan espainiarrengandik urruti gaudela; berek beste ogei edo ogeitaamar urte aixa eutsi lezaketela, eta guk ez; folklorea eta kultura lana egin al bada, egin bear degula, orain edo edonoiz, nai degun bezela, al bada, edo al degun bezela; ez berek, beltzek, nai duten neurrian, guk al degun neurrian baizik. Gaur irakurri det artu-berria dedan *Gudari*'n azaltzen dan lantxo bat, pimarrik gabeko bat; lenengo politika arazoa omen da, gero gañekoak; ederki zio!; badakit nik, bai, ondo asko, politika bidetik etorri litekean ondasuna aundiagoa dala; baiña, ondasun ori emendik ogei urtera eltzen bada, nork elduko dio eusko-izateari?; eta, gañera, eta ez det nik au gure izparringietan idatzi nai, gure arerioei berei argumentu bat ematea baita, baiña zer da gaur egin genezaken *politika* lan nabarmen eta aurre-bidekorik kultura-lana baiño?!

Bat nola egin, au da galdera! Ni ibilia nazu lan onetan; Beyris'en esan nituan nereak, alperrik; emen ere ibilia nazu, eta ETA'ko zure

lagunak esango dizute nere jokaera nolakoa izan dan, eta alperrik izandu da. Nik gauza bat ikasi det, lan ori egiteko goi-goitik jo bear dala; betik egindakoak alperrikakoak izan baitira orain arte. Zure lana irakurri eta gero nere iritzia pozik emango dizut. Itxaropena'k atera dit, azkenean, umeentzako ipui-txorta, eta lan onetako nere asmoak. Ez dakit alerik bialduko didaten, beren kontura egiña baita lana; «Sorgiñaren urrea» jarri nion izena, naiz eta berek azalean «Umeentzako kontuak» besterik jarri ez badiote ere. Bialtzen badizkidate ale batzuk, zuen seme-alaba ederrei eskeiñita joango zaizute bat. Ez al da mutikoarena ezer izango.

Artu zazute biak nere besarkada estu bat.

Txillardegik Martin Ugalderei
Waterloon, 1966ko urriaren 10ean

Agur adiskide:

Ez dakit ez ote didazun zor gutunik; baiña ni ez naiz «xurra» gauza hauetan, eta hemen naukazu abian.

Zer berri diozu? Zorionak Unamuno'ri buruzko liburuaz: lanean ari zerala ikusten dut. Nola lortu dezaket?

Frantziskotarrek ere, Xalbatorre Mitxelena'ren heriotza dala-ta, liburu bat prestatu dute; eta, noski, zuk ikutu duzun puntua ikutzen dute. Neuk ere kapitulutxo bat egin diet. Tamala da: ez duzu nahi, beharbada, nik Torreal dai'ri zure zerbait eskeintzea? Erderaz eman duzun horren beraren itzulpena edo? Iturria, San Martin, Mitxelena, eta beste, dituzu hortantxe ere.

Bigarren «Branka» agertu da. Zure izena suskritoeren artean ikusi baitut, laister jasoko duzu alea nik uste. Bestela Luis Mari Azurtza'ri niketz eskatzea daukazu. Zure iritzia ezagutu nahiko nuke: zenbaki osoaz, noski, eta «Frente Nacional o Frente de Clase» nere artikuluz batez ere. Kakoa hemen dago nere ustez (ezkertarren aldetik bederen), eta hortxe jokatu behar gorria daukagu.

Nola ikusten duzu zuk gauza zure aldetik? Zertan dira Alderdi'koak? «Han» zerbait prestatzen ari dala gauza nabarmena iruditzen zait. Euskaldun Gobernuaren karta alde batera uztea txarra litzake orain, 30 urte iraun da gero. Baiña, zer egin behar dugu Gobernu horren txanda ez badator? Hau, ba dakit, ez dute batzuk pentsatu ere nahi; baiña abertzale geranok pentsatu beharra daukagu. Nere ustez 31-ko harek etorkizunik ez du, eta «Frente Nacional» bat sortu beharra dago. Dagoeneko kalte handiak gertatzen ari zaizkigu ABERTZALE-ALKARTASUN bat ez dagoelako.

Españolak eskubitatik eta ezkerretatik ari dira gaurdanik (eta noiz ez?) Euskal Herriaren heriotza prestatzen. Zer egin behar dugu guk? Abertzaleok bat egin, nere ustez. Nola bat? Herri guzietan egin dan bezela: Abertzale-Alkartasun bat sortuz, abertzale diran guziek

osatua. Ez duzu uste hori seriotan bultzatzeko momentua iritsia danik? Orain dala urte asko ari gera batzuk gauza bera esaten. Zer iruditzen zaizu?

Abertzale-Alkartasun hori sortuko bagenu (kristau demokrata abertzaleak (PNV)), sozialistak (geu, ETA-ko gehienak), komunistak (komunista abertzaleak, Krutwig'en estilokoak esate baterako), Alkartasun horrek Euzkadi'ko indarrak gehienak bilduko litzuzke EUZKADI'REN ASKATASUNAREN ALDE; eta español kristau-demokratei, español sozialistei eta español komunistei, atea hetxiko lieke Euskal Herrian. C.E.D.A.k, P.S.O.E.k, eta Pasionaria'k aitzekiarik gabe! (Ez jenderik gabe...). Eziña ahal da hau prestatzen hastea? Nor legoke kontra, zure ustez, eta zergatik?

Besterik gabe gaurkoz, Martin, har zazu besarkada bero bat Waterloo'tik.

Martin Ugaldek Txillardegiri
Caracasen, 1966ko azaroaren 24an

Aberkide langille ori, agur:

Azkenean arrapatu det gaur onoko tartetxo au. Urtearen azkenengo El Farol zenbakia egiten ari naiz, eta Eusko Etxe eta Alderdi'ko beste lan batzuk ere bai, eta eziñean ibilia nauzu. Ez dezazula besterik pentsa!

Zure lan guziak bezela, zure «Frente nacional vasco o frente de clase» gustatu zait. Ematen baidiezu beti lojika-balio berezi bat, eta neri orixe gustatzen. Eta ala ere, beste zure asmo batzuetzaz bezela, ez nago zurekin osoro. Ara nere asmoa.

Egi-egia diozu: gure errian bizi diran sozialistak ez dira gure erriaren alde ezer arrixkatuko dutenak; oiek sozialista dira lenen, eta gero ere sozialistak, eta gero, apika, «vasco»ak. Gero, gañera, ez dute gure erri-arazoa ikusten, eta erdi-ikusten badute ere ez dute sentitzen.

Eta, ba, sozialismoa erriaren aldekoa da eta ez erri-iltzallearen aldekoa, teoriz eta printzipioz; baiña sozialistek, gure erriko sozialista geienek beintzat, bere lan-burruka dute lenen, eta askotan ori bakarra. Au kontuan euki zazu ondo aurrerako zure asmoetarako.

Gaur, egitazko frentea zuk ondo diozun erri-osoarena da; eta nik ala nai, eta zuk ere bai eta sozialistak? Esan degun bezela, ez. Zer diozu, orduan, sozialistak alde batera uzteaz? Eta gure frente, erriko-frente orretatik sozialistak kanpoan uzten baditugu, nola geratuko gera? Berak langilleen ikurriñarekin, eta gu gure erri-izate eta abertzaletasunaren ikurriña bakarrarekin! Ara, berriz, bi puska. Eta nola gaurko egokiera onetan sozial arazoez arrera aundiagoa duten, gu izango giñake galtzalle.

Ara, taktikari begira, nola ikusten dedan nik. Zuk esaten dezuna egiteko aurrera-biderik balego, ona baiño ohea litzake; baiña ez det

uste egikorra izango litzakenik. Zuk badiozu zure lanean egi-egia dan zerbait: alegia etapak ezin dirala erre, bete baizik; nere ustez zuk esaten dezuna egiteko beste kolpe batzuk eman bearko ditugu aurretik.

Gaur bertan *frente nazional* bat egin genezake, eta egin bearko degu, baiña sozialistak diran bezela artuta, eta orain arte egin diran politika erremintak kamustu bearrean diran bezela artu eta beraiekin lanean. Ez det uste Baiona'ko paktoa alde batera utzita, Eusko-Jaurlaritza orain eratua dagoan bezela alde batera utzita ezer oberik egin litekenik. Ortik asi eta gauzak al dan bezela berritu eta indartzea, ondo dago; nik andik etorritako zuzendari bateri esaten nion orain dala gutxi emen, ETA'k ere or egon bear lukela, alegia zuen indar berria lengoari erantsi bear geniokela. Au ez da zure asmoa bezin koerentea, lojikoa, bear bada, baiña praktikoagoa dala uste det.

Bide onetatik bentaja bat daukagu: gurekin bertan sartu badira, sozialistak gure erri-izateari berea eman bearko diote, *osorik sentitzen ez badute ere*. Guk ori lortzen badegu, gure erremintekin lanean jarri eta langilleak eta beren arazoak gureganatuko ditugu, errituko ditugu, eta ondoren zure asmoak ondo etorriko lirake; orretarako gai izango gerala uste det orduan, orain ez.

Badakit, ez degu arazoa berdin ikusten. Betiko zerbait degu tar-tean: nik dagoanarekin lan egin nai, edozerrekin; zuk, berriz, gauza berriak eratu nai dituzu lanerako.

Ori or zuekin egondu nintzanetik ikusi det.

Ez dakit arrazoiā norena dan. Denborak esango du. Nik badakit biok fede onez alegiña egiten ari gerala, eta bietako bat oker dagoa-la; bear bada biok egongo gera oker, edo biok zuzen, erdiko zerbait izatea baliteke eta. Baiña (zuk bezela, noski) nik egi-egitan orrela ikusten gauzak eta ala esan bear eta bide onetan lan egin bear.

Irakurri nuen zure *Lete*'ren lana Zeruko Argian. Nik ez det esaten politikarik egin bear ez danik; neroni partiduko mutilla naiz, eta politika bideak onartzen ditut, noski. Ez det esaten izkuntz lana bakarrik egin bear degunik ere; ez orixe. Baiña gaurko egunean izkuntza eta kultura lana egin genezaken politika onena dala iruditzen zait. Zergaitik: ba bide *errez* onen bidez erri-denominadore komun bat egiten ari geralako, eta euskera eta baita folklorea ere egiten ari dana *konprometitzen* ari geralako, gure ontzian sartzen ari geralako; politika bidez jende asko bildurtu edo uxatu beintzat egingo genduke, beste bide errezago onetatik ez; gañera, Franco'ren aurka dau-den geienek euskera eta euskal kulturaren organizazioa ikasten badute aurretik, jeneralaren aurka jokatzearengaitik gurea ikusiko dute bide onen eta zentzuzkoena; onetzaz gañera politika bideak iriki al degunari iriki al badizkiogu, egin bear aundia dago or ere, eta bearrakoa, nere Unamuno'ren liburuan ikusiko dezu nere asmoa obeto; baiña gaurko egunean, bi taktiketarik bat aukeratu bear banu, kultura lana egingo nuke, *politika onena eta errezena eta ugaritsuena*

au baita; baiña aukera au bietatik bat goratzeko bakarrik egiten det, ez politika lana txarra edo bear ez dana iruditzen zaidalako.

Nik komunikazio eta siñistarazi bideak ikasten aritu naiz, eta babilteke oiek nere asmoetan geiegi pixatzea.

Bai, zuk aitatzen dituzun alderdi guziek *egin bear* genduke frente ori; baiña zuk badakizu *ez dutela* egingo. Zuk badakizu Alderdia'k ez duala orain Baiona'ko paktotik atzera egingo. Frentea egiteko zuk eragozpen ori jartzen badezu, ara or len bezela! Zergatik ez dezu orain arte dagonetik aurrera zerbait asmatzen. Ori da aurrera-bideko zerbait, gañerantzekoa or geratuko da, *Branka'n*. Balio al du? Politika aldekoa zera zu, eta *politika* jokatu bear ko dezu aurrerako zerbait egingo badezu. Dudarik ez. Politika egiteko, zuk ere amor eman bear ko dezu; eta zuk besteak baiño geiago, indarra geiago berek daukate eta, Alderdia'k alegia.

Zure asmoa: gaurko gaztediak bakoitzak bere erakundeari frente berriaren asmoak erakutsi eta artu arazi. Gaurkoz ori egin litekeala uste al dezu? Ia batzarrak egiten ez dan garai onetan olakorik? Ez. Ori *ondo dago*, ara berriz aitortu, baiña *ametsa da*, egin litekeana ez. «*Es preciso que sus militantes respectivos tomen conciencia plena...*». Nola ez? Baiña *naya* ez da *aya!* Aurreraxeago, gu alkarrekin beste eta pa batean jartzen ba gera, bai. Orain ez det uste. Eta ori esan bear.

Beste bat: komunistek sartu bear lutekela or. Ez diot nik euskaldun bateri ori ukatuko, ezta komunistari ere, *euskalduna egítaz bada*; baiña «*pie forzado*» onekin ez dezu gure errian bertso aundirik botako.

Ara emen nere asmoak; egia esan, betiko asmoak dira, eta bada-*kit zureari ez diotela grazi aundirik egingo*. Baiña zureak eta nereak bear dira gure erria osatzeko; zureak bakarrik ez, nereak bakarrik ez, alkarrekin aurrera bidean zerbait egingo degula ziur nago. Gurea erri bat baita, ez baita alderdi-bakar bat edo akzionisten alkartasun bat.

Ar itzazute zuk eta zure emazte maiteak besarkada estu bat, eta tarterik dezunean idatzi, alkarri jakin arazi bear diogu beti eta.

Txillardegik Martin Ugalderei
Waterloon, 1967ko otsailaren 25ean

Agur Martin adiskide:

Zure liburua jaso dut, eta bihotzez eskertu nahi dizut. Irakurri ondoren, eta iritzi bat eman ahal izateko eran, idatzi nahi nizun. Ez dut gaur nere asmo hori beteko. Begiralditxo bat eman diot, halere eta bene-benetan esaten dizut oso inpresio ona eman didala. Izkribu, liburu eta kaseta asko aipatzen duzu, eta zorionak emateko idazten dizut: ba du beharra gure herriak gauzak hortara aztartzeko! Zorionak, beraz. Atsegiñez irakurriko dut, eta nere iritzia emango. Unamuno'ren saiakera hori, uste duzunez, behin baiño gehiagotan

irakurria dut; batez ere gaztetan ni oso unamunozale nintzan-eta. Zure liburu hunen zabalkundea egingo dut. Ale bat bidali ahal diezu Arantzazu'ko frailleei? Eskertuko lizueke (Xalbatore Mitxelena'ri buruzko liburu bat argitaratzekotan ari diralako). Izen bat nahi baduzu, hemen duzu: Joseba Intxausti, edo Joxe Mari Olabarria. Nere lagunak dira, eta zure liburuaren berri ba dute, neuk eman nien eta. (Tamala da euskeraz ez izatea zurea; baiña erderaz egitea beharrezkoa zan, ulertzen dut).

Oker ez banago gure arteko azkeneko gutuna, zure aldetik bederen, hazillaren 24-ekoa izan da.

Tarte hortan, dakikezun bezela, gertaera batzuk izan dira gure artean. Euskaldun Alkartasun hori dala-ta saltsa haundia sortu da barruan («Branka»ren 3-4 alean ikusia dukezu); eta gure etsaiak gero eta nabarmenago ari dira agertzen. E.T.A.n sartuta zegoen sasi-euskaldun mordo bat kalera bota dugu joan dan Abenduan (nere ustez España'ko P.C. dalakoa atzetik zegoen); eta batzuk harriturik gelditu omen dira: nunbait erdi edo osoki komunista diran horien alde aterako giñala uste zuten nunbait. Eguberritan Lapurdi'n izan nintzanean, horrelako esanak heldu zitzaizkidan. Oraindik ere hortan daude. Ni ez naiz inñundik ere komunista, urrunago nago pentsakera hortatik beste millatatik baiño. Alperrik. Gaur parregura eman dit Errekart senadorearen artikulua baten hasierak, «Herria»n: «Politika gizon izaitea onhartu dutanaz geroz, onhartu dut ukhaldi eta ostiko zonbaiten ukaitea». Egiaren haundia.

Euskaldun Alkartasun edo «Frente Nac» horren kontra, hitz batez, jende asko dago. Ba dakit.

Oker zaude, halere, pausuka joan behar dugula siñisten ez dudala uste baduzu. Nere erakundearen kutsua ez da hau izan, hitzetan batez ere. Baiña egiñek agintzen dute. Eta egin ezin ditezkeanak azkenean ahaztu egiten dira. Hauxe uste dut nik geroari buruz entzun diran gauza eta asmo askotaz.

Horietako bat ote da gure «Frente Nacional» edo Euskal Abertzale Alkartasun horrena? Ez dakit. Ez dut uste, alde batetik. Baiña arazoak sakonki aipatzea merezi du. Nere iritzia, beraz, xeheki emango dizut.

Zure gutun guzia, egia esateko, euskaldun estratejiari buruz. Zuk diozunez F.N.aren estratejia hori ez da xuxena, gauzak ez baitira horrela gertatuko. Sozialistek ez dute euskal arazoa sentitzen, eta abar.

Has nadin niketz nere, edo gure, okerrak aitortzen. Etarrok, hasieran batez ere, oso gogorak izan gera hitzetan (ez horrenbesterañño ekintzan); eta «Brankan»n bertan berriz ere aipatu da «Estrategia guerrillera» dalakoa, eta abar. Ba dakit, beraz, kanpotik ikusirik, gu terroristatzat gaituztela; eta zeuk beharbada ere bai. Iritzi hau, ordea, ez da egokia; eta denborak erakutsiko du.

Bretoin abertzaleek (eta gureek, Gallastegi'ren inguruan) Irlandako jarraipidea izan zuten 1930 aldean. Euzkadi'ko abertzaleok Israel'go, Arjelia'ko eta plegu hortako jarraipideak izan ditugu begien

aurrean 1950 aldean. E.T.A.ren jokabidearen kakoa hortan da, nere ustez. Franco'ren jokoak ere hortara eramaten zuen.

Baiña bi gertaera funtsezko dira gaur:

1) Gure gogortasuna ez da obratu, hitzetan gelditu da. Orain dala hamalau urte sortu genuen ETA Bilbo'n. Denak ez badira hortan, batzuk behintzat gogoeta franko egiten ari gera.

2) Espaiña'ko erresuma aldatzen ari da. Gutxi oraindik; baiña ni 1960-ean handik joan nintzanetik hunera egoera dexente aldatu dala erreparatzen dut.

Herri txikia gerala ere gauza nabarmena da.

Hitz batez, ditekean bide bat hartu behar dugu nere ustez; eta ez gogoko litzaigukean bat.

Iritzi huntan, beraz, ez nauzu zugandik oso urrun.

Uste dut, halere, zu beltzegia zerala. Alegia, ez duzu gure ahalmenean siñisten, gauzak ezertan alda ditezkeala ez duzu siñisten. Behintzat hau dirudi. Hortan ni, oraingoz, baikorrago naiz: zerbait alda ditekeala uste dut. E.T.A.k berak, bere okerrak eta guzti, Euskal Herri'ko egoera pittin bat aldatu duela iruditzen zait.

Zergatik kontatu zuen Agirre'k eta Alderdia'k P.S.O.E.rekin 1936-ean? ABERTZALE SOZIALISTARIK EZ ZEGOELAKO.

Nere galdera hau da: zergatik 1967-an egoera hori ezin ditekean alda? Zailla dala: bai. Eziña? Ez dut uste. Abertzale sozialista alderdi bat behar da (eta komunista ere bai, mundu guzian bezela). Hau sortuko balitz ez dut uste Alderdia'k nahiago lukeanik PSOE eta PC españolekin hartuemanetan jarri, abertzaleekin baiño. Horrelakorik ezin siñets.

Kakoa non da, beraz? EZ DAGOELA GAUR ERE EZKER ABERTZALE INDARTSU BAT. E.T.A. horren bihia da; ez da oraindik, zuk ongi diozun bezela, Alderdia'ren pareko indar bat.

Ni huntara noa, beraz. Ni abertzalea naiz, eta sozialista naiz. Zer proposatzen didazute? P.S.O.E.'n sartzea? Ez dut egingo!! Ni bezelako asko dago gaur Euskal Herria'n: abertzale eta ezkertar. Beharrik! Nondik nora hetsiko digu ABERTZALEEN ESTRATEJIAK mogimendu ezkertar eta abertzale baten indartzea?

Alderdia'ren jokabidea ORAINGOZ ulertzen dut: PSOE inportanteago zaio gu baiño. Baiña: 1) ez da guztiz ondo ulertzen taktikarengatik urrunegi ibiltzea helburutik, españazaleak lagunduz. Beste herriek ez dute horrela jokatu. 2) ez dugu ulertzen nola, azpitik bederen, ez gaituzten laguntzen. Ezkertar abertzale mogimendu bat komeni zaio ala ez Euzkadi'ri? Nork esan dezake, abertzale gisa, hobe dala PSOE'ko joera ETA'koa baiño? Zein abertzalek esan dezake nahiago duela Prieto guretako edonor baiño? Ez dut uste, Martin, Alderdia'ren jokabidea arras zuzena danik. Funtsean ez dakit ez ote dagoen ere herra edo gorroto pittin bat.

Nik ez dut sekulan esan (nik neuk bederen) Baiona'ko ituna eta horrelakoak alde batera utzi behar diranik. Baiña ez dut SINISTEN

ezertara eramango dutenik. Alde batera utzi gabe, beste zerbait ERE pentsatu beharko litzakeala uste dut. Abertzale naizen aldetik, ezkertarren aldea bete behar dugula iruditzen zait. Eta ez zait iruditzen abertzaleetan iñork horren kontra joka dezakeanik.

Uste dut, hitz batez, 1936-eko eta 1945-eko itunak hautsi gabe, beste estrategia bat pentsatu beharko litzakeala, badazpada ere. Gerorako estrategia hortan gu gaude lehenengo mailan, eta E.L.A.ko gazteak. Haei ez ikusia egitea (edo kontra egitea!) zentzugabekeria da. Zeruko Argia irakurtzea daukazu: nere bildurra ez da gaur gaztedia Alderdia'rekin joango ote dan: bistan da ezetz. Nere bildur bakarra marxismo leninismo abertzale bat da. Baiña egiazki, ni komunista ez izanik ere, nahiago dut Krutwig Dolores Ibarruri baiño.

Erantzun bat eskertuko nizuke.

Besarkada bat, eta goraintzi.

Txillardegik Martin Ugalderei
Waterloon, 1967ko apirilaren 2an

Agur adiskide eta lankide:

Oraintxe bukatu dut zure liburua. Zorionak bihotzetik! Gaur bertan hasiko naiz zabalkundea egiten. «Jakín»ekoei idatziko diet, «Branka»n kritika bat azalduko dugu, eta «Zeruko Argia»n zerbait argitara dedin saiaturiko naiz. Liburu hori HAN, Euskal Herrian alegia, irakur arazi behar da. Zalantzarik gabe, nere ustez, aurrera joan gera euskaldunok hizkuntzari buruzko gure iritzian; baiña «euzkotar» asko dago oraindik gure artean, «euzkadiano» gehiegi, eta «norteño» sobera. Bilbo'n batez ere beterik daude bazterrak; eta zurea bezelako liburuak guztiz beharrezkoak dira. Zer egin duzu orain arte han zabaltzeko? Zer egin dezaket nik hortan laguntzeko? Esaidazu. Ale batzuk eskura banitzake, nere lagunei iristarazten saiaturiko nintzake.

Pentsa dezakezunez, ados naiz ni zurekin. Aipatzen dituzunen esanek bat baiño gehiago harrituta utziko dute (Victor Hugo'ren esakuntza horiek, esate baterako, ez nituen nik ezagutzen). Sapis, Lee Whorf, eta gaiñerakoak, oso inportanteak dira guretzako (neuk ere aipatuak ditut «Branka»n).

Gauza bat ez duzu aipatu, eta nere ustez aipatzea beharrezkoa zan: euskera ez duela euskal herri xeheak galdu, Euskal Herri'ko puntuzkoek eta haundikiek baizik. Pittin bat esan duzu, bai, Euskal Herri'ko puntuzkoen saldukeria da kakoa; eta Unamuno eta Baroja haundikien saldukeria illaran sartzen dira bete-beterik. Egia dala uste dut, eta klase-azterketa hau aipatu behar zala iruditzen zait; eta hau egiaren ohoretan. Eragozpen hau aurkituko diote batzuk, beharbada. Zure liburuak, halere, poztu egin nau. Zoritzarrez, zeuk diozun bezela, intelektualak gure etsaiak izan dira gaur arte; eta zure liburua irakurrita gaur egia ez dala pentsa ditekete. Ba zan garaia!

Baiña zure liburua aurrerago eraman nau. Eta aurrerago eraman beharko ginduzke. Huntaz ere hitzegin nahi dizut gaur, argi eta garbi, eta adiskide eta lankide gisa.

Zeuk diozun bezelaxe, «Ya hoy, con los viajes, y los estudios en otras universidades que no son la española, con las comparaciones vivenciales con otros pueblos y otras lenguas, los vascos hemos ido adquiriendo un nuevo sentido crítico, una nueva capacidad de valorar lo nuestro». Hau egia da, eta nik neuk ere, sei urte huntan handik atera ondoren, ongi dakit. Andoain'dik mogitu ez baziña, zuk ez zenuen gaur izango orain duzun aukera. Huntaz dudarik ez dago.

Baiña bai zuk hor eta bai nik hemen, HEMENDIK AURRERA, gure lekutik kanpora gaude; eta Euskal Herri'ra ahalik eta laisterrenik itzultzen saiatu beharko genuke, nere ustez (gure ahalean dan neurrian, jakiña). Zuk, Martin, gaur, eta bihar areago, Euskal Herria'n duzu leku egokia, ez Caracas'en; eta nik Euskal Herria'n, eta ez Brussel'en.

Ba dakit, bai, ez zaudela hor nahi duzulako; eta neu ere hortan-txe nagoelako esaten dizut. Baiña guk, nere ustez, arnas-aldi hau kanpoan pasa ondoren, Euskal Herri'ra itzuli behar dugu; nunbait gure eginkizunak fruitu bat eman baldin badezake, han baita, Euzkadi'ri buruz, Aberrian, euskaldunekin burrukan, euskaldunen zerbitzutan. Nere kezka nagusia, gero eta nabarmenkiago, hauxe da: NOIZ ITZULIKO? NOLA EGIN ITZULTZEKO? Aita Xarriton nere adiskideak egia haundia zuen bere iritzia ematen zidanean. Hazparne'n behin eta berriz esan izan dit: Euskal Herria'n bizi, horra bidea. Eta frantsesez esan ohi zidan: «politique de présence». Orduan ez nuen nik uste hau horren egia zanik. Gaur bai. Martin adiskide: Euzkadi'ra itzuli behar dugu. Eta bestela... jai! Nola? Ez dago gure eskuetan, ba dakit. Baiña on da, nere ustez, itzuli-nahi bizi hori gaurdanik izatea guk. Jaungoikoa lagun, bestalde, beharbada aukera izango dugu hara joateko.

Angelu'n izan ziñanean (ahaztu zaidanik ez pentsa) Euskal Herria'n finkatzeko ahalegiñak egin zenituela ba dakit. Politikaren aldetik ere ba zenituzke, beharbada, estropozo batzuk. Zertan zera huntaz?

Dana dala, eta gure (edo neure) ahalmenaren goratasuna alde batera utzirik, eginkizun bat dugu guk, iruditzen zait, euskaldun abertzale eta intelektualak geran aldetik: abertzale intelektual joera bat sortzea, Unamuno'ren kasoa berriz gerta ez dakigun neurriak hartzea, eta, ahal balitz, gure ondoko norbait Unamuno'ren maillara iristaraztea... euskaldun modura. Dagoeneko, uste dut, huntaz mintzatua natzaizu; baiña zure liburua irakurrita, berriz esateko beharra nabaitzen dut. Gure buruarekiko barkapenik gabe, gure buruak hestu neurtuz, gure buruak gogorki heziaz eta kanpoko giroak berriturik, euskaldun intelektual mogimendu bat sortu behar dugu. Zu eginkizun huntan ikusten zaitut, Mitxelena, Santamaria, eta

beste batzuk beharbada ikusten ditudan bezela. Ba dugu Jorge Oteiza, eta ba dugu Txillida ere; eta ba dira gehiago, lehen baiño euskaldunago egia esateko. Baiña EUSKALDUN intelektualen sailla sortzeko dago gehien bat, eta guk geuk sortzen ez badugu, nork egingo? Nork egingo gaur gaurkoz behintzat?

Dagoenetik, beraz, eta urrun egonda ere, bide hortan barrena abiatu behar dugula iruditzen zait. Alkar ezagutuz eta ezagutaraziz, bate-tik; eta karraskan lanegiñez bestetik. Zu lanean ikusten zaitut, eta pozgarri zait. Euskeraz idaztea zaillago da gaur gaurkoz, ongi dakigu guk, erderaz baiño; eta arrakasta txikiagoa lortzeko azkenean, hau ere ongi dakigu. Euskeraz saiatu behar dugula iruditzen zait halere, erderaz hainbat gutxienez, eta ahal dalarik osoki euskal literaturan sartuz.

Zer egin dezakegu, zure ustez, gaurdanik beretik intelektual joera hori indartzeko, edo sortzeko nahiago baduzu? «Alderdi»n zeuk esan duzu berriki: «la cultura también hay que planearla». Ongi da. Ez ahal zaizu iruditzen alkar ezagutzetik hasi behar dugula? Alkar laguntzetik?

San Martin ezagutzen dut, eta baita Mitxelena eta Etxaide, esate baterako. Nik ba dakit zer giro izan duten, eta zer laguntza. Zaitegi ezagutzen dut, zuk bezela, eta gauza bera. Ez da diru-kontua bakarrik, diru-kontua oso larria izanik ere. Ez. Ez dago intelektual giro bat, intelektualek ez dute ez aipamenik eta ez errespeturik ere aber-tzaleen artean. Hau, noski, gure errua da hein batean; eta Euskal Herri'ko «krematistika»-gogo ustel horrena ere bai. Baiña guk, geure aldetik, hala izan ez dedin saiatu behar dugu.

Gaur gaurkoz zailla da, bai, ezer sendorik egitea. E.T.A.k ez du indarrik hartu; Euskal Idazkaritza pikutara joan zan gu bota ezke-roztik, «Euzko Gogoa» hil egin zan, «Egan» bakanka baizik ez da ateratzen, eta abar.

Eta gauza bat dugu oso kontra: «kanpoan» ezer egiten baldin bada, eta «barruan» ezagutzen ez bada, ia-ia alperrik lanegiten ari gerala esan diteke. Mugaren «zumatasuna» ikaragarria da.

Ez dakit, Martin adiskide, zer egin ditekean, zer egin dezakegun guk, gaur. Baiña gure postua hor dugula iruditzen zait, eta hau esan nahi nizun batipat.

Besarkada bat.

Txillardegik Martin Ugalderei
Waterloon, 1967ko apirilaren 21ean

Agur Martin adiskide:

Bi lerro besterik ez.

Azkenean E.T.A.tik ateratzea erabaki dugu... E.T.A. sortu genuenok: Zergatik? Ondoko agiri hortan garbi esaten dugu: E.T.A.n marxista-leninistak nagusitu dira. Bi joeratan jarraitzea eskatu genuen

guk, baiña gure proposamendua ez da onartu. Ba dakigu, nor diran buru gelditu diranak, eta ba dakigu nora doazen. Ez dute garbi aitortzen, jakiña; baiña aspaldidanik ezagutzen dugu alkar, eta komunisten kondaira batzuk uste duten baiño hobeto ezagutzen ditugu. Bolada batez batzuk zernahi pentsatuagatik ere, ez gaude gu gertu Euskal Herria, batasunaren aitzekian, marxismo-leninismo txinazale batetik abiatzeko. Hunengatik atera gera.

Alperrik egin dugu dana? Ez dugu uste. Zerbaitxo bederen bulztatu dugula iruditzen zait. Marxismo-leninismo abertzale bat agertzeari ere ez zaigu txarra iruditzen. Baiñan ez dugu «txinatar» joera inoiz ere onartzen; eta iruditzen zaigu orain sekular baiño beharrezkoago dala europatar sozialismo bat antolatzea. Zoritxarrez urruti gaude; baiña gure pentsamentuko jende asko dagoela uste dugu benetan, eta gisa da, gure herrian industria asko eta langille asko baitago. Barneko jendeak du orain azkeneko hitza. E.T.A.-ko asko, ideiaz eta asmoz, gurekin daude; eta E.T.A.-ko ez diran asko ere bai. Geroak esango du nora doan dana.

Eta besterik ez, Martin. Besarkada bat eta goraintzi.

[J.M. Agirre Bilbao, J.L. Alvarez Enparantza, J.M. Benito del Valle eta Xabier Imazek ETAko Buruzagitzari 1967ko apirilaren 14an bidalitako «Azalpen» ezaguna eransten dio Txillardegik gutunari].

Martin Ugaldek Txillardegiri
Caracasen, 1967ko ekainaren 13an

Lagun on ori, agur:

Gizona, barkatuko al didazu! Zureak jaso ditut gutxienez iru, eta garrantzi aundiko eskutitzak gañera. Lanak jota nabil, eta edozeineri bezela erantzun nai ezak, zure gaiak merezi duan aztia eman naiean, joan zaizkit egunak eta asteak. Eta orain ere nik nai nuken denborik ez daukat, baiña ez naiz emendik aterako zure au bukatu gabe.

Ondo egin dezula esan nai dizut; zure barrenak agintzen dizuna egin dezu, eta orrek gizona lasai uzten du. Ala ere, azkena artu dedan orritxo batean esaten dezutena ez det ondo ulertzen. España zaleak barruan zeuden nonbait, bai; aiek kanporatzen lagundu diezute zuek ETA'koei, eta ori egin eta gero urten zerate. Orduan, marxista-leninista diralako utzi dezute ETA? Lenengo eskutitzean Agirre Bilbao'ren izenik ez zetorren, eta azkenengoan bai; aldatu berria da au nunbait. Madariaga an geratu al da? Oraingo ETA'koen joera komunista gordiña al da, beraz?

Nik beti uste izan det zu komunista ez zerala. Zure kultura eta sensibildadeko mutilla ezin ba orren itxua izan; egitazko intelektualak ezin ditu bideak orren extu eta bearrezko jarri; zuk gizartea

geiegi sentitzen dezu eta maitatzen dezu komunista izateko; zuk askatasuna geiegi maite dezu kateak gizonei orrela erasteko; zuekin izan nituan artu-emanetan aixa ikusi nuan nik ori, eta gero askotan esan izan diet emengo lagunei. Eta orregaititxe defenditu zaituztet bein baiño geiagotan emengo Eusko-Etxean, eta, ez da esatekoa baiña, arrikada batzuk ere artu ditut orregaitik. Madariaga'tzaz beste asmoa daukat. Nai dezuna, edo al dezuna, esango bazenit. Onek zer bide artu duan jakin nai nuke. «Branka» nondik joango da orain? ETA'k komunismo bidea artuko al du, edo artu al du? Zuk zer asmo dituzu? Galdera asko ari naiz egiten. Al dituzunak edo nai dituzunak erantzun, gauzak garbi ikusi nai nituzke eta.

Bai noski, al degun laixterrena Euskal Erri'ra joan bear! Nik ori esaten nizun, gogoratzen bazera, alegia an egotearekin bakarrik geiago egiten zendutela beste edozer eginkizunekin baiño. Ni asi naiz bideak artzen. Il onen azkenean dijoaz nere emazte eta umeak Irun'era; an jarriko ditugu ikastolan bi zarrenak, eta txikitxoia ere laixter bai. Gero, urtearen azkenera, edo urrongo urtearen lenengoe-tan Endaia'ra joango naiz neroni, ez didate barrena sartzen uzten eta; alegiñak egin ditut, baiña oraindik ez dute gorrotorik galdu. Ala, gu Endaia'n bizi eta umeak egunero Irun'era bialdu nai ditut. Emen dauzkadanak uzten ditut, eta an ez dakit bizimodua nola irabaziko dedan; baiña ezin ditut nik umeak geiago erritik kanpora euki, ziara emengo egingo zaizkit eta. Ondo diozu, an dago gure lantokia; nun nai, eta nola nai, baiña barrenen.

Zer lan egin bear degun? Andiktxe ikusi nai det neronek. Urrutitik ezin dira gauza oiek antola. Gogoak asko; an neurtu bear. Ia laixter an alkar ikusten degun. Noiz izango dezu zuk ara joateko era? Intelektual euskaldunok ez degu giro aundirik izango; guk egin bearko degu. Gure aldizkari bat egin bearko lenbailen; barrengo norbait arkitu bear izena jartzeko, eta bera eta bere lagunak gurekin batera badatoz, alkarrekin egin, alkarrekin jaten eman eta al degun eran indartu. Baiña gauzak andik ikusi eta an ekin bear.

ETA utzi dezu, biotzak eta kontzientziak ala agindu dizulako. Gizon lana da ori. Aurrerako lanak egiteko irriki bizian zaude; ori ere gizon-lana da. Nola-bideak etorriko dira, ez estutu. Al dezunean idatzi akidazu; alkarri jakin araziko diogu, eta alkar ikusiko al degu gure errian. Gaurkoz ar zazu nere besarkada estu-estu bat.

Txillardegik Martin Ugalderei
Waterloon, 1967ko uztailaren 2an

Agur adiskide:

Ez dakizu nolako poza eman zidan zureak. Nolako poza, eta... nolako bekaizkeria! Hendaia'n etxea jarri, haurrak Irun'a bidaldu, anka bat bestaldean eta beste bat Iparraldean. Nola hobe? Zorionik

gartsuenak! Naiz ez jakin, hor asko galtzen duzula somatzen dut: Hendaia'n ez duzu hor irabazten duzunaren laurdena irabaziko. Baiñan ahal dalarik nola ez txalotuko horrelako erabaki fin bat?

Dagoeneko, beraz, hor ikusten zaitut, etxean bakarrik. Neu ere hola nago: emaztea eta haurrak Euskal Herri'ra bidali ditut orain dala astebete. Hiru zaharrenak Barria'ko «Udaleku»ra, eta txikia Donosti'ra. Gero, Udalekutik itzultzean, danak Donostia'n geldituko dira, eta Agorrillean berriz Waterloo'ra. Zoritxarrez!

Beraz ba dakit nik ere etxea hutsik aurkitzea zer dan. Ez da atsegiña. Egun hauetan ez dut girorik aurkitu ezta lanegiteko ere. Etxea arrotzu egin zait, eta kanpora joateko gogo sortu zait. Antzematen dut, hortaz, zure barne-giroa. Baiña zure etorkizunak ongi goza dezake horrelako tarte huts hori, alajaiñetan! Hartuko nuke!

Ez pentsa hau arinki esaten dizudanik. Datorren urtean (1967-tik 1968-arte ikastaroaren ondoan, beraz) nere haur zaharrenek 9-na urte izango dituzte, eta neskek 8. Emazteak eta biok hau erabakita daukagu: haurrak Hegoaldera joango dira ikastera. Ez dugu gure burua gezurtaratu nahi: 1) Hemen segi ezker, gure haurrak belgikarrik aterako dira, nahiz etxean euskeraz egin eta nahi dan guzia. Pertsonaren nortasuna giroak ematen du, eta ez familiak. Ni «Alvarez» naiz, eta etxean neu izan naiz lehenengo abertzalea. Haurtzaroko esperientziek, oroitzapenek, mendiek eta zelaiek, horiek guziek egiten dute gizonaren sentikortasuna. Nerea, zurea bezala, hill arte markatu du Euskal Herria'k: Oñati'ko ixiltasunak (1934), Donostia'ko kresalak, Igantzi'ko, Arantzazu'ko, Igaratza'ko, Urkiola'ko eta nun-nahiko, egonaldiek, herronka, zauri bat utzi didate gaztetan. Geroko erresistentzi-burrukak (1947-an hasia) gaiñerakoa egin du. Ni huntaz guziaz ongi jabetua nago. Ba dakit, alegia, horiek guziek elikatu dutela nere abertzaletasuna; eta Belgika'n izan banintz, gaur ez nintzala izango ez euskaldun eta ez abertzale. Haurtzaroko bizikaiak eta oroitzapenak gure seme-alabek hemen badituzte, gure seme-alaba horiek atzerritar izango dira geure etxean. 2) Nere haurrek ez dakite gaztelera, deusik ere. Guk, noski, gure haurrak Euskal Herria'n bizitzea nahi dugu. Zoritxarrez euskera hutsaren bidez ez dute bizitzerik izango; eta frantsesez baldin badakite, Fraitzi'ra joan beharko dute, Iparraldean dana gero eta okerrago doan ezker. Hitz batez, batxilleratoa Hegoaldean egiten ez badute, kitto! Berriz ere nabarmen agertzen zaigu, hemen haurrak ezin ditezkeala segi.

Zer egin beraz? Horregatik esaten nizun ez dizudala hura guzia arinki esan. Guretzako hau problema larria da, guztiz larria. Dana dala, gauza bat erabakita dago: 1968-ko Urrillan hiru zaharrenak Donosti'ra joango dira, Jainkoa lagun. Emazteak ere hara joan beharko du, nere ustez; eta txikiak ere bai, beraz. Eta nik zer? Haurrak aita gabe ere hazitzea ez da ona.

Zure berriak, beraz, bai nere emazteari eta bai neuri, poza eta bekaizkeria eman dizkigu batera.

Uste dut, halere, xuxen ikusi duzula eta jokatu: alperrik da geure burua gezurtaratzea. Berriki ikusi dut Pruden Arozena'ren alaba: neskatilla hori, ez da dudarik, venezuelatarra da; eta besterik ez. Ameriketako «Bigarren Euzkadi» IPUIN BAT da nere ustez. Euskal Herria bat bakarra da, eta Ahuñemendi'ko hegaletan dago.

Zure galderak erantzutera noa orain.

- «Marxista-leninista diralako utzi dezute ETA?». Bai: marxista-leninista diralako, hain zuzen. Hasieran (1965-ean, alegia, istilluen hasieran adierazi nahi dut) komunista eta espānazale dan mordo bat (FLP'koak) nagusitu zan erakundeaz. Hauek botatzeko Benito eta neu biok hasi giñan gogorrek esaten. Nere lehenengo txosten ofiziala 1965-eko Azaroen bidali nuen, eta 8 horrialde ditu. Txosten hortan bai marxismo-leninismoa eta bai espānatarkeria salatzen nien. Azkenean joan dan Abenduan bota ziran horiek; baña puntu BATENGATIK bakarrik: alegia, espānazaleak ziralako. Baiona'n egin genituen biltzarretan ez zan besterik lortu. Beren marxismoa ez zan kondenatu. Gehienez onartzen zan «sasi-marxismoa» zala. Eta gauzak ez dira aldatu: Zutik 45 eta 46 «onak» ikusten badituzu (ba dira orain bi Zutik eta bi ETA: abertzalea eta bestea...) marxismoa gidari dagoela ikusiko duzu.

ETA marxista-leninista dalako utzi dugu ETA. Guk ez dugu ez onartzen eta ez nahi marxismo-leninismoa. Ez gera komunistak. Eta komunismoaren KONDAIRA pittin bat ezagutzen dugulako (eta ez liburu sagaratuak soilik!!) esan dugu: «ez». Marxismoa azken zauria izan diteke gure herrian.

- «Lenengo eskutitzean Agirre Bilbao'ren izenik ez zetorren». Agirre Mexiko'tik etorri-berria da aurten. Hasieran ez zuen arazoa garbi ikusten, baiña gero gurekin bat jarri da. Agirre hau, Benito eta neu bezela, ETA'ren sortzailletakoa da.

- «Madariaga an geratu al da?». Bai. Madariaga «marxista-leninista» dala ez da dudakoa. Argelia'n eginda. Krutwig joera berekoa da, eta orain dala urtebete dago ETA'n, Madariaga'k sartua. Beste batzuk Paris'en joan dira m.l.ra. Komunistak, bestalde, gogoz ari dira lanean barruan, eta beste batzuk barruan bertan joan dira marxismora.

- «ETA'k komunismo bidea hartu al du?». Bai. Krutwig da gaur Aita Santua, bapatean. Ba dakizu marxismoa zer dan, eta dialektika. Marxistek ez dute behin ere pentsatzen duten guzia esaten: egia «metafisiko»ki esatea ez da marxista: dialektikaren aurrerapenen araber joan behar da. Gaur ETA'k, horrengatik, ez du marxismo-leninismoa aipatzen; baiña esaten eta egiten duen guzia marxismo-leninismoaren lehen pausuak dira. Ba dakizu, bestalde, Krutwig'i liburu bat argitaratu diotela Espāña'ko P.C. txinazalekoek: liburu hori zabaldua izan da Madrille'n eta piska bat ere Euskal Herria'n (nahiz ETA'k zabalketa hori gaur eten badu ere). Krutwig nik 1949 ezkerroztik ezagutzen dut; eta Brusela'n ia bi urte pasa ditugu alkarrekin. Ez pentsa, beraz, oraindik zer nahi duen ez dakidanik...

– «Branka nondik joango da?». Gu abertzaleak gera eta sozialistak gera. Branka abertzale eta sozialista izango da. Euzkadi'k, bestetan ere esan izan dizut, Alderdi Sozialista Abertzale bat behar du. Gu kanpoan gaudela baliatuz, komunistek okertu egin dute ETA. Baiña Euskal Herriak Alderdi Sozialista bat behar du: teologia gorri-rik gabe, «dictadura del proletariado»rik gabe, Mao gabe, eta gerri-llarik gabe. Euskal Herriak EUROPATAR sozialismo bat behar du, eta euskalduna. Hori laguntzea da Branka'ren asmo nagusia. Ahal danean Alderdi hori sor dedin bultzatzea. Hortan gaituzu, argi eta garbi. Bostgarren zenbakia asten huntan aterako da. Eta gero, bi hillean behin, 6 gna., eta abar. Zuri zer iruditzen zaizu? Bistan da: orain arteko nahastea (Krutwig'en artikulua dirala merio) bukatua da. Hemendik aurrera SOZIALISTA ABERTZALEAK izango dira artikulu guziak. «Branka» sortu zanean, eta oraintsu arte, ETA espainazalea FLP-koen eskuetan zegoen. Horren kontra danok bat egin genuen.

«Gure aldizkari bat egin bearko lenbaitlen». Zure esan hunek poztu egin nau. Ez dut izenik aipatuko, baiña berriki BI euskaldun intelektualek asmo hortaz hitzegin didate. Ba dakizu nere egoera zein dan, eta ba dakizu ezer proposatzen badizute, nere laguntza bederen osoki izango duzula.

Laister zu ikusteko itxaropenean, besarkada hestu bat.

Txillardegik Martin Ugalderei
Waterloon, 1967ko irailaren 19an

Agur Martin adiskide:

Ustez zu zaude zorretan, ez ni. Baiñan ez naiz hortan geldituko.

Aspaldidanik ez dut zure berririk izan. Zure azkenekoan Hendaiarako zure itzultzeaz mintzo zintzazkidan; eta nik hortaz erantzun nizun. Bekaizkeriaz betea nintzan, eta nago; baiñan ez dakit besterik. Horko delegadua hiltzean zeuk hitzegin zenuela ikusi dut: horri esker dakit ondo zaudela eta hor zaudela. Lanpeturik zaudela ez dut zalantzan jartzen.

Zertan dira zure asmoak eta zure egiñak? Zerbait idazten ari? Noizko hortik aldegingo? Zer berri dakizu?

Nere aldetik ez dago berri haundirik. Seigarren «Branka» laister aterako da. Nere laugarren liburuan jo-ta-ke ari naiz lanean, eta ne-
gun argitaratu nahiko nuke (diru-eragozpenen bat gaintzen ez bada...
). Beste bat segidan hasiko dut. Alde hortatik ez naiz geldirik.

Politikaren aldetik, zer deritzazu hango egoeraz? Oso berri harri-
garriak iristen dira. «Moviment Socialista de Catalunya»ko buru eta
adiskide dan Josip Pallach'i, pasaporte eman diote, eta Barcelona'n
egon da udaran! Azkeneko «Indice»n, esate baterako, Mexico'n de-
serriturik bizi dan Sender'en artikulua bat argitaratu dute; eta «sozia-

lista» baten alkarrizketa bat (ikusi ahal duzu?), kastrista diran artikuluek gain. Gauzak han pittin bat aldatu diran dudan jartzerik ez dago. Ba dirudi batzutan geuretzako dirala traba guziak! Horixe esaten zidan hemengo Insausti'k joan dan astean. Nola ulertzen duzu zuk hau guzia?

Eta besterik ez gaurkoz. Ia nitzaz gogoratzen zeran aurki, eta berri onen bat bidaltzen.

Anartean, besarkada bat eta goraintzi.

Martin Ugaldek Txillardegiri
Caracasen, 1967ko irailaren 27an

Begiko zaitudan lagun ori, agur:

Bai, orain ere zorretan nabil ni! Maiz euki zaitut buruan, idazteko asmotan, baiña poto egin det, orain arte.

Nere asmoak aurrera dijoaz. Andre eta umeak Irun'en daude. Mutilla or euki det jota ke lanean batxileratoan sarrera eta lenengo urtea ikastola asi baiña lenago pasatzeko, eta, Jaungoikoari esker, bigarren urtean asia da La Salle'tarrekin. Bi materia geratu zaizkio urrungo urterako, baiña, tira, naikoa egin du gizarajoak. Nexka zarrena ere moja ikastola batean sartu da. Txikiena, berriz, iru urte eta erdirekin ikastolan jarri degu. Dana Irun'en bertan. Barrera sartzen uzten ez badidate, Endaia'tik joan-etorria egiteko asmoekin. Venezuelarrak diranez, umeak ezin dute egunero muga pasa; ori ere konpondu bearke degu, eta egingo degun asmoekin gabiltza. Ala ere, lenengo aukera ni zuzen-zuzenean barrura joatekoarekin gabiltza. Nere emaztea or dabil, Madrid eta Donosti eta Bilbo jotzen, zerbait lortu naiean. Orain arte danak ezezkoak izan dira. Gerrillero bat baiña peligrrosoagoa omen naiz, Aranburu, poliziaren buru egiten duan euskotar salduak esan zionez. Baiña nere andreak ez du etsi, eta or dabil. Zer urtengo dan, neronek ez dakit. Barrura uzten badidate, an nijoa. Andik atera bear baitu atera bear duanak. Lenengo aukera au kentzen badidate, ba Endaia'koa izango da.

Eta zure umeak eta emaztea? Etorri al zaizkizu berriz Waterloo'ra?

Oraindik Donostia'n bada, eta nere emazte eta umeak ezagutu nai baditu, ara zuzenbidea: Paseo Colón 67, 3º, letra D. Poztuko nintzake joango balitz. Alkarri zer esana izango dute.

Bakarrik neketsua da; zerorrek ikusiko zendun. Lenbailen erabaki nai nituzke nik gauzak. Baiña ez dute gure erriaren nagusitxoek ori pentsatzen. Ala ere, urte azkenerako joateko asmoa det, nora nai, oporretan besterik ez bada ere. Eta betiko joatekoa ilbeltza edo epailla aldean noski. Baiña, ikusten dezunez, dana zintzilik daukat. Jexkiko al gera noizpait lurrera.

Adi zazu, nik ez det bostgarren *Branka*'rik ikusi. Ez didate ekarri. Badakizu Sabin Sorozabal Euskadi'n dala, eta berak edo Kirru'k eka-

rrri oi zidaten alea. Ikusi nai nuke. Kirru ikusten dedan bezin laixter galdetuko diot. Zure laugarren liburua ere pozik ikusiko det! Au da gure egin-bearrik aundiena. Gañentzekoak ere etorriko dira, baiña ain berezia zaigun lan au bear-bearrezkoa degu, eta gutxik egin al dutena gañera.

Barruan gauzak estutzen ari dira berriz, baiña zerbait badator. Aurtengo udazken ontan gora-berak izango ote diran. Batetik langilleek burua jasoko ote duten, diru geiago eske; eta bestetik Franco berak ere aldakizun batzuk egingo ote ditun bere laguntzalleen artean. Baiña, nora goaz, edo nora eramateko asmotan dabilta? Barruan jendea ikaratzen asia omen da; gutarrak baiño geiago gure arerio izandakoak. Etorriaren bildur. Baiña egi-egitan gero. Beretakoia izan dan batek aitortua omen: udazken onetan gertatuko danak bildur ematen diola, eta emendik aurrera ez lukela an egon nai! Orain konturatzen dira gu nortzuk geran, eta gure itzala nai dute. Guk zintzo eta gogor jokutzen badegu, erri guzia (Naparroa aurrena) guregana etorriko da; gure seriotasuna bakarra izango da an laixter garanti bakarra. Ezker-ezkerrek ez dute etorririk izango gure errian. Sozialismoak bai, seriocki badator. Eta etorriko dala ziur nago. Zuk joka bearko dezu karta ori sakon. Gure erria orrelako alderdi baten bear gorrian dago!

Gaurkoz utzi bear, urten egin bear det eta. Berriz idatziko dizut. Besarkada estu bat, urren arte.

Txillardegik Martin Ugalderei
Waterloon, 1967ko azaroaren 7an

Agur Martin adiskide:

Bizpairu gutun zor dizkidazu, nik uste. Ez dut itxaropena galdua halaz ere...

Ba dakit, bai; edo ba dakidala uste dut behintzat: alegia, hor ikusten zaitut lanpeturik, Atlantikoz bestalderako «jauzia» egiteko prestamenak egiten ari, eta abar. Ez dakizu nolako bekaizkeria, nolako inbiria, ematen didazun!

Aste huntantxe izan naiz ni Lapurdi'n, eta bestaldeko jendearekin mintzatzeko aukera izan dut. Dana azaltzea luzeegia litzake; baiñan nere inpresioa behintzat eman nahi dizut.

Alde batetik, nere ustez, euskal ikastolak (eta euskerari dagozkion beste puntu batzuk) gero eta hobe ditugu. Hau oso inportantea izanik, dudarik ez dago: gure arrakasta bat da, eta frutua hemendik urte batzutara hasiko da nabaitzen. Gipuzkoa'n, esaten didatenez, bost bat milla haur ditugu gaur euskal ikastoletan. Ez da iñolaz ere mespretxagarria!

Apaiz gazteen artean, abertzale gazteen artean (E.T.A.n esate baterako) euskerari sekulan eman ez zaion inportantzia ematen zaio;

eta hau ez teoriarik: jendeak ERABILLI egiten du, hitzegin egiten du, eta euskaldun berriak ugalduz doaz.

Hau guziaz ona da. Oso ona, oso garrantzitsua.

Baiña ba daude alderdi txar batzuk (eta Telesforo'k ere somatu dituela esaten dit bere azkenekoan). Huna hemen:

1) Marxismoak eragiñ haundia du gaur gazterian. Marxismoa «horizontala» dan ezkerro, eta jainkorik gabeko erlijioa, abertzaletasuna hoztu egiten da gazte askorengan.

2) Joera hunen aintzindaria ETA'tik botaiak izan ziran «felipistak» dira, José Ramón Recalde buru. Hauek dira gaur Gipuzkoa'n arriskurik larriena, nere ustez; eta Euskal Herri guzian hor nunbait. Zergatik hau? Itxuraz abertzaleak diralako, eta abertzale jator batzuk berekin dituztelako. Are gehiago: euskaltzale jator eta gartsu askok eta askok (ez batek, eta ez bik!) abertzaletasuna galdua dute. Hau batzuk ez dute ikusi nahi, baiña hala da.

Zein dira F.L.P. hauen iritzi nagusiak? Erderaz esango dizkitzut, ia-ia beren hitz berberak baliatuz:

a) No todos tenemos la misma concepción del pueblo vasco. El pueblo vasco son los trabajadores de Euzkadi. La lengua vasca no es un concepto previo: hay que abandonar esos chauvinismos. Hay que ir al internacionalismo obrero. El euskera es parte de la superestructura burguesa.

b) No existe una cultura vasca; lo que se llama «cultura vasca», es cultura burguesa. El pueblo vasco está dividido en clases, como cualquier otro. La lucha de clases es lo esencial; no tener en cuenta esa decisión del país es chauvinismo.

c) El frente nacional es un sueño chauvinista. La dinámica es la de las clases en lucha; lo nacional CAMUFLA esa lucha de fondo. Un socialista auténtico no puede reforzar el camuflaje. No puede apoyar en todo caso el llamado frente «nacional». La única actitud correcta es el FRENTE DE CLASE contra la burguesía.

Lehenengo aldiz horiek irakurtzean, betiko leloak dirala pentsa diteke. Baiña diferentzia hau da, Martin: hango gure gaztedia sozialista izanik (eta ni neu ere sozialista naiz) oso errex lerratzen da horrelako iritzietara. Eta ez herri-xehea, ez: gure intelektualak, gure euskaltzaleak berak (Rikardo Arregi, Aresti, I. Sarasola, J. Azurmendi, J. Intxausti, eta beste anitz).

Problema, beraz, OSO LARRIA iruditzen zait.

Hiru puntu horiek, hau dira funtsean:

a) Euskera alde batera uztea. Hots, gure herria EUSKALDUN herria da, ala ez da ezer berezirik eta nazioaririk.

b) Ez dago euskal HERRI bat (eta hau Lenin'ek esaten zuen, jakiña). Bi klase daude: bata ona, eta bestea gaistoa. Gure herria gaistoa-ren eskuetan dago. Gure kultura eta dana txarra da, klase horren frutua baita. Gure kondaira negargarria da, eta ahaztu beharrekoa, klase horren kondaira baita.

c) Herri guziek ABERTZALE-BATASUNA egin dute nun-nahi Aberria askatzeko (Mao'k berak hauxe egin zuen). Hauek ez dute hori nahi. Baiña ABERTZALE-BATASUNIK GABE ez dago Euskal Herria askatzerik. Klase-Batasun hori ESPAÑAREN BARNEAN egiten duten ezkerro (ongi ikusi da hau «Comisión Obrera» dalakoetan, nahiz itxuraz pausu txiki bat egin atzeruntz azkeneko egunetan), espāñolkeria indartzen dute, eta Euskal herria osotara kondentatzen dute.

Uste dut, beraz, F.L.P. horiek ARRISKU HAUNDIA DIRALA.

Zer egin diteke?

Ba dakit zer esango duzun: ezer gutxi.

Uste dut halere, Martin, gure eginkizun LARRIA dala, gaur eta beti, EGIAREN alde jokatzea; eta gure herriaren zerbitzutan saiatzea. Zerbait egin behar dala, eta dugula, iruditzen zait.

Azkenean (eta ez da gaurkoa hau!) alde batean ABERTZALEOK gaude; eta bestean ESPAÑOLAK (Hegoaldeko Euskal Herriaz mintzo naiz). Dirudienez Franko gaixorik egon da, eraso batek joa edo. Eta nere galdera hau da: ZER GERTATUKO DA? Zer egin dezakegu guk gure batasuna, abertzaleon batasuna, sendoa izan dedin?

Gobernua, Jaurlaritza alegia, hor dago. Ondo da. Baiña: 1) Beharbada ez du ezer egiteko aukerarik izango: esate baterako, beste Konstituzio bat datorrelako, edo erregea datorrelako. 2) erreboluzio bat gertatu, eta gauza berriak nahi diralako. Zer egin behar dugu kasu hortan? Ez ote litzake ona izango dagoenetik ABERTZALEON ARTEKO hartu-emanak hestutzea, Jaurlaritza bere hortan utzirik ere?

Bestetik, FLP horiek (eta P.C. dalakoak) «FRENTE DE CLASE» horren alde badaude, ez ote gera gu gauza izango ABERTZALE-BATASUNA sortzeko? Hitzegiten hasteko, behintzat!

Dagoen geldikeria BILDURGARRIA iruditzen zait. Han gaur bi indar berri (hiru, hobe) daude: ETA, FLP («ETA-Berri» berek diotenez), eta ELA-Berria. Uste duzu iñolaz ere politika ona danik horiei ez-ikusia egitea?

Alderantziz Izquierda Republicana Vasca'k ez du INOR han, eta Eusko Ekintzak berak ia iñor ez. Hau zentzugabekeria da.

Alderdiak berak, bestalde, orain dala 31 edo 32 urte hautatutako bideak eta pertsonak jarraitzen ditu, geldikeria nabarmenean. Ez ote duzu uste, BADA-EZPADA ERE (Franco halako batean hil egingo da!!!) oso egokia litzakeala BULTZATZEA ZEROK ERE, zeuen barruan?

Ni oso kezkatuta nago. Gauza asko aldatu dira alde guzietatik, eta itxura denez soluzioek ez dute aldatu behar. Hau esatea txorakeria dala pentsatzen da!

Ez naiz ni ezer HAUSTEAREN alde: ez dut uste nahi-ta-ez dagoen guzia gaitzetsi behar danik.

Baiña nere galdera hau da: *NOIZ HASI BEHAR DUGU HITZEGI -TEN?* Euskal herrian siñale onak ez dira falta, egia da; baiña problema larriak eta zaillak han ditugu, nabarmen.

Agur, Martin. Zure erantzuna izateko itxaropenean, besarkada bat Waterloo'tik, eta nahi duzun artio.

Martin Ugaldek Txillardegiri
Caracasen 1967ko azaroaren 16an

Nere lagun on ori, agur:

Zurekin zorretan nago, bai. Zuk geiago idatzi dizkidazu nik zuri baiño. Ala ere azkenengoa artu ote dezu, gero. Bada illabete inguru idatzi nizula, betiko zuzenbidera, eta ez didazu aitatzten. Ez ote dezu artu?

Bai, lanpetua nabil, beti bezela. Eusko-Etxea'n iru edo lau egin bearretan nabilkite, eta gañontzekoak ere egin bear! Eta ongi diozu, arako asmotan emengo gauzak garbitzen ari naiz; al dedana beintzat. Atzo gabean deitu zidan nere emazteak Irun'dik: sartzen utzi naute. Oraingoan goitik joan da arria, eta norbait jo du. Ez dakit oraindik nola egingo dedan, baiña Gabonetarako joan nai nuke; illabeterako edo. Gero, epailla aldean, betiko.

Barrena joateko egokiera lortu dedan ezkerero, ara naiago det. Endaia bigarren aukera zan. Au besterik ez zidatela utziko uste nuan, baiña ikusten dezunez, gauzak nik uste baiño obeto atera zaizkit. Badakit lotua egongo naizela, beti beren begietan eukiko naute; ala ere, barrena ikusi nai det nik barrendik! Ikusiko degu zer egin genezaken. Nik al dedan neurrian jokatuko det. Zuk orretan esperientzi aundia izandu dezu eta zure asmoak jakin nai nituzke. Alkarri idazten jarraituko degu, noski. Nik eskutitzak bialduko dizkizut, eta zuk ere bialtzeko bideren bat arkituko dezu; zuzenean ez zaidazula idatzi, nik nere emazteari bialtzen dizkiodan guziak irikitzen dizkidate-eta. Nik emango dizut zuzenbidea, Lapurdi'n edo, eta eramango dizkidate.

Arregi, eta Aresti eta beste batzuk aitatzten dizkidazu. Nik Arregi besterik ez dut ezagutzen. Aresti'ren lan batzuk irakurri ditut, baiña besterik ez. Arregi ere talde orretakoa dala uste al dezu? Nere lagun baten semea da, eta berarekin ere bi aldiz itz egin nuan orain dala iru urte; ez zitzaidan orren ezkerria iruditu; sozialismoa dariola dago, bai, baiña ez orrenbesteraño. Gañera, euskera uzteko ez dago mutil au! Au da aurreneko aldia Felipista'tzaz entzuten dedala. Nik ez baititut ango gora-berak ezagutzen! Al dedana jakiten saiatuko naiz; eta joan aurretik zuk zerbait jazten banazu, eskertuko dizut.

Zer egin? Bai, galdera larria da. Nik aspaldian ori dabilkit buruan. Gauzak nola egin eta noraño joan jakiteko an bertan ikusi bear dira gauzak. Nik emendik egin izan nai ditudan gauzak ez dira urruti joan. Andik zerbait egin al badet egingo det. Badakit gauzak errezak ez dirala, baiña egiten dan baiño geiago egin genezakeala uste det. Nik ere orixe nai nuke, zuk nai dezuna: batasuna! Alkarre-

kin lan nagusia egin bear degu, gure erriari euskal-giroko bidea eman, beretasuna eman. Ortik aurrera nola joango geran, ori geuk aukeratu bear degu, eta iritzi askokoak geranez, bata-besteari amor eman eta alkarri laguntzeko bideak arkituko genituzkela uste det.

Bai, Jaurларitza'k badu bere esan-naia, eta berea beteko du; ala ere, ortik kanpora beste zerbait biziagoa eta gaurkotasunez jantzia bear dala iruditzen zait. Asmo oiek barrungoekin erabili nai nituzke, oztopoak ikusi, asmoak neurtu, eta gero *al dana* egin, baiña egin, eta begiak aurrean ditugula, *aurrera begira*. Aizu, ETA'n geratu ziran beste zuzendariak, nik zurekin ezagutu nituanak, nun dira eta zer ari dira egiten? Oiek ere Felipista'k al dira?

Nik ere, zuk bezela, garai au larria dala uste det. Aspaldi gaude onetan, aspaldi gaude larri-aldi onetan! Ari dira lanean EGI eta ETA, bere aldetik; baiña ez dakit perspektiba aundirik daukaten; ez det nik ikusten beintzat. Ori an ikusteko asmoetan noa. Alkarri jakin araziko diogu.

Baiña bitartean idatzi akidazu, eta angoa ikusi aurretik lagundu akidazu. Zure emazteari (or al daukazu?) eskumiñak, eta zuretzat besarkada estu bat.

Txillardegik Martin Ugalderi
Waterloo, 1967ko azaroaren 21ean

Agur Martin adiskide:

Zure 16-ekoa gaur hartu, eta gaurtxe doakizu nere erantzuna. Beharko! Haruntza ba zoaz eta...

Ikusita dago zure gutun bakoitzean sorpresa berri bat datorrela! Alajainkoa! Nolako inbiria senditzen dudan, zertarako esango? Aurreko nere eskutitzetan esan nizuna, birresan egin beharko nuke nere huntan. Ez dut egingo, beraz.

Hau izango da, beraz, nik uste, Caracas'era bidaliko dizudan azkeneko gutuna. Hori dala-ta, pittin bat luzatzea barkatuko didazu: eskatzen dizkidazun iritzi horiek argi eta garbi eman nahi dizkitzut; eta neure aldetikako beste batzuk ere bai. Alkar uler dezakegula iruditzen zait lehenengo egunetik beretik, eta nere pentsakera argi eta garbi, beraz, azalduko dizut. Berriz ere...

«Tierra Vasca»n (zalantza asko izan ondoren, esan didatenez) argitaratu dudan artikulua irakurri baldin baduzu, ba dakizu zer uste dudan. Artikuluan ezin esan dezaket ez gehiago eta ez gutxiago. Zerorrek diozun bezela «Jaurларitza'k ba du bere esan-naia, ta berea beteko du; ala ere, ortik kanpora beste zerbait biziagoa eta gaurkotasunez jantzia bear dala iruditzen zait». Ez nago iritzi hortatik urrun.

Nola, ordea? Jendea mikaztuta dago, «zaharrak» batez ere; eta gizatarrak da, normala da: gure aurrekoek jasan dituztenak jasan on-

doren, normala da, ulergarria da, jasan duten guzia kontutan har-
tzen dugula ikusi nahi izatea. Bestetik ere, egia esateko, ezin diteke
progradu, bi ta bi lau diran bezela, berek proposatzen duten bidea ez
dala amets bat baizik. Baiña, nere artikuluan esaten dudana bezela,
berek ere ezin dizaiguteke *proga*, era berean, beren bide hori ZIU-
RRA danik. España'n zer gertatuko dan ez dakigu; eta berek ere ez.
Normala da, beraz, «legetasun» hori aurrez aurretik eraso gabe,
OSATZEKO modu bat proposatzea. Zail izango da bidea aurkitzen.
Eta gazteak ez ditugu uxatu behar. Danak ez dira ETA-koak, eta ez
felipistak ere; baiña ba dago ELA-gaztea (aitortu ohi dan baiño in-
portanteago), eta ba dago gazteria osoa, gerra-denborakoa, setaz ar-
buiatzen duena. Gazzak ez dira errazak izango. Ziur nago nere arti-
kulua oso gaizki hartuko dutela gazte askok, eta zahartu eta burges-
tu eta ez dakit zer gehiago egin naizela esango dutela. Hau zerorrek
nabaituko duzu hara joatean.

Uste dut, halere, Alderdia gabe ez dagoela abertzale-batasunik, ez
dagoela «Frente Nacional» famatu hori. Alderdia da kakoa oraingo
egoeran. Eta, NOLA EDO HALA, *abertzale* joko batera behartu behar
dugu. Nola? Nere ustez iturrietara joanda batetik (Alderdiaren kon-
daira argitaratuz, Arana-Goiri bera, eta abar), eta P.S.O.E.-kin krisis
bat agerrarazita bestetik. Kakoa, beraz, nere ustez, ABERTZALETA-
SUNA azaltzea da batetik; eta, argi eta garbi esaten dizut, ABERTZA-
LE SOZIALISMO BAT SORTZEA. Ni huntan nago gaur, eta hortan
nengoen orain dala 10 urte. Abertzale geran aldetik, bai zuk eta bai
nik, politika hau egin behar dugula iruditzen zait. Ez dugu politika
natzionalik egingo, eta ez estatutismo hits hortatik aterako, gure ez-
kerra ESPAÑA'REN MENPEAN dagoen artean. Nik hau ikusten dut.

Aurrez aurretik Alderdia erasotzea eziña da, ez da politikoa. Irujo
eta Leizaola, esate baterako, España'ko errepublikazaletasunean ha-
zi dira, eta ez dira aldatuko. Pacto de Bayona, eta abar, ez dituzte
ukatuko. Bide bakarra, beraz, artikuluan proposatzen dudana irudi-
tzen zait: horren kontra ezer esan gabe, BESTE ZERBAIT SORTU; eta
zerbait hunek INTEGRATU dezala beste soluzioa. Orduan beharba-
da zerbait lortuko da.

Beste alde batetik, GAZTERIAK erakutsiko lieke 1931-ekoei guk
baiño hobeto hau. Eta huntarako alkar-izketa behartu behar da.
Hitz eragin behar zaie denei. Ez alkar kondenatzeko, ez: alkarren
berri lehenengo aldiz izateko! Ez dakit amets egitea ote dan. Ez ote
da garaia etorri Biltzarren bat egiteko? 1956-ean egin zana baiño
behar haundiagoa dagoela ez duzu ikusten?

Batzuk ez dute nahi, ba dakit. Eta instituzioak ez diran artean
personalki hitzegin beharko dugu. Baiña hortara joan beharko ge-
nuke. Alderdia'k bere Biltzar Nagusi bat egingo balu, eta Eusko
Ekintza'k berea, eta horiek eta besteok alkarrekin ASTEBETEZ MIN-
TZATUKO BAGINA, ez dut nik esango dana konponduko litzakeala,
ez; baiña soluziorako bidean abiatuko giñakeala bai.

Ez dut esan nahi zure eskuetan dagoela dana. Alderdi'ko batzuk begi txarrez begirutzen zaituzte (hau OPE'n nabaitu nuen, esate baterako). Baiña zurikeriarik egin nahi gabe, zeu zera Alderdia'ri odol berri bat eta berri-gogo bat sartu dizaiokean egokiena, nere ustez. Itxaropenez betea ikusten dut, beraz, harako zure joaira. Trebetasuna beharko duzu, eta ausardia ere bai. Baiña gazteria zure alde aurkituko duzu, eta hunek bizkortuko zaitu. Espero dut Santamaria'rekin hartu emanetan jarriko zerala; nahi baduzu neuk egingo dizut presentazio bat. Telesforo gizon interesantea duzu, nere ustez, eta gaurko berri ongi daki (Alderdi'ko «zaharretan» gutxitan gertatzen dana). Antsola'k lagunduko lizuke, nere ustea; eta Zelaia, Espartza, Oregi, bururatsen zaizkit. Emilio Agote gertu izango duzu nik uste aurrera jotzeko, eta Bujanda ere bai. Horra hor izen batzuk. Ez danak berdin nere gogokoak, baiñan ezagunak eta gogoz gazteak nik uste.

Lehenengo pausua, dana dala, zure aldetik, Alderdia bere nagitasunetik ateratzen laguntzea da, nere ustez. Halako batean zerbait egiteko aukera eta beharra presentatuko zaigu. Orduan berandu izango litzake: ORAIN prestatu behar da dana. Alderdia'k erantzukizun larria du; eta orain dala 20 urte, edo 10 gutxienez, konserbadurismo hutsean erori da. Ez dago, nere ustez, dudarik. Barkatu eziña litzake Karlista Alderdiaren moduetara lerratzea...

Gure aldetik zer egingo dugu? Kanpoan egonda oso gutxi. Dizion bezela zeu ere bigiratuta izango zera, zainduta, hasieran batez ere; baiña gaur ez da lehen bezela, eta legezko gauza asko dago han: ikastolak, Zeruko Argia, Euskaltzaindia, Euskerazaleak, «Escuela Social», eta abar. Mogitzeko aukera haundia izango duzu. Guk zer, ordea? Ezer gutxi. Ahal duguna, dudarik gabe. Bestaldean ere ez gaude umezurtz. Branka aurrera eramango dugu, eta idazten jarraituko dugu (gaitzizenez eta nola-nahi, nik orain egiten dudan bezela). Nere anaia Donostia'n mogitzen hasi da, eta gobernadoreak oso gaizki jarri dio gauza; aste hauetan Burgos'era eta Madrille'ra doa. Esan didanez 12 urte eskatzen dizkidate... «gutxienez»... Ez dakit zer egin. Haurrak ez ditut belgikar nahi; eta, beste batean esan nizun bezela, problema latza dugu nere emazteak eta biok. Hara joatea eziña dan ezkerro (ez banaiz fraille jazten, eta han izkutuan bizi; eta zertatik?) ez dakit benetan zer egingo dudan. Lanari jo-ta-ke ekiten diot: nere nobela hau ia bukatua daukat (91 folio gaur), eta segidan Euzkadi'ko kondairaz hasi nahi dut beste bat (izenpurua eta gaia pentsaturik dauzkat: «Askatasun kimak»). Ez naiz, Jainkoa lagun, geldirik egongo, hori ez. Baiña, baiña, baiña... HAN EGON BEHARKO NUKE!

Dana dala, ni datorren Abenduaren 22-an HENDAIA'n egongo naiz, eta han geldituko Urtarrillaren 2-a arte. Arte hortan ikusi nahiko zinduzket, ikusi beharko genuke biok alkar, hobe. Telesforo'ren bidez jakingo zenuke nun nagoen. Eta danaz hitzegingo dugu, luzaz, behar dan bezela. Zuk esango didazu noiz eta nola.

Noan orain zure gutuna puntuz puntu erantzutera.

Barka nere nahaspilla. Iraillaren 27-koa hartu nuen; eta erantzuna zegoela pentsatu nuen, ez dakit zergatik. Zure emaztearen zuzenbidea apuntatu nuen. Branka dagoeneko Urresti'k eman dizu: «urruti bizi zerala», ta ahaztu omen zitzaion... Barka zaidazu, arren. Orain arte 5-gna. da atera dan azkena. Laister 6-gna. aterako da. Ezkerraren karta jokatu behar dudala esaten zenidan. Ni gertu nago, joeraz eta betebeharez: ni sozialista naiz betidanik. Nik karta hau jokatu behar dudan bezela, zuk karta hau POSIBLE IZAN DEDIN lagundu behar gaituzu, PSOE'koek merezi ez dituzten hobariak kondenatuz, eta zure Alderdia'n guganako konfiantza eta uste ona zabalduz.

Andima'rena jakin nuen. Atzerrian hil dan azkeneko euskaltzalea izango ahal da! Oso eroria aurkitzen nuen azkeneko gutunetan.

Alkarri idatziko diogula esaten duzu. Nik ez nuke besterik nahi, eta zure hitza jango ez duzula espero dut. Ba dakizu: joan aurretik jendea gutzaz oroitzen da, baiña hara ezkerro, kitto: ustel gaitezke!... Hau batzutan gertatua zait, ez pentsa. Atzerria garratza da!

Rikardo Arregi andoaindarra da, ba dakit (ni neu ere bai, 25%, Ignacia Larramendi nere amona Arrieta baserriko alaba baitzan). Rikardo felipismoan dago, eta bere pentsakera ez dut INUNDIK ERE onartzen, felipismoa onartzen ez dudan bezela. Marxista fanatiko bat egiña dago; eta gogorrago ez bada, izakeraz biguña dalako da. Iturrioz eta horien menpean dago osotara: hau ba dakit ziur. Ejenplo bat (artikuluez gain!!!): herri batera joan behar zuen hitzegitera, eta ezindurik... Alvarez Dorronsoro bidaldu zuen! Hots, Alvarez Dorronsoro, felipista *hutsa* da. Rikardo'renak ez du dudarik; baiña ba dakit zail dala siñisten.

Aresti Aresti da, noski; baiña, horrez gain, España'ko Partido Komunistaren jokoa ari da egiten. Eta ez da harritzekoa: Ibarrola, Otero, eta abar, bere lagun miñak ditu.

Eta pena da: bi hauek euskaltzaleak baitira, ez da dudarik; baiña Antonio Arrue euskaltzalea da, eta espero dut ez duzula bere defentsa egingo. Oso pozik emango dizut nere iritzia hango jendeaz.

Ez dakit ETA'ko nor ezagutu zenuen Miarritze'n. Benito del Valle nere egoeran dago gutxi gora behera. Julen Madariaga ETA'koa da (abertzaletasunean, beraz, baiña txina-zale). Ez dut uste felipistarik batere ezagutu zenuenik han. Felipista nagusiak (Recalde, Iturrioz, Del Río) ez ziran han; eta «txikiak» ere ez. Ez dut uste. Uribe, Elosgi, Etxabe, Ozaeta, eta abar, ETA'n jarraitzen dira.

Emaztea eta haurrak hemen ditut, noski, orain dala hiru hillabete.

Nola bukatu behar dut gutun hau? Euskal Herrian alkar ikusi arte? Agian bai! Esaidazu noiz eta nun, eta esaidazu noiz arte.

Artean, beraz, besarkada haundi bat, etxekoei goraintzi, eta gora bihotza: Euskal Herri'ko garo usaiak bizkor zaitzala!

Martin Ugaldek Txillardegiri
Caracasen, 1967ko abenduaren 30ean

Nere lagun on-ona, Urte-Berri on eta Zorionak:

Zorionak, bai, eta ez nolanaikoak, zure sari mereziarengatik! Ez dakit oraindik nolatan orrenbeste luzatu dedan kartatxo au; ez ala naiean, ez; beti urrungorako utzita. Nereak Ondarrabia'n dirala, maiz idatzi bear izaten diet, eta nere lantxoak ere aurrera damazkit; baiña aitzekirik ez dizut aurrean jarri nai, zuk orrenbeste sumatzen badakizu-eta; seguru nago.

Ikusi det Aresti'k irabazi duala España'k eskeñi duan suekera-lanentzako lenengo saria.

Badago eusko alorlean lana pranko; eta dudarik gabe zuek biak zerate punta-puntakoak. Sariak, beraz, ondo emanak izan dira; datozela datozen tokitik. Gauza guzietan badira bata-bestearen ondorongo lanak; eta aukeratu bear dira; eta egin bear dira. Ni ez naiz errezegi konformatzekoa, eta zaillegia ere ez; al-neurria ondo baidatorkigu, nere ustean, oraingo alde onetan. Ni ari naiz nere bidetik lanean. Ez naiz lan osoa euskeraz ari. Geroak esango du ondo egin dedan edo ez. Baiña naia ongillea deritzat, beintzat.

Urte eta erdi egin ditu nere sendiak an; eta umeak pozik; emaztea ere bai, bizkarreko erreuma orrek euri-otzekin joko ez balu; baiña bagoaz aurrera; ez da, ori bera, gutxi. Ni banoa, betiko asmoetan beintzat, epailla aldean; emendik ez da pasako. Ez da neretzat ura erreza izango; ixilik nai baño geiagotan egon bear ko det; gauzak nola egin ikastea ez da neretzat erreza izango; irabazia lortzea ere ez; ala ere, bakoitzak bere erriari zor dio bere izerdia, eta odola ere bai, eta ez bakoitzarena bakarrik, baita bere odolekoena ere; ala egiten baitira erriak, eta ez bestela. Orain artekoak konpontzen joan zaizkit; ez uste, gero, erreza izan danik; gerokoak ikusi bear ko; aldaneko neurria eman nai det; al-izate ori zenbat aiñakoa izango dan jakin ez. Gauzak ez dira gure errian gogortu baiño egin; baiña indartzen ari gerala uste det. Etorriak zenbat negar ekarriko duan, ori beste bat! Baiña ori da gurea, eta ez beste zerbait; ikusi nai duanak ikusi beza, eta nai ez duanak erantzun dezaiola bere kontzientziari. Badakit zu orretan zerala, eta badakit neke aundiak eraman dituzula, eta aundiak eraman bear ko dituzula; bai zuk, eta baita zure emazte bularsuak ere; eta baita zure seme-alabatxo maiteak ere; nekeak gañez-ka egiten baitu eta gure ondorengoei ere ainbeste tokatzen!

Barkatu aurrez ez dizudalako idatzi; badakizu ondo zure lanak zenbat sentitzen ditudan eta nola gora jota dauzkadan, on-onak baitira. Irakurtzeko irrikitan geratzen naiz, noski. Datorren urtea zure aberri-lan guzien onerako izan dedilla, eta zurekin batera zure emazte maitekorrenak ere bai, eta zure seme-alabatxoen onerako eta pozerako, alaxe.

Txillardegik Martin Ugalderei
Waterloon, 1969ko urtarrilaren 19an

Agur Martin adiskide:

Abenduaren 30-ekoa jaso nuen. Milla esker. Zure gutunak poztu egin ninduen, horren luzea Amerika alde hortan zu egonagatik ere, sasoiean ikusi uste zaitut abertzale gisa; eta hau pozgarria da.

Anitz esker zure zorionengatik. Liburua atera bezin laister ale bat helaraziko dizut; eta zure egiazko iritzi bat jaso nahiko nuke, nahiz hau beharbada neretzako gogorra izan. Noiz aterako. Gaur arte alperrik galdu dut denbora, nik uste, Donostia'ko «Hegosa»k aterako zuelakoan. Nere anaiak (pintorea da) gorriak pasa ditu Eguberri-tan «Alvarez Enparantza» jarri ahal izateko! Ongi jaioa nago, beraz, nere liburu bat hor ager dedin...

Joan dan igandean oso egun pozgarria izan nuen Baiona'n: saria eman zidaten (Euskaltzaindia Baiona'n bildu baitzan), eta aspaldi huntan ez ikusitako lagun asko ikusi nuen: Aresti, Irigarai Aingeru, Santamaria, Haritxelhar, Goihenetxe, Lekuona lendakaria, San Martin, eta abar, eta abar.

Pozik etorri nintzen alde hortatik. Baiña kezkatu ere bai: Iruñe'ko gartzelakoa Izko omen da, eta bildur handia dago afusillatu-ko ez ote duten. Gauza han gogortzen ari da eta hau asko da, siñistu eziña da, baiña BURUA behar da; eta buru hau ez da lortuko de-non artean begiramena duen ABERTZALE-ALKARTE bat egin ez du-gun artean. Huntaz maiz eta gogoz mintzatuak gera hor Eguberri-tan eta geroko igande huntan. Ez dakit zer deritzazun; baiña hune-la segitzea eziña da. Herria aurrera doa, buruzagitarik gabe!

Epailla aldean barrura joatekotan zeran ezkeru, ez dakit oraindik ere askotan izango dudan zure berririk Venezuelara aldetik. Bolada luze batez zure aztarnarik gabe utzi nauzu; eta barruan zeundela uste nuen. Hala esaten zidan Telesforok barkazio hauetan. Berriz ere horrelako etenunerik gertatuko ez zaigula siñistu nahiko nuke.

Esan beharrik ez dago; txalo jotzen dizut bihotz-bihotzez harako zure erabakiarengatik. Alperrik izango ez dala siñistuta nago. Zorionak! Zer asmo duzu? Jakin ditezkeanak bederen. Han, ba dago era-gin beharra, eta eraiki beharra. Alderdia'n, eta ez Alderdia'n baka-rrik.

Ez dut zalantzan jartzen asmo onez idazten duzula erdaraz zure idatziaren parte bat. Nik ez dut ontzat ematen, zer nahi duzu. Eman dezagun nik orain, euskerazko lau libururen ondoren, beste sei idazten ditudala flamenkeraz. Zer pentsatuko zenuke. Zuk ER-DERAZKO literatura aberasten duzu; alegia, GURE LITERATURA etsaia. Gure zapaltzaillen hizkuntza lantzen eta azkartzen duzu. Uste duzu hori euskaldunentzako eredua danik? Gure eginbeharra EUSKERAZ idaztea da. Gure hizkuntza aski ahula da guk ezertan ere

indar ez dezagun. ZUK EUSKERA HUTSEZ IDATZI BEHAR DUZU, nere ustez.

Hain zuzen ere, Euskal Idazleen Alkartasun bat sortu nahi dugu: danok euskera osotuan idatzi, eta, hitz batez, gure Literaturaren aintzindaritzea hartzeko. Zer iruditzen zaizu? Gertu egongo zifiake Alkartasun hortan sartzeko? Nola ikusten duzu zuk gure idazle eginkizuna gaur? Erantzun bat eskertuko nizuke.

Besterik ez gaurkoz, Martin. Noiz alkar ikusiko: Ameriketatik ez zera Paris'tik bederen pasako? Pozik ikusiko zinduzket. Zeuk esan.

Besarkada bat eta horko adiskidei goraintzi.

Martin Ugaldek Txillardegiri
Caracasen, 1969ko otsailaren 11n

Txillardegitarrak, aberkide maiteak, agur:

Joandaneko illaren 19'koa artu nuan, pozik; ondo zaudete, naiz-eta sutan egon; atzerrian gaudenok badegu inpernu ori; gure errian aurrera dijoaz gauzak, eta etorriaren zuzmur gutxi oraindik; ala ere, badator zer bait.

Egun oietan egondu naiz andik etorri berri dan lagun batekin, eta berak zionez, erria alkartuta dago lanean eta baita kartzelan ere; egia da, oraindik ez degu egiazko alkartasun bat osatzeko indarririk izandu; danek dute erru, alkar ikusi-ezifia gure gaitz nagusienetakoa dalako. Nik an bertan ikusi nai ditut gauzak, eta zenbat egin neza-ken neurtu ere bai; alegifia egingo det, baiifia neurria ez da nik naitakoa izango, noski. Esaten didatenez, gure jendea gertu dago artu bear diran gauzak artzeko; garaia eltzen danean, noski. Bururik ez da oraindik ageri, nabarmenik beintzat, gauza oiek bere denbora eta bere giroa eskatzen dutelako. Zer asmo ditudan galdetzen didazu. Egia esateko, asmo-aurrerik ez; datorrenari eltzeko gogoa bai, eta datozen bezela alegifian eusteko ere bai; besterik ez. Barruko gauzak barrutik ikusi bear dirala derizkiot, eta barrengo bearren neurria an ikusi bearko.

Erderaz edo euskeraz idatzi bear dan arazo ori bezela; ori ere ez da bi itzetan utzi eta exerita geratzeko gaia; flamenkoarekin ezin dezu kastellanoa konparatu, gure errian ez baita flamenkoz egiten, eta gazteleraz, guk nai edo ez, egiten baita; aurrena *Branka*'n euskerara utsean asi zifiala uste det, eta gero erderazko lanak ikusi ditut; gaifera, zure irabaz-bidea beste bide batetik joan zaizu, baiifia nik idaz-lanetik jan det orain arte, eta erderaz idatzita bear, noski; eta ez det uste ezer galdu dedanik, irabazi baizik, izkuntzatic kanpora idaz-lanak dituan ainbat lan ikasi baititut, eta euskera-lanetan nunbaita sartzekotan bainaiz. Ez dira-ba gauzak ain xinpleak, eta ezta ain zuzenak ere; egia askotan ziarka ibiltzen da. Nik uste det gure jo-mugara eltzeko bide asko ibili bear dirala, eta bide oiek erri osoak

eta ainbat pauso-neurritan ibili bearco dituala. Gauzak errexta, eta al bada bi itzetan esatea, on izaten da biotza pixtutzeko eta lanean jartzeko, baiña programak eta erri-lanak ez dira klise batean sartze-ko neurrikoak, askoz ere konplejoagoak baizik. Guk gure erriari erakutsiko badiogu, euskera-erderean erakutsi bearco diogu aurrena, batere dudarik gabe; eta euskera sartzen joango gera, noski, al degun neurri bizienean, noski; baiña beste izkuntzek ere lagunduko digute gurea erabiltzen, gurea erakusten, gurea geitzen. Nik periodismoa ingelesez ikasi nuan, eta badakit euskeraz egiteko gauza asko erakutsi dizkidala; erderaz egin ditudan lan batzuk eman didaten izena ere euskeraren aldeko asmoarekin egiña izan da, eta bere garaian zerbait esango du. Euskeraz idatzi bear det, noski, eta egingo det aurrera orain baiño maizago, baiña ez degu aztu bear erderaren bideak orain arte kalte aundiak ekarri dizkigun bezela bear diran neurrian ibilita gure erriaren eta euskeraren aldeko lanak egin lezazkela.

Badakit euskera osatuaren bideak ibiltzen asi dirala gure errian; bazan garaia!; orain ere izango ditugu gora-berak!; badakit Aresti'k ortografi berri bat sumatu duala; nora goaz orrela?; zuk aitatzen dezun elkarte ori erri osoko elkartea bada (alderdi batekoa ez bada, alegia) pozik sartuko nintzake, ori baita gure bide-zabala eta danok batera ibilli bear gendukena! Esango didazu nolako elkartea dan ori.

Ione'ri ere itz bat esan nai nioke-ba: zuek ere lan berdiña daukazute aurrean, eta ez dira errezak; guri kosta zaigu alkarrengandik urruti egoten bi urte oietan; baiña umeak ezin dira amagandik urruti egon!; Joxeluis Bordele'n dala, zure asmoa orain arte izan dezutena baiño ohea dala iruditzen zait, maiz ikusteko era izango deute-eta; gañera, au ez da askoz geiago luzatuko!

Besarkada estu bat.

Gaiak

INAKI IRAZABALBEITIA

Euskara eta Euskaltzaindia versus 2000

183

Euskara eta Euskaltzaindia versus 2000

*

I N A K I I R A Z A B A L B E I T I A

*

 xcusatio non petita, accusatio manifesta dio esaera zaharrak. Hala ere, desenkusatuz hasiko dut nik gogoeta labur hau. Izan ere, ni neroni ba ote naiz inor euskaraz eta Euskaltzaindiaz predikuak egiteko? Ez naiz euskaltzaina; oso ez, jakina, ezta urgazlea ere. Filologi ikasketarik ez dut. Kimikaria naiz, ostera; kimika ere ahaztuxea duena, aspaldion kudeaketa-lanetan dihardudalako. Alabaina, Euskaltzaindiaren Exonomastika Batzordeko kidea izateak gure Akademiaren barne-funtzionamenduari buruzko zertzelada batzuk damaizkit eta euskara eguneroko lan-erreminta edukitzeak erabiltzailearen ikuspegia, halaber.

Beraz, segidan jaulkiko ditudan erabiltzaile/konsumitzaile baten gogoeta, erreflexio eta hausnarketak dira. Batzuk erratuak izan daitezke, baina har bitez kritika eraikitzaile moduan. Era berean, kritika hutsa baino haratago joanen naiz eta nire aburuek eragiten dituzten kezak gainditzeko zenbait ideia botako ditut proposamen moduan. Manera horretan eginez euskararen corpusaren egoeraz eta geroaz gogoetatzera ekarri gura ditut euskalgintzako agenteak, Euskaltzaindia bera eta Akademiaren babesle diren erakunde publikoak, segur bainago euskararen batasunaren eta normalizazioaren bidean askoz ere hobeto egin dezakegula.

■ Inaki Irazabalbeitia Zientzia Kimikoetan Doktorea eta

Nire diskurtsoa hiru galdera nagusiren inguruan hezurmamituko dut, honako hauek hain zuzen ere: zein da Euskaltzaindiaren tokia euskal gizartean? Betetzen al du Euskaltzaindiak gizarteak agintzen dion betebeharra? Eta gizarteak eskatutakoa betetzeko zer egin beharko luke gure Akademiak?

Euskaltzaindiaren tokia euskal gizartean

Euskal gizartean Euskaltzaindiak pribilegiozko egoera du, ez bairik barik. Ezagutza ofizialaren ikuspegitik aztertzen badugu, Hego Euskal Herriko euskal administrazioek, Euskal Autonomi Elkarteak zein Nafarroako Foru Komunitateak, Euskaltzaindia diruz sostengatzeaz gain berari onesten diote ofizialki hizkuntz arazoetako autoritate nagusia. Ipar Euskal Herrian egitura politiko-administrati- bo propiorik ezean, horrelako estatus ofizialik ez du, baina *de facto* gure Akademiak Hegoaldean duen gizarte-onarpen eta -ezagutzaren antzekoak ditu.

Gizartearen ikuspegitik, halaber, autoritate guztiaren jabe da Akademia. Noiznahi eta nonahi entzuten dira honelakoak hizkuntz auzia dagoenean: «Zer dio Euskaltzaindiak horri buruz?» edo «Euskaltzaindian galdetu beharko dugu». Euskaltzaindiaren egoitzan izan naizenetan horren lekuko izatea suertatu zait maiz, herritarrek zein erakunde publikoek eginiko argibide-eskariak direla medio.

Euskaltzaindiaren autoritatea are handiagoa da euskara lanerako erreminta dugunon artean. Euskalgintzako agenteon artean Euskaltzaindiaren erabaki eta gomendioak azken hitza dira eta ia denok zintzoki betetzen ditugu, nahiz eta, kasu batzuetan, zentzugabeak edo tokiz kanpo-koak iruditzen zaizkigun¹.

Esan daiteke, beraz, Euskaltzaindiaren hizkuntz autoritatea eta itzala ez dituela ia inork ezbaian jartzen Euskal Herrian. Ondorioz, gutxi izanen dira Euskal Herrian Akademiaren onarpen-maila zabal eta eztabaidagabea duten erakundeak. Hortaz, esan bezala, pribilegiozko egoera bizi du Euskaltzaindiak.

Euskaltzaindiaren jarduna

Arestian papereratu dudan bigarren galderaren harrian, Euskaltzaindia lan txalogarria eta eskerga egiten ari da hizkuntzaren estandarizazioan eta euskararen batasunaren bidean, arau, gomendio eta enparauak etengabe emanaz. Horrexegatik, hain zuzen ere, egin zioten omen duela urtebete euskalgintzako erakundeek Kontseiluaren bidez «Bai Euskarari» kanpainaren barnean.

Gizakiaren obra oro legez, Euskaltzaindiarenak ere argilunak ditu. Euskararen corpusaren estandarizazioa eta arauketa, gizarteak, euskalgintzak bereziki, eskatzen duena baino askoz ere motelago doa. Euskaltzaindiaren arautze-prozesuak ez ditu gaur egun, euskarak XXI. mendearen atarian behar duen azkartasuna eta eraginkortasuna. Kasu gehienetan, euskalgintzaren beharren gibeletik doa; corpusaren estandarizazioaren eta normalizazioaren gidari izan ordez, balazta izan da batzuetan, adibidez, gizartean zebiltzan hizkuntz moldeekin tupust egin dutenean Akademiaren erabaki edo gomendioek².

Euskara batuko hiztegia da Euskaltzaindiaren eraginkortasun apalaren adibide paradigmaticoa. Izan ere, 20.000 sarrerako zerrenda osatzeko zortzi urte beharko dira (1992-2000)³. Bestalde, hiztegi batua hitz-zerrenda husta da eta, ondorioz, ez da hiztegia, izenak besterik badio ere, sarreren adierei buruz, salbuespenak salbuespen, argibiderik ez delako ematen. Euskararen beharren ikuspegitik zortzi urte lar denbora iruditzen zait 20.000 sarreraren forma batua definitzeko, horietako gehienek arazorik ez dutela kontuan izanik gainera; «aita», «ama», eta «etxe» modukoak direla, alegia.

Kontraesanez beteriko diskurtsoa egiten ari naizela pentsatuko du baten batek honezkero, Euskaltzaindia lan txalogarria egiten ari dela esaten dudalako, batetik, eta bestetik, euskal gizartearen normalizazio-eskariei erantzun eraginkorrik ematen ez diola azpimarratu dudalako. Kontraesanik ez dago, errealitate gordina baizik. Lanean oso fin ari da gure Akademia, baina ez du gizartearen egu-

neroko beharrei behar bezain eraginkor eta azkar erantzuteko gaitasunik. Zergatik? Bi arrazoi nagusi aipatuko nituzke nik:

1. *Egitura desegokia*. Euskaltzaindiaren egitura funtsean hizkuntza aspaldi normalizatua duten akademiena da; gaztelaniarena edo frantsesarena, esaterako. Gaur egun, egitura horiek egokiagoak dira akademizismorako edo eztabaida linguistiko patxadatsuetarako, XX. mendearen hondarrean egoera diglosikoan dagoen hizkuntza baten normalizazioak eta batasunak dituzten beharrei erantzuteko baino. Egiturak lan-estilo eta -prozedura batzuk ezartzen ditu halabeharrez, gure Akademiaren kasuan gomen-dio eta arauen eztabaida-prozesua eta deliberoak hartzeko prozesuak izugarri luzatzen dituena.

Neronek sofritu ditut lan-prozedura horiek Exonomastikako Batzordean. Munduko estatuen eta beraien hiriburuen izenak erabakitzeko (400 bat izen guztira) ia bi urteko eztabaida-prozesua gertatu zen. Batzordean hilean behin egiten genituen bilerak (bederatzi bat urtean guztira) estatu eta hiriburuei buruzko proposamenak banan-banan eztabaidatzen genituen, Elhuyarrek *Munduko Leku-izenak* liburuan emaniko zerrendatik abiatuta. Puntu batzuetan eztabaidak luzeak eta gartsuak izateaz gain, nahikoa zen bileraren batean Batzordeko euskaltzain oso batek gustuko ez zuen zerbait onartu izana atzera berriz jada onartutakoaz eztabaidan hasteko. Ez dut gogoan zenbat atzera-aurrera izan genituen «Egipto», «Libia» eta antzeko formak Batzordetik euskaltzainen Osoko Bilkurara proposamen moduan joateko. Gero, gure proposamena euskaltzain osoek aztertu eta hobetsi zuten, oro har, baina batzordeko bataila galdu zuten euskaltzain osoek Osoko Bilkuran beren iritzia, berriz ere, defendatu ahal izan zuten.

2. *Baliabide-eskasia*. Diru- zein giza baliabideen ikuspegitik Euskaltzaindiaren egitura oso ahula da, dituen bete-beharrei erreparatzen badiegu. Euskaltzaindiaren urteko aurrekontua 350.000.000 pezeta ingurukoa izanik ere, euskaltzainak eta batzordeetan lanean diharduten aditu gehienak beren borondatez ari dira lanean eta ez dute, dieta urri batzuk kenduta, sosik ere kobratzen. Amateu-

rrak dira, beraz, Euskaltzaindiaren lanetan. Beren ogibi-dea beste bat da eta Euskaltzaindiari horrek uzten dien denbora urria baino ezin diote eskaini. Alegia, frantsesaren eta gaztelaniaren akademietan bezala⁴.

Hori behar al du euskarak ala hebreeraren akademien kasuan bezala ehun bat profesional bertan lanean? Aurrerago ihardetsiko diot itaunari.

Euskaltzaindiaren aipatu disfuntzioek, noski, ondorioak dituzte euskalgintzan zein beraren protagonistengan. Zeintzuk?

1. *Etsipena*. Tamalez, euskaraz lanean diharduten profesionalen artean, hizkuntza bera lanbide ez dutenen artean zehazki, «*euskaraz ez dakit*», «*euskaraz ondo inoiz ez dut jakingo*» eta antzeko esaldiak gero eta maizago entzuten dira. Izan ere, profesional horiek etengabeko ikasi/detikasi prozesu batean murgilduta daude eta beren hizkuntz gaitasunari buruzko zalantza etengabeak eraginik deseroso eta artega sentitzen dira. Horrek etsipena eta amore ematea dakartza. Oraindik orain, euskal komunikabide baten arduradunetako bati honelako zerbait entzun nion: «*Euskaltzaindiaren azken arauak ikasteaz ez naiz arduratzen. Zerbait idazten dudanean zuzentzaileari ematen diot gero*». Etsipen edo utzikeria hau ez da anekdotatzat hartu behar, ni neroni tentatzen nau eta.

2. *Behin-behinekotasun etengabea*. Euskarari produktu informatikoei bezala gertatzen zaio: zerbait idatzi eta handik gutxira zahartuta gelditzeko arriskua du. Adibidez, 1997an Eusko Jaurlaritzaren Hezkuntza Sailaren EIMA programan hizkuntz kontrola pasatutako liburu batek 1999koa gainditzeko arazoak izanen lituzke⁵.

3. *Kalte ekonomikoak*. Kalte ekonomikoak maila askotan gertatzen dira. Edizio-munduan, esaterako, bi ikuspegitik azter daitezke kalte ekonomikoak. Batetik, material baten edizio berrituetan hizkuntz zuzenketa handiak egin behar izatea produktuek hizkuntz kalitate egokia izan dezaten. Arazoa hiztegietan, hizkuntz irakaskuntzarako materialetan eta antzekoetan areagotzen da.

Bestetik, material berrien produkzioan hizkuntz zuzenketak gero eta pisu handiagoa hartzen ari dira. Elhu-

yarren ohartu garenez, orain etortzen zaizkigun testuek duela hamar urtekoek baino hizkuntz zuzenketa gehiago behar dituzte, oro har. Hainbat arrazoi egon daitezke datu horren atzean (euskaraz idazten dutenen kopurua asko handitu denez, garai batekoen hizkuntz prestakuntza eta sentsibilitatea ez izatea egungoek, adibidez), baina goian aipatutako etsipen kontziente ala inkontzientea eta hizkuntzaren behin-behinekotasunak sortzen duen zalantza etengabea dirateke arrazoi nagusiak.

4. *Euskararen irudiari kalte egitea.* Aldian-aldean hizkuntz ereduari buruz komunikabideetan haizatzen diren kalapitak kokatzen dira hemen. Ez dira horiek bakarrik, alata, euskararen irudiari kalte egiten diotenak. Behin-behinekotasunak eragindakoak ere kontuan hartu behar dira. Zer pentsatuko du, bada, bere negozioaren iragarki ustez zuzenaren euskarazko testua hainbatetan aldatu behar izan duen dendariak?

5. *Erakundearen irudia.* Euskaltzaindiaren ospe eta irudiarengatik beragatik ere, aipatutako ondorio kaltegarri horiek guztiak erantzule bakarra izanen dute euskal gizartearen aurrean: Akademia bera. Hortaz, azti ibil daiteke Euskaltzaindia metatutako ospe-kapitala azkar higatu nahi ez badu.

Aurrera begira zer?

Egoera horren aurrean zer egin dezake Euskaltzaindiak? Eta gizarteak? Puntu honetan mirakuluzko errezetarik ez dago. Neronek proposamen batzuk jaulkiko ditut sendabide izan daitezkeenak, baina edozein direlarik ere Euskaltzaindiaren ajeen osabideak, eztabaida sakon eta zabala eskatuko dute aplikatu aitzin.

1. *Profesionalak, kudeaketa zuhurra eta baliabideak.* Corpora finkatzeko eta araugintzaren bizkortasuna eta eraginkortasuna emendatzeko lan-talde profesionalak behar ditu Akademiak. Profesional hauek ez lirateke Euskaltzaindiaren langileak izanen, lan jakin baterako beste erakunde batzuei (unibertsitateei, euskalgintzako taldeei, ad-

ministrazioei,...) alokatutakoak baizik. Ez nago, beraz, Euskaltzaindiaren funtzionarizazioaren alde.

Nire aburuz, euskaltzain ez diren hizkuntz profesional oso egokiak eta prestuak daude euskalgintzan eta Euskaltzaindiak horien jakinduria «zukutu» beharko luke euskararen normalizazioaren eta batasunaren mesedetan. Akademiaren eta euskalgintzaren arteko elkarlana sinbiosi ezin hobea izanen litzateke, gorago aipatutako arrazoiengatik bi parteek onura adierazgarriak lortuko bailituzkete.

Planteamendu honek, jakina, baliabide ekonomiko ugariagoak eskatzen ditu. Bi ikuspegitatik aztertuko dugu auzia. Izan ere, euskararen normalizazioari eta batasunari diru gehiago esleitu ahal izateko urrats batzuk Euskaltzaindiak berak egin behar ditu eta, beste batzuk, noski, gizarteak administrazio publikoaren bidez.

Lehenik eta behin, Euskaltzaindiak oraingo baliabide ekonomikoak zuhurrago kudeatzen hasi beharko luke eta horien zatirik handiena corpusaren araugintzari esleitu beharko lioke. Esan nahi baita, zeregin horrekin zerikusituzena ez duten ekitaldi eta jarduera akademikoak (omenaldi, argitalpen,...) minimora ekarri beharko lituzke edo, are gehiago, guztiz baztertu. Erabaki gogorra da jakina eta askoren gustukoa ez da izanen. Dena dela, krisi-egoerei aurre egiteko (eta krisi-egoeran dago corpusaren normalizazioa) tankera horretako deliberoak hartzea beste biderik ez dago.

Horiek guztiak horrela eta, egungo egoitza-banaketa egokiena denentz aztertu beharko luke. Zentzurik ba al du Euskaltzaindiak egoitza nagusia eta lau ordezkartza izateak? Ez dut uste. Izatekotan, Euskal Herriko egitura administratibo bakoitzeko bulego bana izatea nahikoa eta sobera izanen litzateke.

Era berean, Euskaltzaindiak gizartean duen ospe eta tokia baliatuz merkataritza-politika oldarkorragoa obratu beharko luke diru-iturri pribatuak lantzeko eta lortzeko. Horretarako kudeaketa enpresarialagoa eta marketing-ukitu handiagoarekin beharko luke. Jardunbide horrek egitura-aldaketak ekarriko lituzke, hain segur.

Bigarren ikuspegitik, Euskaltzaindiari corpusaren normalizazioaren gidaritza onartzen dioten erakunde pu-

blikoek onarpen hori dirutan ere haboro gauzatu beharko lukete. Esan nahi baita, egun esleitzen dizkioten baliabide ekonomikoak baino ugariagoak eskaini beharko lizkioke-tela: *de jure*-koa *de facto*-ko bihurtuz. Bestela, iruzurra egi-ten ari zaizkio gizarteari eta Akademiari berari ere⁶.

Puntu honetan, gizarteko beste sektoreei ematen zaizkien dirulaguntzak eta euskalgintzari ematen zaizkie-nak alderatu beharko genituzke, apika. Gerorako lagako dut, ordea.

Jakina, diru gehiago izateak ez du, halabeharrez, gau-zak bizkorrago eta eraginkorrago eginen direnik bermatzen. Beraz, Euskaltzaindiak erabakiak hartzeko prozedu-rak sakon aztertu eta aldatu beharko ditu, euskaltzain osoen «boterea» murriztea badakarte ere. Goian aipatuta-ko Exonomastika Batzordearen kasua ez ei da salbuespena.

Azken finean, aipatutako talde profesionalak hartu beharko lituzkete corpusaren normalizazio eta estandari-zazioari buruzko erabakiak. Beraiek landu eta eman be-harko lituzkete arauak. Ondorioz, euskaltzainek oniritzia baino ez liekete eman beharko. Prozedura hau guztiz ira-gankorra izanen litzateke, corpusaren normalizazioaren oinarri garrantzitsuenak ipini arte.

2. *Bost urteko plan estrategikoa*. Corpusaren normali-zazioak ahalik eta denbora-tarte motzena iraun behar du. Beraz, euskararen batasunaren oinarrizko arauak emateko prozesuari denbora-epe bat jarri beharko litzaioke; esate-rako, bost urterako atondutako plan estrategiko baten bi-dez. Plan horretan bost urteren buruan konpondu beha-rreko hizkuntz arazoak zehaztuko lirateke eta baita beha-rrerako azpiegitura eta baliabideak definituko ere.

Nire ikuspegitik balizko plan horrek helburu hauek izan beharko lituzke, besteak beste:

- 45.000 sarrera inguruko hiztegi batu definizioduna osatzea. Hain zuzen ere, sarreren formak eta beren adierak zehaztea. Ez litzateke inondik inora hiztegi historikoa izanen, modernoa eta egungoa baizik. Hiztegi hau, nolabait, Real Academia Españolaren hiztegiaren pareko zerbaiten lehen oinarria izanen litzateke.

- Gramatika arau-emailea finkatzea.

- Eratorpenaren itsasoan argi egitea: aurrizki eta atzizkien erabilera zehazten ahalegintzea, hain justu.

- Pertsonaia historikoen izenak emateko arauak finkatzea. Esaterako, Gaztelako erregea Alfonso X. Jakituna edo Alfontso X. Jakituna.

- Gertuko exonimia finkatzea. Adibidez, nola dira euskaraz *Nájera* edo *Arette*?

3. *Askotariko oharra*. Euskaltzaindiak lan egiteko obratzen duen prozedura edozein delarik ere, behean zerrendatzen diren puntuak kontuan har ditzan eskatuko nioke. Izan ere, erabiltzaileoi mesede eginen digula uste dut.

- Orotariko Euskal Hiztegiaren datu-basea jende guztiaren eskura jartzea. Alegia, edozeinek eroso eta erraz kontsultatzeko moduan egon dadin. Interneten *on-line* jartzea izan liteke modu bat. Horrela, euskalgintzan lanean dihardutenek (hiztegitileek, lexikografoek, hedabideetako hizkuntz arduradunek,...), euskarari buruzko informazio historiko ezin hobea izanen bailukete beren lana zuzenagoa eta eraginkorragoa izan dadin. Era honetan, pertsona horiek delibero erratuak hartzea gaitzago izanen lukete eta, ondorioz, Euskaltzaindiak «zuzentze-lan» txikiagoa egin beharko luke, ostera⁷.

- Erabakiak eta gomendioak multzoka ematea eta ez tantaka. Horrela, arestian aipatutako behin-behinekotasun psikologikoa gutxituko litzateke. Ene ikuspegitik, errazago jartzen da jendea ikasten barneratu beharrekoa mugatuta eta definituta dagoenean, etengabe emendatzen ari den zerbait denean baino.

- Erabakietan soziolinguistika eta atzen hogeitun jorrotutako bideak eta landutako hizkuntz baliabideak gehiago kontuan hartzea. Azken bi hamarkadetan euskaraz aurreko lau mendeetan baino gehiago izkiriatu izanaz gain, orain arte jorratu gabeko esparruak landu dira, zientzia eta teknikarena esaterako. Euskara normalizatzeko eta batzeko ahalegin izugarria egin dute idazleek, irakasleek, kazetariak, hiztegitileek eta gainerakoek. Batzuetan arazoei emaniko irtenbideak erratuak izan dira, baina, oro har, aski proposamen txukunak egin dira. Maiz, proposamen

horiek ez direla kontuan hartzen, edo, are gehiago, nahita baztertzen direla dirudi⁸.

Ez dut nik esango Euskaltzaindiak hartzen duen erabakia ez denik linguistikoki onena, ezta hurrik eman ere. Alabaina, gizartean bolo-bolo ibili dabiltzan formak, hizkuntzaren senaren kontra ez doazenean kontuan hartzeak mesede eginen lioke normalizazio-prozesuari: adibidez, isla/islada bikoteak eta zenbakien idazkerak sortu dituzte horrelako auziak⁹.

Hizkuntzaren ikuspegi diakronikoa baztertu behar dugunik ez dut esan nahi. Gure idazleek idatzitakoan altxor preziatua daukagu eta iturri horretan edan behar dugu, baina jabe gaitezen gure literatura zein kamutsa izan den. Erlijio-gaietatik at, apenas izan dugu produkzio adierazgarririk XX. mendearen bigarren zatia arte. Zer esanik ez zientzia, teknologia eta bestelako jakintzak aipatzen ditugunean! Beraz, hizkuntz tradizioak muga jakin bat du eta hori neuritzen jakin behar dugu. Axular, Leizarraga, Mogel eta enparauen ekarpenak pisuzkoak izanik ere zeharo mugatuak dira formula matematikoak irakurtzeko edota ioi-plasmaren jokamoldea azaldu behar denean. Puntu horietan, atzen hogeitaz urteotakoa dugu tradizio bakarra, gustatu ala ez gustatu¹⁰. Maiz, iraganak haboro lilurutzen gaituela uste dut.

Ondorioz, ikaste-/desikaste-prozesuak saihestu behar dira, gorago aipatu den etsipena eragin nahi ez bada, behintzat. Hortaz, ikuspegi soziolinguistikoak linguistikoak bezain pisuzkoa izan beharko luke delibero bat hartzeko unean.

- Ahal dela erabakiak bide bakarrekoak izatea. Adibidez, ahoskatzean «ez nuke» eta «enuke» forma biak zilegitzat jotzean erabiltzailearengan zalantzak sor daitezke zilegi ez diren beste bikote posibleen aurrean. Euskara idatziari lotzen bagatzaizkio gauza bera esan daiteke «-(e)z gero/ezkero» aukerei buruz. Horrelako aukerek ez diote, printzipioz, batasunari aberastasunik ekartzen eta, gainera, erabiltzailearengan duda-sortzaile izateaz landa, sesio-iturri izan daitezke; lehen aipatutako «bait-» lekuko.

- Erabakiak gizarteratzeko baliabide eraginkorragoak erabiltzea. Oraingo formatua, karpetak alegia, oso astuna

da erabiltzaile arruntarentzat. Bilaketa ez da erraza eta, gainera, informazio gehiegi ematen da. Adibidez, erabiltzaile gehienei arauak eta gomendioak emateko erabili diren argudioak ez zaizkie interesatzen. Beraz, arau edo gomendioa huts-hutsik kaleratzea egokiagoa izan daiteke.

Bestetik, Euskaltzaindiaren arau eta gomendioen itsoan murgiltzen denak tresna eraginkorra eta bizkorra behar du gura duena aurkitzeko¹¹. Bilaketa-motore egokia duen Internet bidezko *on-line* kontsulta-sistema bat izan litzateke egokiena. Honi urtean behin eguneratutako CD-ROM bat erants dakioke.

Erabakiak gizarteratzeko baliabide egokia lau bat orrialdeko berripaper bat izan daiteke. Honetan, aldiro-aldiro erabaki eta gomendioak bilduko lirateke erraz azalduta eta adibidez hornituta. Helburua da, euskalgintzako mota guztietako eragileek (kazetariak, irakasleak, ikasleak, profesionalek,...) euskararen batasun-prozesuan Euskaltzaindiak hartutako erabakien berri zehatza eta eskuragarria izan dezaten. Halaber, hizkuntzaren erabileran eragina izan dezaketen hainbat erakunderekin (Hezkuntza Sailarekin, AEKrekin,...), hitzarmenak sina daitezke berripapera zabaltasunez eta eraginkortasunez heda dadin.

Atzen hitzak

Nik azpimarratutakoa zein beste edozein plan abian jartzen bada ere, hori gauzatzeko aski baliabide izanen dela segurtatzea da garrantzitsuena.

Ez naiz horri buruz oso baikor. Administrazio publikotik dirutza handiak bideratzen dira sektore ekonomiko hau edo beste hura indartu, sendotu edota zabaltzeko. Inbertsioak egiteko ez dago enpatxurik. Enpleguari eustea, enplegu-sortzea sustatzea, industri sarea sendotzea, lehia-kortasuna handitzea eta antzeko arrazoiak usatzen dira inbertsio horiek justifikatzeko; guztiz bidezkoa dena, bi-denabar. Aitzitik, kultur alorrean emaniko diruak ez dira inbertsiotzat jotzen, kultur azpiegiturak eraikitzeak izan ezik. Antza, kultur alorrean ez da enplegurik sortzen,

ez da lehiakortasuna emendatu behar,... Nik dudarik ez dut, euskalgintza gure herrigintzaren zutarri estrategikoa izateaz gainera, euskararen normalizazioan eta batasunean eginiko inbertsioek etekin ekonomiko garrantzitsuak izanzen lituzketela. Politikariek ere, argi baleude, ikusi beharuko lukete hori, baina ikusi nahi ez duena baino itsu handiagorik ez dago...

Euskararen batasunean gizarteak ere zeresan handia du. Alferrik dabil Euskaltzaindia araugintzan zintzo eta arauak jendarteratzeko ahaleginak egiten, gero, gizarteko agenteek arau horiek ikasteko ahaleginik egiten ez badute. Hizkuntzaren kalitateari buruz berealdiko kontraesanean bizi da euskal gizartea. Kalitatearen aroan bizi ei gara. Kalitate-labelak lortzeko teman dabil gure gizartea. Aitzitik, hizkuntzaren kalitateak ez du labelik, inguruari begiratzan badiogu bederen. Zein motza eta kamutsa den euskaraz lan egiten duten irakasle, kazetari eta profesional nahikotxoek euskarazko jarduna!¹² Euskaraz edozerk balio du, itxuraz. Auzi horretan badu euskal gizarteak gogoetagai, Iñaki Murua bertsolariak berriki *Argia*-n idazten zuen legez.

Gaizki esanak barkatu eta ongi esanak kontuan hartu. ♣

1. Euskaltzaindiaren itzala euskalgintzan batzuetan handiegitzat jo daiteke. Euskaltzaindiaren *gomendioen* aplikazioaren kontura, ba al da euskal idazlerik hemengo edo hango hizkuntz arduradunarekin sesiorik izan ez duenik gomendioari jaramonik egin nahi izan ez dionean?
2. Honen adibide egokiak «bait» lotuta edota bereiz idaztearen inguruko atzera-aurrerak edo zenbakien idazkuntzan batasun ia erabatekoaren kontra egitea dira.
3. Atzen datuen arabera epe hori are gehiago luza daiteke.
4. Esan beharra dago Euskaltzaindiak badituela egituran bi talde profesional: Orotariko Euskal Hiztegiaren diharduena bata, eta Euskal Herriko Hizkuntz Atlasean bestea. Zeregin horietan 90.000.000 pezeta erabili zituen 1997an. Hala ere, profesional horiek ez dituzte erabakiak eta gomendioak ematen; informazioa bildu eta prozesatzea da haien zeregina.
5. 1996an argitaratu ziren *Elhuyar Hiztegia* zein *Hiztegia 3000*. Biak ez dira, jada, anitz puntutan hizkuntz zalantzak argitzeko egokiak, merkatuan dauden hiztegi elebidun onenak izanik ere.
6. Hain segur, gure arduradun politiko askok pentsatzen dute Euskaltzaindiari urtean 350 milioi pezeta ematea nahikoa eta sobera dela gure Akademiak bere zereginak bete ditzan eta, gainera, lasai asko geldituko dira. Beste batzuek zarrastelkeria hutsa dela pentsatuko dute. Dena dela, euskara gure herriaren funtsezko osagaia eta bereizgarria dela pentsatzen duten horiek duda-muda gehiago izan beharko lituzkete euskararen batasunaren abiadari so eginez, bederen. Nik, egia esan, zalantza dut eta euskarari emaniko diruari kontzientzia lasaitzeko limosna-kutsua hartzen diot sarritan.

Dena dela, gauzak aldatzen hasi dira apika. Izan ere, Eusko Jaurlaritzaren Kultura Sailak dirulaguntza berezia luzatu dio aurreten Euskaltzaindiari azpiegitura informatikoa gara eta osa dezan.

7. Euskaltzaindiak Eusko Jaurlaritzaren Kultura Sailarekin sinatu berri duen hitzarmenaren ondorioz, Akademiak Orotariko Euskal Hiztegiaren informazioa publikoagoa egin behar du; hiztegiak, ikerlari eta abarren esku jarri behar du, hain justu. Alta bada, egun (1999-9-30), Akademiak ez du oraindik hori egiteko prozedurarik ezarri.
8. Duela urte batzuk «euskara batua egiteko azken hogeita bost urteotako produkzioa ez dela kontuan hartu behar» esaten entzun nion euskaltzain oso ospetsu bati. Harrapa ezak/n hori!

Senex aldizkarian (21. zenbakia, 29. or., 1999) Karlos del Olmo itzultzaileak idatzitakoaren bi pasarte ekarriko ditut hona bete-betean asmatzen duela uste baitut.

«...Aspaldi honetan euskararen halako fundamentalismo garbize bat dago indarrean. Kontua, berez, ez lihoake urrunegi jarre-ra horiek erabakimenik izan ezean. Baina, zorigaitzez, horrelako

jarrera garbizaleak, lexiko zein joskera aldetikoak, dituztenek akademia ofizialean arauak emateko ahalmena dute. Eta ondorioz, benetan dabilen euskarari mugak jartzekoa...

...Gaurko euskara ez da aurreko mendeetako, arauemaile batzuen iritziak iritzi eta apetak apeta. Hizkuntzaren kalitatea eta hizkuntza bera mehatxaturik daudela esatean, zein balizko euskaraz ari gara? Inongoa ez denaz? Inoizkoa ez denaz? Norberarena ez denaz?...

9. Euskaltzaindiak «hogeitamar» eta modukoak baztertu zituen eta «hogeita hamar» hobetsi. Ez zien aurreko urteetan eskolan, administrazioan, finantzetan zabalduko tradizioari eta eraturako batasunari jaramonik egin. Forma bataren zein bestearen zilegitasuna bera da, hizkuntzaren senaren ikuspegitik. Beraz, gizartean zabalduko formari hobespena emanik ez zion gure Akademiak kalterik eragingo euskarari. Aitzitik, kalte egin zien gizartean zebilen forma batua ikasitako guztiei eta, besteak beste, zenbakien idazkuntza gizarteratzen (txekeen idazkuntzaren bidez) dirutzak inbertitutako banku eta aurrezki-kutxei.
10. Zorionez, Gabirel Jauregik ez zuen tradiziorik sortu, bere lana estimatzekoa izan bazen ere.
11. Horrelako zerbait egin nahi izan da 1998.aren amaieran argitaratu zen CD-ROMarekin. Ez du karpetek baino erabilgarritasun handiagorik eta itxurakeria baino ez da. Orrialde hauetan bertan Luis Fernandezek esandakoarekin bat nator.

Egun hauetan komunikabideetan argitaratu denez, Jagon sailaren ekimenez badago kontsulta telematikoak egin ahal izateko sistema bat abian jartzeko asmoa 2000. urtean. Zorionak!

12. Barka nazaten kazetariak, baina beren jarduna oso publikoa denez erraza da beren artetik adibideak ateratzea. Adibidez, «gol berri bat» esaten jarraitzen duen kirol-kazetariak, handik eta hemendik gaizki esana dagoela behin baino gehiagotan azpimarratu denean, soldata gutxiagotzea mereziko luke profesional ona ez dela frogatzen duelako. Gaztelaniazko komunikabide batean lan egingo balu, txiste-kontalari guztiek haren lepo egingo luke te barre. Gure artean, ordea, harro ibiliko da profesional ona delakoan. Dena dela, kasu horietan, utzikeria berarena soilik den edota bere nagusia ere baden eztabaida daiteke.

Egunen
gurpilean

kultura • 199

Grass, ezkor aktiboa • Sortzaile isilduak • Eskolaratze gabeak

ALBERTO BARANDIARAN

literatura • 205

Hau da fandango, biba Durango! • *Doctor laboris causa*

- Bazterretik erdira • Amaitu al dira poetak?
- Itzultzaileei ohore • Modan ote dago autobiografia?
- Agur eta banoa

XABIER MENDIGUREN ELIZEGI

ikuskizunak • 211

- Alkatea eta Moliere • Sinfonikoen hipoteka
- Iparreko kale antzerkia • Magazinen bonbaketa
- Biba pastorala

IMANOL AGIRRE

soziolinguistika • 218

- Euskal departamendua • Euskararen prospektiba
- Atxikimendua eta erakundea

ERRAMUN BAXOK

telepolis • 225

- Posta zerrenda euskalduna • Zailtasunak, oztopoak
- *Egunkaria* kolore biziz • Telebista udazkenean

LUIS FERNANDEZ

Grass, ezkor aktiboa

Camilo Jose Celak ederki laburbiltzen zuen bere azken nobelaren aurkezpenean: «Nobel Sariarekin beldurra sartu zitzaidan». Hamar urte joan zitzaizkion idatzi nahi zuena idatzi arte.

Oso esaldi aipatua da Nobelaren ondotik idazleek ez dutela ezer taxuzkorik produzitzen. Gertatzen zaie txirringulariei bezala, Munduko Txapelketako elastikoa jantzi eta akabo. Urte horretan bederen, akabo.

Ez Celak bakarrik baina Gabriel Garcia Marquez, Octavio Paz, Kenzaburo Oe edo Jose Saramagok berak, azken urteetan saria jaso dutenen artean, onartu izan dute noiz edo noiz saria beldurgarria dela, sormen lanerako oztopo handia. Hortik aurrera, bete beharreko konpromisoak direla, datozen lanek lehengoak gaingitu behar dituztela-eta horregatik kezka direla, ardura handiak direla, joan eta bila zer baina blokeatu egiten dira. Askotan benetako zoritxarra da —artistikoa jakina— zorioneko izendapena.

Ez dakit zergatik, baina iruditzen zait hori ez zaiola Günter Grassi gertatuko. Tema berezia du gizonak, idazteko grina ez oso ohikoa. Badaki literatura ez ezik egin beharreko lana egiten ari dela, ezinbesteko zeregina dela berea. «Memorioa emateko obligazioa daukat» esan zuen noizbait. Obligazio hori da bere pertsonalitatearen funtsa.

Latorrizko danborra lanaren bidez izan nuen bere pro sarekin lehen harremana, ia denek bezala pentsatzen dudanez, eta liburu hark ireki zidan Alemaniari buruz ikuspegi berria, norbaitek paisaiaren gainean leihoa zabaltzen dizunean bezala. Orduan mirestuta nengoen erdialdeko europarrekin. Miresten nuen —eta dut— euren historia, euren kultura, euren tradizioa. Alemaniarrak beti iruditu zaizkit benetako europar bakarrak, irudi lukeelako beti egon direla hor, beti izan direla alemaniar. Hegoaldeko herrialdeak mediterraniarrak dira europarrak bainoago eta Frantzia ha-

rroegia da ingurukoekin etiketa komunak partekatzeko. Ingelesak, horiek aparte bizi nahi izan dute beti. Alemania izan da denen erdian egon dena, kultura aberats eta joriarren sortzaile eta, nola ez, inperialismoaren bultzatzailea ere.

Grassek hori guztia erakutsi zidan argiago. Erakutsi Alemaniako herrialde ezberdinen arteko aldeak eta alemaniar izatearen kontzientzia sendoa ere.

1945etik Alemanian jendea ahalegindu da iragana ahazten, iragana akabatzen, baina hala eta guztiz ere, 1968an gazteak ziren belaunaldiak jada kontuak eskatzen hasi zitzaizkien gurasoei. Garbi dago gaur egungo gazteek ez dutela Auschwitzzen gertatu zenaren kulparik, baina haiena da ardura krimen haiek errepika ez daitezen.

Erditze mentalak edo alemaniarrek desagertzeko bidean izan zen bigarrena. Grass, orduan, hipotesi batetik abiatzen zen. Idazlea Txinan da, bidaian, eta bat-batean burura etortzen zaio galdera: zer gertatuko zen alemaniarrek 950 milioi izango balira, eta ez 80? Erantzutean mamu guztiak askatzen ditu Grassek: tradizio prusiarrak berpiztuko lirатеke seguru aski eta alemaniarrek ahaleginduko lirатеke berriro mundua administratzen.

Hau da bere literaturgintza osoan, batez ere azken urteetakoan, hegaka dabilen txoria: alemaniarren historiari buruz hausnarketa sakona.

Europak iraungo badu irekia behar du. Europako unerik onenak izan dira ulertu duenean kultur arragoa dela.

Hori da *Seinale txarrak* eta *Lur eremu zabala* azkenotako bi nobelen muina. Grass, azken finean, bere herriaren iraganari begira dago beti hain zuzen eginiko akatsak errepika ez daitezen. Beti agertzen da inperialismoa eta autoritarismoaren ideia, alemaniarrek euren lurraldean txiki sentituko balira bezala ingurukoa ere bereganatu beharra. Grassek ohartarazten du bere herria ondoko herrien tutore —batzuetan asmo onez, bestetan indarrez— bihurtzeko grin aseezinaz.

Horregatik da horren eztabaidatua, horregatik da polemikoa. Bi Alemanien arteko batuketaren kontra hitz egin zuen Berlingo Harresia erori baino askoz lehenagotik,

eta beti esan du bi estatuak komun duten gauza bakarra kultura dela, literatura. Nazio bat dela, bai, baina —horra hor paradoxa!— horren gainean ezin dela estatu bakarra eraiki. Estonagarria dudarik gabe hemengo askorentzat.

Grass ere askorentzat gogaikarria da eguneroko gai askoren aurrean duen jarrerarengatik. Esate baterako, NATOk Kosovon eginiko bonbardaketen alde azaldu zen hasieratik, eta behin baino gehiagotan esan du ez dela bakezalea, erabateko desarmaea ez dela erreala. Kosovokoarekin hartu zuen ardo botila eta kandela eta hitzaldiak ematen aritu zen plazetan eta lokal publikoetan.

Nobelarengatik lortutako dirua Kosovoko ijitoei emango diela iragarri du.

Horrek —eztabaidatua izatea, intelektualaren kontzientzia kritikoa— egiten du gizona interesgarri. Alemanian jada esan dute Nobel Saria berandu heldu dela, *Latorrizko danborra* dela bere lanik onena, horrek gaindituko duela Historiaren epaia, baina hortik aurrera behera joan dela bere literatura.

Liburu zailak egin ditu azkenotan, egia da, erreferentziak etengabekoak direlako Alemaniako historiaren gainean, eta barrura begira —alemaniarrei begira— idazten duelako beti baina, beste Nobel askorekin lehenago gertatu den bezala —gogoratu Hemingway, Sartre, Neruda—, historiara pasako da Saramago, Derek Walcott edo N. Mahfuz baino askoz ere gehiago, berari ez diolako minik egingo sariak. Intelektualaren zentzu zabalean, bere literaturaren bidez ez ezik bere hausnarketa eta gogoetekin islatuko dituelako mende bukaera honen kezka eta ametsak.

Ezkorra nahiz berez, baina horrek ez du esan nahi geldo edo nagi. Jende mugituena ezkor eta eszeptikoak izaten dira, idealistek, konturatzen direnean utopia ezin dela oso-osorik lortu, etsia hartzen baitute, indargetzen dira eta ziniko bihurtzen.

Sortzaile isilduak

Oso interesgarria Enrique Vila-Matasek irailaren bukarran isiltasuna aukeratu zuten idazleen inguruan Koldo Mitxelena eman zuen hitzaldia. Kataluniarrak aletu zituen zenbait adibide, arrakasta izan arren idazteari utzi ziotenena. Ondoan zuen Bernardo Atxaga, hain zuzen ere goitizeneri utzi eta aurrerantzean benetako izena hartuko duela iragartzen ari dena.

Vila-Matasek aipatu zituen Rulfo, Rimbaud, Sokrates edo Leviren kasuak, eta haien arrazoiak. Denak dira arrunt diferenteak, eta ezin da, horregatik, gaiari buruz teorizatu. Gehienek ez zuten inoiz arrazoi konkreturik eduki, gainera, eta galdetu zitzaienean gezurra esango zuten dudarik gabe. Batzuk aipatzearren, Rulfok utzi zion idazteari istorioak kontatzen zizkion osaba hil zelako, Rimbaud nekatuta zegoelako aluzinazioak deskribatzeaz eta Ferran Lerin poeta kataluniar iraultzailea putreak zaintzera joan zelako Jacara.

Gutxienez horiena bezain interesgarria da idatzi arren, asko idatzi arren, inoiz argitaratu ez dutenen kasua. Ez txarrak direlako, edo manuskritoak galdu direlako editoreen paper pilen artean, baina inoiz ez dutelako argitaratu nahi izan.

Ezagutzen dut azken hamar urteotan, egunero, orduak eta orduak idazten eman duen lagunaren kasua. Eguneko zereginak bukatu eta esertzen da egongelako bazterreko mahai txikian, pizten du flexoa, eta eskuz has ten da zirriborratzen egun osoan burura etorri zaiona: filosofia, erlijioa, politika, baita kontu txikiak ere... Milaka orri ditu jada papereratuta, juzkuak gehienak, iritziak. Gaur egungo gizartearen gainean benetako ikuspegi pertsonala.

Ez du inoiz argitaratuko. Berak ez, ez baitu egiten argitaratzeko. Ez zaio inoiz burutik pasa etxeren batera eraman eta galdetzea. Segur naiz kaleratuko lioketela.

Badute harremana bi jarrerok. Irakurtzen ez bada, balio al du literaturak? Irakurlearengana iristen ez bada, literatura ote da idatzitakoa? Ezetz ematen du. Eta, hala ere, idazleak dira denak, isildu direnak eta kaleratzen ez

dutenak. Landu egiten dituzte burutazio hutsak, eta forma ematen diote gero. Batzuek gordetzen dituzte betirako gogoen kutxan, besteek atera eta lumaren puntan jartzen. Baina denek bizi dute sormena, maite dute sortzea eta horrek kentzen dizkie lo-orduak.

Akaso haien arrazoia izango da Vila-Matasek berak aipatu zuen idazle batena, esaten zuena formaren moralara zela idazteko arrazoi bakarra. Hau da, ondo eginiko gauzek ematen duten plazerra.

Ez dute pentsatuko, baina pentsatuko balute zenbat idazki txar kaleratu diren historian zehar...

Eskolaratze gabeak

Zirrara berezia egin zidan haurra ez eskolaratzeko erabakia hartu duten gurasoen berriak. Espainiatik iritsi zitzaidan. Hiru urteko mutikoa Interneten bidez jasotako materialarekin hezi nahi dute gurasoek, ordutegirik eta diziplina berezirik gabe, baina beti ere atentzio guztia eskainiz haurrak berak hauta dezan interesatzen zaiona edo ikasi nahi duena. Hezkuntza arduradunak, jakina, asaldatu egin dira berehala, eta mutikoa egungo gizartetik baztertuta uzteko arriskua azpimarratu dute.

Estatu Batuetako eskola baten jarraitzaileak, dozenaka batzuk dira jada Espainian haurrak eskolara eramaten ez dituzten gurasoak. Nahiz eta legeak dioen derrigorrezkoa dela eskolaratzea, eta gurasoak epaitegietara eraman daitezkeela haurrak eskolara eraman ezean, kasu honetan zenbait epailek jada onartu diete gurasoei etxean hezteko eskubidea.

Oso gai konplexua da, eta interesgarria. Ezbaian jartzen ditu hezkuntzaren beraren mugak, bere jomugak eta asmoak, eta oso hausnarketa teoriko erakargarria mahairatzen: ze neurriraino da eztabaidea eskolaren onura?

Oinarrian dagoen galdera da eskola, toki fisiko gisa ulertuta, ote den haurra hezteko toki egoki bakarra. Hori ukatzen duten gurasoek diote hurrek hautatu egiten dutela ikasi nahi dutena, eta haiek direla euren aisialdiaren

kudeatzaileak. Pentsa zitekeenaren kontra, aukera hori ematen zaienean umeek ez dute inola ere egun osoa jostaketan, olgetan, nagi ematen, baina denbora hobeto banatzen dute, eta dibertitzen dira hezkuntza prozesuan zehar. Hor ere egon daiteke koska. Dibertitzea, eta ez bakarrik jostaketan.

Hezkuntzako profesionalek azpimarratzen dute ordea sozializazioa, hau da, jende ezberdinekin harremanetan ikasten diren baloreak, horiek soilik eskolan hartzen direla, eta funtsezkoak direla etorkizuneko gizarterako.

Datozen urteetan garrantzia izango duen eztabaida, dudarik gabe. ♣

Hau da fandango, biba Durango!

Daten argibidea ezer baino lehen: urriaren 1erako eskatu didate artikulu hau, beraz ezin eskuratu, eta are gutxiago irakurri, Durangoko Azoka bezperan aterako den nobedade zaparrada. Nik entzun egin dut, badatozen liburuen berri: Inazio Mujika Iraolak zerbait berria omen du aspaldiko partez (zorionak, eta bejondeigula haren zale guztioi!); Lourdes Oñederra fonologiako irakasleak ere fikziozko obra bat aterako omen du, estreinakoa, *Oh! Euzkadi*-ren garaietatik barruan zeukan harrari jaramon eginenez edo; Joxe Azurmendi beste saio liburu batekin dator-kigu, beti bezain zirikatzaile eta aztoratzaile. Nik gomen-datu edo gaitzetsi beharrik gabe, liburu dendetan izango dituzue eta irakurri beldurrik gabe.

Doctor laboris causa

Deustuko Unibertsitateak *honoris causa* doktore izendatu behar du Antonio Zavala, izendatua izango du hau kalera-tzerako. Protokolo hutsezko omenaldiak dira horrelakoak askotan, baina gutxi izango dira, zinez, hain mereziak.

Berrogei bat urte izango dira Zavala liburuak idazten eta argitaratzen hasi zela. Bitarte horretan, zenbat liburu? Inork hamarretik gora idatzi dituenean «ezin konta aha-la» esan ohi dugu, ez dugulako denak irakurtzeko astirik edo modurik izango. Zavalak, berriz, dozenaka ez, zientoka atera ditu liburuak: 300etik gertu izango ditu Auspoa sailak, eta horietatik erdia edo bere izenpea daramatenak. Zavalaren kasuan, dena dela, ia bereizi ezina da non amaitzen den idazlea eta non hasten editorea, batean zein bestean berbera izan baita bere asmoa: herri literatu-
ra jaso eta ezagutaraztea, bertsolari eta herri kontalarien lanak bildu eta plazaratzea.

Gaur egun normala iruditzen zaigu denoi bertso altxorra jasota eta sailkatuta egotea, hiriburuetan bibliotekak edukitzea edo euskarazko irrati-telebistak eskura izatea bezain egunerokoa: denok dauzkagu aukeran zerbitzu horiek, eta norberak erabakiko du gero zer edo noiz interesatzen zaion. Diferentzia handi bat dago, ordea: bibliotekak eta irrati-telebistak jende askoren ahaleginez eta diru publikoz sortu diren bezala, herri literaturaren bilketa izugarri hori pertsona bakar batek egin du, inoren laguntzarik gabe: Antonio Zavalak.

Zavalari buruzko gauza gehiago jakiteko egoki izan liteke *Bertsolari* aldizkariaren azken zenbakia irakurtzea, ale monografikoa eskaini baitiote. Zavalaren lana ezagutu nahi duenak, berriz, kaleratu berriak ditu haren azkeneko bi liburuak, Auspoa sailean: *Auspoaren auspoa III*, bere hitzaldiak biltzen dituenak, eta *Oiñez eta jakin miñez II*, bere ibilaldietan oinarrituriko artikuluak.

Badakigu txaloak maite ez dituenak, eta ez naiz luzatuko beraz esana dagoena beste modu askotan aipatzen. Horrenbestez, bi hitzetan laburtuko dut nik eta euskaltzale guztiok esateko daukaguna: eskerrik asko.

Bazterretik erdira

Liburu eta gai batzuen aipamena ia ezinbestekoa da. Beste batzuenak, berriz, ia ezinezkoa. Hots, badira liburu batzuk, dela gaiagatik, dela argitaratu den moduagatik edo tokiagatik, ahazturik gelditzen direnak. Donostiarzentrismoak izango du erru puska bat horretan, baina edozein zentrok sortzen du nahitaez bere periferia. Honakoa, bazterrean geratu diren liburu horietako batzuk gogorarazteko saioa da. Irakurlearen lana izan beharko du gero haiek eskuratu eta irakurtzea.

Koldo Zuazok idatzia da *Arabarrak euskararen herrian*. Eibartarra da Zuazo, Bilbon bizi dena eta Gasteizen lan egin, Filologia Fakultatean. Bereak dira azken aldiko dialektologia lan interesgarrienetakoak, bai berak eginak bai ikasleei zuzendu dizkien tesiak. Interes zientifikoaz gain, eus-

kararen promozio sozialak ere biziki kezkatzen du, eta horren erakusgarri da aipatutako liburua, datu historiko eta linguistiko ugari dituena, baina batez ere hizkuntz komunitate baten bizinahia eta itxaropena adierazten dituena.

Joxemari Velez de Mendizabal ere arabarra da, Aramaiokoa, eta bere herriaren domina jaso berria duena, urteetako lanaren sari gisa. 25 urte baitaramatza Velezek euskal baratze koxkorra aberasten, eta 25 urte hauetan ateratako artikuluen hautaketa bat kaleratu berri du: *Mende laurdena*. Egilearen pentsamendua eta kezkak ezagutzeko ez ezik, Franco oraindik bizi zeneko hartatik gaur arte herri bezala izan dugun bilakaera ikusteko ere balio duen bilduma. Beste gauza bat ere azpimarratuko nuke nik, egilearen merezimenduen artean: komunikabide mota guztietan idatzi duela; oker egon naiteke baina esango nuke ez dela izango euskal prentsarik Velezi artikulua eskatu eta ezezkoa jaso duenik, dela herri aldizkaria dela medio nazionala, eskuindarra nahiz ezkertiarra. Bere jokaera bezain zabala da liburuan jorraturiko gaien aukera ere.

Zuetako askok gogoratuko du *Orhipean* izeneko liburu liluragarri bat, testuz eta marrazkiz euskal herrietako kultura eta bizimodu tradizionalaren erakusketa zabal eta maitasunez betea egiten zuena. Xamar zuen egileak izena (Juan Carlos Etxegoienek ezizena, hobeto esanda), eta askotan galdetu izan diot neure buruari zertan ote dabilen, ez ote duen besterik idazteko asmorik (astero *Argia*-n Asisko Urmenetarekin batera egiten duen irri-marrazkiaz gain). Egin du bada beste liburu bat, bitxia oso, baina aurrekoarekin zerikusirik ez duena. Bere sorterri den Garraldako gertakari historiko bati eskaini dio: *1898, Garralda* du izena, eta urte hartan izandako sute handia kontatzen digu, haren inguruabarra eta ondorenak. Gaur ahaztua badugu ere, guztiz sonatua izan omen zen Euskal Herri osoan. Berezitasunik handiena hizkuntzarena da: elebizar dator liburua, batetik gaztelaniaz, eta bestetik aezkeraz, orain arte literatur erabilerarik izan ez duen nafarreraren azpieuskalkian hain zuzen.

Nafarroatik aldegin gabe, gatozen Aezkoatik Larraul aldera. Xanti Begiristain *Egunkaria*-ko gutunetatik ezagu-

tzen nuen nik, askotan idatzi izan baititu bertan bere protestak eta eskaerak, bi gairen inguruan: euskaltasunaren kontrako erasoak, eta gurpil aulkidunentzako oztopo urbanistikoak. Protesta gutunetik pasadizoen liburura igaro da orain, *Barreak eta haserreak* kaleratu baitu: aurrena bere etxean aitari, eta gero inguruan entzun izan dituen pasadizoak bildu ditu bertara. Pasadizo alai, samur, xeble eta barregarriak, eta barruan, Xantik berak ohartarazten duen bezala, bizitzaren filosofia edo ikuspegi bat dutenak, garai bateko baserri giroko euskaldunen kultura azken batean. Ez dute balio literario berezirik tratamenduan, baina ez zen hori egilearen asmoa ere, erraz eta gustura irakurtzen den liburua egitea baizik.

Amaitu al dira poetak?

«Poeta hilen kluba» izenburua aldatuta, «poeten kluba hil da» esan liteke ia-ia, BBK eta Kutxaren sariez gain ez baita kasik ezer argitaratzen urte osoan. Egia da generoa bera egon litekeela krisian, literatur prozesuan parte hartzen duten alde guztiak ari baitira huts egiten, errua norena den erabakitzen zaila bada ere: poeta asko iragan da prosara, poesian esan beharrekoa esana dutelako, edo irakurle gehixeago nahi dutelako edo auskalo (azkena, Jose Luis Otamendi, nik liriko eternaltzat neukana); irakurleek poesiari oro har bizkar ematen diotela ez dago frogatu beharrik, arrazoiak zehaztea zailagoa bada ere; editoreok ere, ez dugu errotik baztertzen, inondik ere, baina ez gara bero-bero ibiltzen poesiazko orijinalen bila, eta ez da harritzekoa, ondorengo salmenta nolakoa izaten den kon-tuan hartuta.

Hala ere, poeten arraza ez da hil, inondik inora. Klubak ez ditu ateak itxi beharko. Gehiago ere etor litezke baina nik egunotan bi libururen berri izan dut, oraindik ikusi ez baditut ere; eta bietan, azpimarratzeko datua da hau, egile horien estreinako liburua da. Batean Lutxo Egia da egilea, hainbat komunikabidetan kolaboratzaile ibilitako bilbotarra, haurrentzako olerki sorta bat plazara-

tu duena: *Kalezuloko animalien itzalak*. Beste poeta Martin Etxeberria dugu, gazte zarauztar bat, letren munduan orain arte ezezaguna, *Katiluaren ipurdiak* argitaratu behar duena. Zorionak idazleei, eta animoak ez haiei baizik irakurleei, ea, aspaldiko partez, poesia liburu bat irakurtzen duzuen.

Itzultzaileei ohore

Uste dut liburu iruzkinak egiten aritu naizen urte honetan (laugarren sorta da hau) ez ditudala inoiz aipatu liburu itzuliak. Toki faltaz ala sortutakoei lehentasuna eman diedalako. Nolanahi ere, haien lanak duen balioa eta merezi duen estimazioa aitortu nahi nituzke hemen. Literatura unibertsaleko hainbat pitxi gure hizkuntzan izateak duen garrantzi kulturalaz gain, sortzen gabiltzanontzat ere ezinbesteko makulu dira, hizkuntza literarioa egunero fintzeko eta aberasteko ahaleginean lankide. Goiko hori hainbat aldiz esana dago dagoeneko. Bego beste behin, nolanahi ere.

Goraipamen hutsa izan ez dadin, oraintsu kaleratu diren hiru itzulpen ekarriko ditut hona. Irene Aldasorok James Joyceren *Dublindarrak* euskaratu du, orain urte batzuk *Artistaren gaztetako portreta*-rekin egin zuen bezala; *Ulysses* mitikoarekin ez omen da ausartzen, eta ulertzekoa da: gauza asko falta zaigu euskaratzeko, eta pausoak bata bestearen atzetik egin behar dira.

Koro Navarrok Dylan Thomas-en *Artistakume baten erretratua* itzuli du. Ez dut liburua ezagutzen, beraz lehenengoz euskaraz irakurtzeko parada izango dut, eta Navaroren trebezia ezagututa ez dut dudarik jatorrizkoaren balioak galdu gabe dastatu ahal izango dudala.

Ondo samar ezagutzen dudan liburu bat Jose Saramagoren *Lisboako Setioaren Historia* da, itzultzeko benetan zaila behar duena, baina Jon Alonsok eutsi egin dio desafioari, eta desiratzen nago emaitza ikusteko. *Camembert helburu*-ko filigrana literarioa egin zuenak ez zuen edozer gauza egingo.

Modan ote dago autobiografia?

Autobiografiaren bolada zela Estatu Batuetan kontatu zigun Joseba Gabilondok *Hegats* aldizkarian, eta iragartzen zuen Euskal Herrian ere errealitate sozialaren berri ematen zuten istorioak gaindituta geratuko zirela eta horren ordeztu istorio pertsonalak kontatu behar zirela, maitasunezkoak esate baterako. Datuak hautatuz beti esan ahalko du igarle batek asmatu egin zuela, halakoa aipatuz baina beste hura ezkutatuz. Lanbide zaila baita bestela geroari antzematea.

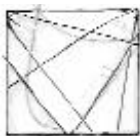
Esate baterako, kutsu autobiografiko handiko liburak ari dira plazaratzen egunotan. Bata, Xabier Amurizaren *Banaz, enaz*, hainbat gogoeta eta zertzelada jasotzen dituena, bizkaieraz gehienak eta euskara batuaz beste zenbait, bertso gintzaren inguruan gertatuak ardatz harturik, horren bitartez bere bizipenen eta pentsamenduen berri emateko.

Beste bat, Joxe Iriarte *Bikila*-rena, *Borroka*ren *gorrian* izenburukoa, bere eboluzio ideologiko, bizitza politiko eta borroka ugariak kontatzen dizkiguna. Bata zein bestea pertsonalak dira, Gabilondok iradokitzen duen moduan, baina errealitate sozialaren garrantzia erabatekoa da bertan.

Beste liburu autobiografiko bat ere kaleratzekoa da, *Nerabearen biluzia* izenekoa, baina honetaz hobe izango dut ezer ez esatea, ni neu bainaiz egilea.

Agur eta banoa

Ez zaitut ezagutzen, irakurle; ez dakit zein den zure aurpegia, ez zer iruditu zaizkizun nire artikuluxka hauek. Lagun arteko solas gisa planteatu ditut nik, baina beste aldean lagunik ote nuen jakin gabe. Gogor samarra egiten du horrek kritikariaren lana. Norbaitek egin behar du hala ere. Nik orain utzi egingo dut. Hurrena datorrenak lagun eta irakurle bat izango du nigan, zalantzarik gabe, ofizioaren gogorra ezagutzen duenaren elkartasunez. ¶

Alkatea eta Moliere

«No me toque los cojones, señor alcalde» ozenki aditu zen *Dama eta Kardinala* antzezlanaren aurkezpenean. Ramon Bareak, eskarmentu handiko teatro-inurri zuhurrak eta aldi berean lan honen zuzendariak, berba latz horiek leporatu zizkion Bilboko alkateari. Orduan, Azkuna jauna, Guggenheimen hiriko kapitaina, mutu geratu zen. A zer nolako harremanak izaten diren antzerkigile eta agintarien artean!

Benetako eszena hau Bilboko Arriagan gertatu zen irailean. Alkateak Txalo konpainiaren azken muntaiaren aurkezpena atzeratu zuen bertan izan nahi zuen-eta. Egun bat beranduago, prentsaurrekoari alkateak berak eman zion hasiera Moliereri buruzko berbaldi luze eta prestatu batekin.

Ramon Barea, berriz, zur eta lur alkatearen ezpaine-tan dramagileari buruzko bere eskuz idatzitako testuak entzuten ari baitzen. Alkatearen lotsa ez zela makala pentsatuko zuen. Jarraian, Bilboko mandatariak bere kultur zinegotziari eman zion hitza Arriagaren aurtengo egitarauaren lerro nagusiak adierazteko. (Noizko teatro hone-tako lemazaina?, pentsatuko zuten bertan zeudenetako batzuek).

Amaitzeko, kazetariak horretarako deituak baitziren, arestian aipatu Txalo konpainiaren lanaren azalpena. Baina alkate bilbotarraren iritziz, hamar minutu nahikoa ziren egun berean estreinatuko zen lana aztertzeko. Hamar minutu baino ez! Hortxe biztu zen Barearen haserrealdia. Azkunaren harrokeria neurritz kanpoko zelakoan ezine-gona aurpegiratu zion eta prentsaurrekoari aurre egin zion giro nahasi hartan.

Ez dakigu azkenean Iñaki Azkuna *Dama eta Kardinala* ikustera joan ote zen. Sekula ez dugu euskal antzerki in-

dependentearen ekinaldietan ikusi eta duda-muda zilegia zaigu. Oraingoan batek daki!

Dena den, Moliereren gaineko berbak ez ziren debalde izan. Bertan islatu baitziren euskal eszenan dugun zenbait mandatariren inozokeriak eta harropuzkeriak. Ekaitz bortitzen aurka, denbora luzez ibilitako antzerkigileen lanari mesprezu handiagoa ezin.

Sinfonikoen hipoteka

Zalantza gutxiago sortu dit. Iñaki Azkuna, aurreko istorioaren protagonista, musika klasikozalea delakoan nago. EAJren mandatarari gehienak diren bezalaxe.

Kultur aurrekontuei begira honela adierazten da, behinik behin. Aurten, Bilboko Orkestra Sinfonikoak 800 milioi eta Euskadiko Orkestra Sinfonikoak 860 milioi. 1.600etik gora milioi pezeta xahutzen dugu euskalerritarrok sinfonikoak mantentzen. Honez gain, Kursaal eta Euskalduna altxatu dira haiei begira. Luxu guzti-guztiak klasikoaren menpe. Herri ttipi honek bi Orkestra Sinfonikoen beharra ote du? Hamaika aldiz errepikatzen den kritika. Bat aski litzateke. Baina epe laburrera, musika mota honen aupada baino ez dugu behatzen.

Bilboko kultur aurrekontuak gainbegiratu genituen eta ez zegoela kultur ekinaldi gehiagorako dirurik argudiatzen zuen EAJko zinegotzi batek. (Baten batek euskararen atala ez zela aurrekontuaren % 1era ailegatzeko gogorazi zionean). Kultur erabakiak irtenbide gabeko kantoian daude eta burdinazko zerrailak BOS du izena.

Antzeko egoera gertatzen da Autonomi Erkidegoaren eremuan. Behin batean, Lakuako goi mailako ardura zuen politikari batek onartu zidan Euskadiko Orkestra Sinfonikoak antzerki, zinema, dantza... ikuskizun guztien hedapena eta sustapena baldintzatzen zuela. Aurrekontu irmoa du eta ukiezina da.

Konparatuz gero, alde infinitua dago musika klasikoa eta zinema edota antzerkia ekoizteko erabiltzen diren dirulaguntzen artean. Izan ere, EAJk argi eta garbi utzi du

boterera heldu zenetik, lehentasuna musika klasikoaren ikuskizunean dagoela.

Paradoxa agerian dago: zein da euskal *labela* izan dezakeen ikuskizuna? Orkestra sinfonikoan baino antzerkian, zineman edota dantzan, besteak beste, bilatu behar ko genuke. Bide okerretan dabilta, nonbait.

Gehiegikeria honetan murgildurik gaude atera ezinik. Bi orkestrek estuki lotzen baitute ikuskizunak taularatzeko eman daitekeen laguntza instituzionala.

Norabidea leuntzeko gure orkestrek hainbat ekimen «herrikoi» plazaratu dute historian zehar. Bilbokoa Gontzal Mendibilen *Iparragirre Hegalaria* eta Kepa Junkerarekin aritu da. Euskadikoak, berriz, Benito Lertxundi eta aurki Txirri, Mirri eta Txiribiton pailazoekin batera joko du. Tamalez, bidean galdu da Xabier Leterekin egin gura zuen kolaborazioa. Baina salbuespenak salbuespen, zuzendu beharreko egoera dugu musika funtzionario horien adar bikoitza.

Iparreko kale antzerkia

Antzerkiaren historiak Mediterraneoan kokatu ditu kale adierazpenik ikusgarrienak. Hango usadio zaharrak suaren erabilpena ekartzen digu gogora eta honen ondorioz, bertan sortu ziren Penintsulan ezagutzen diren kale-talderik eraginkorrenak: Comediants, Xarxa, Artristras, La Fura dels Baus...

Pirinioetako iparraldetik gora, aitzitik, antzerkia berbaldietan oinarriturik ohi zegoen. Klasikoak baino klasiakoagoak areto ponposoetan sarturik, hain zuzen.

Baina joera hau zeharo aldatu da. Arestian irudikatutako paisaia ez da gaurkoa. Mediterraneoan kale antzerkia geldialdi luze batean dago. Proposamen estetikoak errepikatutako baino ez dira egiten eta indar franko galdu da kale muntaietan.

Estatu frantziarrear, berriz, azken hamarkada honetan kale antzerkiaren bizkundera eman da. Hots, iparretik dator kale estetika iraultzailea.

Irailean, Barakaldok kale antzerkiaren sasoia itxi zuen eta aurtengo hamaikagarren edizioan bi ordezkari frantziar kaleratu ziren. Uztaren azkenengo aleak, alegia. Naphaline eta Les Quidams gaur egungo estetikaren maisuak baitira.

Naphaline Mediterraneoko deabruen moldaketaren bidean abiatzen da. Herensuge mugikor baten gainean deabru itxurako rock-punk-jazz talde batek ikuskariaren erritmoa ematen du zuzen-zuzenean. Bateria, gitarra eta baxua infernuko soinu banda da. Inguruetan dozena erdi deabruen gorabeherak. Ez dute apenas piroteknariak erabiltzen eta hor datza lan honen kalitatea. Ez dira suaren kean ezkutatzen. Aktoreek antzeztu egiten dute. Aktore lan bikainaz gain, ez dira makalak su malabareak burutzen. Azken aldi honetan topa daitekeen erakargarrietakoa.

Les Quidamsekoek, berriz, mistizismoan oinarritu dute ikuskizun zuri eta isila. Bost hankapalu nahikoak dira irudi magikoak sortzeko eta kalejiran eraldaketa ikusgarri bat jasotzen dute. Honela, hankapaluen jantziak puztuko dira eta mundu irreal batean sartuko gaituzte. Dena xume, dena ahul, dena aire.

Atzera begira jarriz gero, 1990ean Lekeitioko Kale Antzerkialdian Plasticiens Volants talde tolosarrak (Okzitania) antzerkizale ugariren begiak zabaldu zituen. Proposamen artistikoa zeruan gauzatu zuen bi puztuki erraldoien artean. Une hartan jakin genuen ildo estetiko berri baten aurrean geundela. Talde honentzat Penintsulako estraineko emanaldia zen. Handik aurrera Katalunia, Gaztela, Andaluzia eta abarreko jaialdirik nagusienetan ibilia da. Eta jakina, eskola eratu du. Bada jarraitzailerik.

Lekeitioko jaialdizaleentzat ezustea ez zen eten. Hurrengo urtean, 1991n, Britainiako Tuchenn taldea ikusteko aukera izan genuen. Ezina irudi bihurtu zen. Kanpandorretik bi aktore oinez jaitsi ziren (ibiltzen esan dugu eta ez *rappel* egiten). Agian hor gertatu zen kale antzerkizalirik amorratuaren irudirik preziatuena. Geroago ez baitugu halakorik gozatzeko aukera izan. Hamaika lan eder eta ikusgarri baina inoiz ez gau hartan sentitu genuen magia.

Tuchenn taldearekin batera Frantziako lurretan zegoen kale-antzerki talde ugarien berri hedatu zen. Handik aurrera kalealdietan ezinbestekoak izan direnak. Bordeleko teatro jaialdian, adibidez, Parisko Royal de Luxe taldea ezagutzeko aukera izan genuen. Euskal Herria zapaldu ez duen Europako kale-antzerki talderik interesgarrienetakoa.

Zalantzarik gabe Frantzian kokatzen den kale antzerkia azkenengo ezusterik gozoenak ematen ari da, munduko hoberenetakoa baita.

Magazinen bonbaketa

ETBko zuzendariaren aldaketa zela eta, eztabaida sutsua kaleratu zen komunikabideetan. «Nolako ETB behar genuen?» aldarrikatu zuten lau haizetara. Esandako iritzien artean bada bat nahiko adierazgarria: «dagoen egoera ikusita kalitate handiko 24 orduko telebista nekez burutu daiteke». Iritzigileen ustez, euskarazko 8 ordu aski dira goi mailako kalitateari eutsiz gero.

Zuzendaritza berriak muzin egin dio aburu horri jakina, eta azken urte hauetan zabaldutako biderei darraio. Kirolaz eta beste kateetan arrakasta duen formatua imitatuz bete du programazioa. Kirolak ETBko sorrerarekin bat egiten du eta ohitura lege bilakatu da.

Kezkagarria da beste kateetan gertatzen den oihartzunaren atzetik ibiltzea. Dena den, aitortu behar dugu hainbat kopiekin (edo moldaketekin) bete-betean asmatu dutela. *Goenkale* dugu aipagarriena. Baina badira bestelako joera ulergaitzagoak.

Espainiako T5eko *Cronicas Marcianas* saioaren gibeletik magazinaren uholdea heldu zaigu *zapping*-era. Euskarazko ETBk, esate baterako, eguneroko magazin bat izatetik hiru pantailaratzera eman du jauzia. *Egin kontu*, *Bertatik Bertara* eta *Sorginen laratza*. Hirurek astegunero betetzen dute euskara herriaren pantaila txikia.

Euskaldun nahikorik bada hiru magazin horiek betetzeko? Horra hor itauna. Baietz gabonak baino lehen

gonbidatu falta izan. Denborak emango edo kenduko dit arrazoia. Bien bitartean, logikak bestelako aburua ekarzen dit ahora: ez al zen samurragoa *Bertatik Bertara* saioari konfiantza gehiago ematea? Urte luzez bidaia bikaina eraman duen telesaioak ez zuen barne konpetentziarik merezi.

Sorginen laratza-k, berriz, asaldatu du euskaldun askoren egunerokotasuna. Euskal giroetan hitzetik hortzera dabil aurreko gauean ikusitakoa. Eta nahiz eta *Cronicas Marcianas*-en bertoko moldaketa txiroa dela onartu, kritika nahiko onak jaso ditu han-hemenka.

Nik, aldiz, gaurko telezaborraren oinordeko duin bat baino ez dela uste dut. Adibide bat jarriko dut hobeto azaltzeko: Donostiako Zinemaldiko *glamour*-ak eta txutxumutxuek askoz ere interes gutxiago bizten didate zinemari buruzko informazio «serioak» baino. ETBri galdetuko nioke: non dira Zinemaldiari buruzko informatibo bereziak?

Biba pastoralala!

Hona hemen mende honetako agurra. Bada zerbait ederragorik herri ikuskari baten xarma baino? Nire ikusle-bihotz apalean *Iparragirre* pastoralak eman dio amaiera milurtekoari. Iraganetik gerora jauzia erraz eman duen euskal ikuskari hunkigarria.

Etxahun-Irurik berriztu zituen pastoralaren bideak orain dela mende erdi bat gutxi gorabehera. Eta zalantzarik ez dago honen ekarpenetan oinarritzen dela gaurko arrakasta itzela. Aurten bi pastoral plazaratu dira eta biek erakutsi dute era parateatral honen osasun gozoa.

Iparragirre-k duela hogeitau urte idatzitako testuak taularatu zituen eta denon aurrean agerian utzi zuen Etxahun-Iruriren luma aitzindaria. Gaurkotasuna galdu barik, jeltaldiek, bata bestearen atzetik, milaka ikusle liluratu zituzten. Pastoralak dugu euskal ikuskaririk euskotarrena. McMundu honetan euskaldun egiten gaituena.

Harritzekoa da mende honen azken unetako antzerki kantatu honen funtsa auzolanean izatea. Harro adieraz

dezakegu biba pastorala! Herritik sortzen baita eta herrira itzultzen da ikuskizun zirrargarri bilakatua.

Alorak ema dü bihirik hoberena
Udaren ondotik jin zaikü larrazkena
Itzaina einerik einerik da etzana
Nok ütüliren dü ütüliren beazana

Etxahuni dedikatutako hitz hauekin Jean-Michel eta JohaÑe Bedaxagar aita-emeek eman zioten bukerak Urdiñarbek plazaratu zuen *Iparragirre* pastoralari. Oroitu behar orain dela hemeretzi urte ere aita taulen gainean zegoela. Gaur lekukoa boz nerabe eta fin batek eskuratu du. Zuberoko itsasoak badu esperantzarik. ¶

Euskal departamendua

Gai politiko honek badu bere lekua soziolinguistikan. Alabaina iparraldeko abertzaleen xedetan, bi eskaera elkarri lotuak dira, euskal departamendua eta euskararen ofizialtasuna. Urriaren 9ko elkarretaratzearen prestatzeko kanpaina zabaldu delarik gizarteko alor guzietara, bigarren lema itzalean egon da, alde batetik hizkuntz ofizialtasuna ez baita kontseilu nagusiaren kompetentzietan eta bestalde departamenduari etnikotasunaren itxura kentzeko. Lema bakarra izan da «Euskal departamendua orain» eta argudio nagusia «departamendua eta garapena» (*département et développement*).

Halere elkarretaratu garelarik, 12 mila jende edo gehiago, lema ofizialaren ondoan beste bat agertu da: «Egiazko estatusa euskararentzat». Zuzenago zitekeen «Estatus publikoa euskararentzat». Zeren eta herri hizkuntzek konstituzioan daukaten estatusa egiazkoa da, baina pribatua. Eta hori baino gehiago nahi dugu, hots publikotasuna, frantsesak duen bezala.

Beste auzi bat jalgi da kanpaina denboran, etnikotasunarena. Pierre Bidart, UPPA Paueko eta Aturri herrietako unibertsitatean irakasle denak, departamenduaren aurka agertu da, *Sud-Ouest* egunkarian zabaldu artikulua luze batean, hain zuzen unibertsaltasunaren izenean. Harentzat euskal departamendua eskatzen dutenek Euskal Herriaren bereizgo etnikoa bilatzen dute, hautetsien «itxurazko gehiengo» baten izenean: horrelako urraspide atzerakorrak, etnozentrikoak eta berekoiak aurkitzen dira «modernitatean berant sartu diren lurraldeetan».

Michel Berhokoirigoin, ELB laborarien sindikatuko militanteak eman dio erantzuna:

Gehiengoari buruzko mespretxua, demokraziaren mespretxua duk. Batzuk uste dutek nortasunaz ari direnak arkaikoak direla. Hi horietarik haiz. Hire ustez ez diaguk

guhaur izateaz ausartatu behar edo nonbaitekoa izateaz edo historian kokatzeaz; bestenez atzerakoiak gaituk. Hirezat gizakia unibertsala duk, besterik gabe.

Ez duk hola. Gizakumeak eta herriak bikoitzak dituk, nor direnak eta unibertsalak. Dominaren bi alderdiak ezin bereziak dituk: lehena bakarrik atxikiz nazionalismo baztertzalea duk, bigarrena bakarrik ikusiz totalitarismoa duk eta errorik gabeko zibilizazioa. Euskal departamenduaren diskurtsoa ez duk diskurtso baztertzalea, ez eta ere garbiketa etnikoarena, baina bai irekiduraren diskurtsoa, tolerantziarena eta aniztasunarena. Problema askoren iturburua ez duk jendeak diren bezala izan nahi dutelakotz, baina bai bestek ez dituztelakotz izaten uzten.

Euskal Kultur Erakundeak (EKE) auzi hau hedatuko du datorren azaroaren 5ean antolatzen duen debatean: «Nortasuna eta unibertsalitatea, mundializazioaren aroan gure nortasuna nola zain dezakegu?». Biharamunean gogetaldia luzatuko dugu kulturaz, ondareaz eta euskaraz arduratzen direnekin: «Zer euskal kultura XXI. mendeko?».

Euskararen prospektiba

Datorren abenduaren lehen egunetan Bilbon iraganen da «Eremu urriko hizkuntzei buruzko VII. nazioarteko biltzarra». Komunikazioak prestatzen ari dira eta itxuraz Euskal Herriko hizkuntz estrategiak aztergai izanen dira. Nire aldetik poster bat aurkeztuko dut euskararen prospektibaz Iparraldean. Hona hemen ohar batzuk zirriborro gisa.

Hizkuntza gutituek, irabaztekotan, «legez eta elez» irabaziko dute, Herri Urratseko lema batek zioen bezala. Iparraldeko hizkuntz borroka deskriba daiteke korrika baten moldean militantismoaren eta legediaren artean, bereziki azken 30 urte hauetan (1969an lehen ikastola, 1999an Eurokartaren sinadura). Lasterka horretan legea inoiz ez da aitzindari. Legeak *a posteriori* onartzen ditu militantismoz irabazi ditugun urratsak, ikaskuntsa elebiduna, herri

irradiak, euskarazko seinalakuntza eta beste. Geroari bu-
ruz, egoera normal batera heltzeko, daukagun legediaren
bikoiztasunaz baliatu behar dugu.

Herri hizkuntzei publikotasun zerbait eman dien le-
hen idazki ofiziala, Deixonne legea (1951) izan zen, toki-
ko mintzairak Hezkuntza Nazionalen sartzeko baimena
emanez. Mende laurden bat loerian egon ondoren, legea
berpiztu zen (Haby 1975) eta aplikazio gutunen bidez he-
rri hizkuntzak bilakatu ziren ikaskuntza tresna (Savary
1982), ondare nazionalaren aberastasun (Jospin 1983), ele-
bitasunaren oinarri (Bayrou 1995). Anartean hizkuntza ho-
riek sartu ziren legez komunikabide publikoetan (1982).

Horiek horrela, frantsesaren nagusitasuna finkatzen
duten idazkiak askoz indartsuago dira. Gogoan ditugu
idazki fundatzaileak, Villers-Cotterêts-eko manua (1539),
«frantsesa zuzenbidearen hizkuntza», eta Iraultza denbo-
rako testuak (1792), «frantsesa argitasunaren eta askatasu-
naren hizkuntza». Halere azken hamarkada honetako
idazki indartsuenetan hizkuntz zuzenbidearen bikoiztasu-
na nabari da. Konstituzioan bi testu elkarri josiak dira: 2.
artikuluko emendakina (1992), «errepublikaren hizkuntza
frantsesa da», eta Giza eskubideen 11. artikulua (1789),
«herritar orok du hitz egiteko askatasuna». Tubon legeak
(1994) 1. artikuluan dio frantsesak Frantziaren nortasuna
oinarritzen duela eta ondorioz «ikaskuntzako, laneko eta
zerbitzu publikoetako hizkuntza» dela. Baina 21. artiku-
luaren arabera «legea ez doa herri hizkuntzen erabileraren
aurka».

Konstituzio Kontseiluaren erabakiak ere bi aldetara
doaz. Alde batetik frantsesa da nahitaez eginbide publiko
bat betetzen duten pertsonen hizkuntza (1994), bai eta
ere administrazioekin harremanetan direnena (1996).
Gainera Eurokartaren konstituzionaltasuna ukatzen du
(1999), hiru printzipio «onartezinak» direlaketik: herri
hizkuntzen erabilera zerbitzu publikoetan, hiztunen esku-
bide kolektiboak eta lurraldetasuna. Baina idazki berak
goraipatzen du komunikazio eta adierazpen askatasuna
bereziki irakaskuntzan, ikerketetan eta hedabideetan, bai
eta ere itzulpenak administrazioan erabiltzeko ahalmena.

Ondorioz gobernuak sinatu dituen hizkuntz neurriak onargarriak dira «gehienbatean Frantziak herri hizkuntzen alde egiten duena agertzen baitute».

Itzulpenaren kontzeptuak garrantzi handia dauka hizkuntz legedian. Erran nahi du herri hizkuntzak zerbitzu publikoetan erabil daitezkeela, idatziz ala mintzatuz, «frantsesa baztertu gabe». Carcassonne konstituzionalistak dio frantsesa dela administrazioko hizkuntza normala baina eskusibitaterik gabe; elebitasuna bidezkoa dela zerbitzu publikoak hobetzeko eta jendetara hurbiltzeko.

Hots, hizkuntz eskubideak bi zerrendatan sailkatzen dira, alde batetik frantsesa erabiltzeko eginbideak, bestetik herri hizkuntzak erabiltzeko askatasunak. Bien artean kokatzen da euskara zaintzeko borroka.

Atxikimendua eta erakundea

Gainbehera doan hizkuntza bat salbatzeko bi baldintza beharrezkoak dira, erakundea eta atxikimendua, hizkuntz antolaketa eta erabilera, hizkuntz eskaintza eta eskaera, «legea eta elea». Beti biak elkarrekin. Hizkuntza gizartearen tresna delakotz, erakundea hizkuntzaren zaindari da, botere politikoa, administrazioa, akademia. Baina ez da aski. Ikus Irlandan zer gertatzen den. Hortakotz hiztunek beren atxikimendua erakutsi behar dute herri hizkuntzaren alde, familiako jarraipena segurtatuz, euskara ikaste-txeetan landuz, egunero erabiliz etxean eta gizartean.

Zertan da euskarari buruzko atxikimendua?

Boluntarismo hau hemengo hizkuntz inkesta guztiek agerten duten ezaugarria da. Hain zuzen Frantziako hizkuntz legediaren oinarria gizartearen eskaera da. Guraso multzo aski handiak nahi badu, eskola batek ikasgela elebidunak ireki ditzake. Beste adibide bat, komunikabide publikoen irizpide nagusia entzulegoa da eta emankizun murrizak eskaintzen dituzte, erdaldunek ihes egiten dutelakoan. Aterabidea litzateke irrati eta telebista publikoa osoki euskaraz. Ez dugu oraindik erdietsi. Guharen irra-

tiak sortu ditugu eta Euskal Telebistak ematen digu Frantziak eskaini behar lukeen zerbitzu publikoa.

Gizarte zerbitzuen mailan ere gizarte eskaera zerbitzu bada: seinalakuntza elebiduna, euskarazko helbideak posta zerbitzuetan, harreman elebidunak herriko etxeetan, saltegiatan, elizkizunetan.

Zorigaitzez euskarari buruzko atxikimendua ahulduz doa. Alabaina nekagarri da beti eskale izatea: militantismoa beharrezkoa, halere ez da egoera normala, normalizazio falta frogatzen baitu. 1996ko inkesta soziolinguistikoak erakusten du euskal gogoa bizirik dagoela: Iparraldeko jendeen % 49, euskaldun ala erdaldun, euskararen alde direla. Badakigu gogo ona ez dela beti jokamolde baikor bilakatzen. Adibidez familiako transmisioa gutituz doa: bi gurasoak euskaldunak direlarik ere haurren % 83 dira euskaldun, guraso bat erdalduna delarik haurren % 72 dira erdaldun.

Aurten bi hizkuntz inkesta egin dira, bata Euskal Herri osoko gaztetxoak galdezkatuz, bestea errolda frantseseko galde linguistikoen bidez hiru belaunaldiren arteko hizkuntz jarraipena neurtzeko. Lehen emaitza partzialak erakustera ematen dute Iparraldean ere hizkuntz jarraipena hobetuz doala eta itxuraz ikaskuntza elebidunaren eraginez. Ondorio orokorren beha gaude, itxaropen izpi bat agertuko denentz 2000. urte hastapenerako.

Erakundearen eginbidea

Eskaera ahulduz doa, hizkuntz eskaintza ahula baita erakundearen aldetik. Frantzian herri hizkuntzez axolatzen direnen helburu nagusia da *hizkuntz legea* erdiestea, Europarlamentuko Kililea txostenak (1994) definitzen duen «legezko izate egokia», gizarte osoa estaltzen duena: ikaskuntza, zerbitzu publikoak eta hedabideak. Bagenuke lotsatzekorik, 50 urtez 50 legegai irakurri baigenituen eta denak hilaurtu ziren salbu Deixonne legea. Dirudi aroa hobetuz doala. Alde batetik gobernuak aurtengo maiatzean Eurokarta izenpetu du. Konstituzio Kontseiluak 4 lerroalde ukatu baditu ere (garrantzitsuenak nonbaitik ere!) beste gutzia onartu du, bereziki 3. zatian hautatuak diren 39 hizkuntz neurriak. Sinadura hau erabaki politiko indar-

tsua da herri hizkuntzen alde. Ondorioak ikusiko ditugu neurri horiek legeztatuko direlarik.

Ildo beretik Carcassonne txostenak proposatzen du hizkuntz lege baliagarri baten edukia, eta bereziki ororentzat onargarri den printzipio ideologikoa: «Legeak printzipio hau finkatu behar luke, Frantziako hizkuntzak ondare nazionalean kokatzen direlako onarpena». Gainera euskarak eta beste herri hizkuntzek hartzen dute *izate konstituzionala*, frantsesak duen bezala. Parekotasun bat agertzen da hizkuntzen artean: nola euskarak Frantzian bere lekua bilatzen duen, halaber frantsesak Europan berea zaintzen du. Borroka berdina daramagu. Ezer kendu gabe 2. artikulutik, legegileek gehi bezate «Frantziako hizkuntzek ondare nazionala osatzen dute».

Bilguneak

Hizkuntz Kontseilua da Iparraldean eraiki behar dugun erakundea, aginte publikoa eta gizarte zibila bilduko dituena euskara aitzinarazteko. Lehen eginbidea da Garpentzen Kontseiluak definitu zuen hizkuntz planaz jabetzea. Hizkuntz estrategiak lau urrats baditu: gizartearen eskaera adierazi, erabaki politikoak hartu, erabakiak gauzatzeko zerbitzuak antolatu eta ondorioak aztertu estrategia hobetzeko. Urraspide honetan, erabaki politikoak salbu, beste hiru funtzioak Hizkuntz Kontseiluaren gain dira: proposamenak, zerbitzuak eta behagunea.

Beste bilgunea da *Herriarteko Euskal Sindikata*. Elkarte honek 145 udalerrri elkarretaratzen ditu euskal kultura sostengatzeko eta eragin handia dauka elkarteei dirulaguntza emanez, Jaurlaritzarekin ETB zabaltzea negoziatuz, ikastolen alde mintzatuz eta beste. Proiektu eder bat bada euskararen aldeko hitzarmena proposatzen duena herriko etxe bakoitzari, euskal batzorde bat antola dadin hautetsi eta militante batzuren artean, tokian berean hizkuntz ekimenak eramateko. Egitaraua geldirik dago koordinazio faltan. Lankidetzaren beharrezkoa da, adibidez EKErekin, Hizkuntz Kontseilua sortu arte.

Iparraldea bere hizkuntz programa osatzen ari da. Beste lurraldeak euskalgintzan aurreratuagoak dira. Horretarako plan orokor batek Euskal Herri osoa mobilizatu be-

har du. Hain zuzen erakundeak hor daude: Euskaltzaindia bere Jagon sailarekin, Euskararen Kontseilua gizarte zibila animatzen duena. Politikaren aldetik *Euskara Biziberritze -ko Plan Nagusia* herri osoari norabidetua da, baina koordinazio politikoaren falta nabari da. Kontseiluaren erronka nagusi bat da nola gizarte zibilak egin dezakeen, gizarte politikoak ezin duen lankidetzazabala. Froga bat gehiago, hizkuntzaren geroa azkenean hitzunen esku dela. ♣

Posta zerrenda euskalduna

Interneten, komunikatzeko forma berri mordo bat sortu da. Hor ari dira *txat* edo berriketa geletan munduko nerabe pilo bat egunero komunikazio idatzi ia erabat ahozkoa garatzen eta asmatzen, esate baterako... Baina, komunikazioaren ikuspegi klasikoenetik begiratuta, nik uste dut Interneten sortu den tresna komunikatibo adierazgarriena posta zerrenda dela. Izan ere, zein komunikazio modu dira, zentzu zabal batean, *media*-tzat har ditzakegunak? Era simple batean, hartzaile asko dituztenak sar daitezke kategoria horretan. Hedabide tradizionalak *mass media* badira, hartzaileen aniztasunagatik dira hala. Hartzaileak *masa* direlako (edo izan daitezkeelako) sartzen dira definizio horretan, nahiz eta masa izateko milioiak izatea ez den beharrezko. Irrati lokala, hartzaile kopuru murriztekoa, *media* edo hedabide klasiko bat da eta definizioaren barruan sartzen da bete-betean.

Baina komunikabidearen eredu horretan, *batek-askori* erako komunikazioa da gertatzen dena. Interneten, berriz —eta horixe da posta zerrenden sekretua—, *askok-askori* motako komunikazioa aurkitzen dugu. Hartzaileak, masa hori, dira era berean igorleak... Eta hortxe datza posta zerrendaren indarra: hartzaileen esku dagoen tresna bat dela osoki, eta horiek ematen dioten erabileraren arabera bilaka daiteke eztabaida edo informazio-trukerako foro bat.

Euskaraz, era horretako lehen komunikabidea —hemen goraxeago eman dugun definizioaren arabera— EuskaraZ posta zerrenda izan zen. 1996ko urrian sortu zen, duela hiru urte. Euskal Kulturaren Biltzarreak (EKB) sortu zuen, Eusnet zerbitzari nafarraren azpiegitura teknikoa erabiliz. Bizimodu irregular samarrarekin hasi zen posta zerrenda, eta azkenean, mututu egin zen, erdi-hilik gelditu, trafikorik gabe... Hartzaileak dira igorle, baina inork ez badu ezer igortzen, orduan denek mututzat ematen dute

zerrenda eta isiltasunaren espiral horretxek hiltzen du foroa. 1999 honetan, urte hasieran, hila zegoen ia erabat EKBren sorkuntza hura. Baina, udaberrian, aukera berri bat piztu zen: EKBk desegitea erabaki eta orduan antolatutako Kitapen Batzordeak UEUri pasatu zion zerrendaren ardura. Udako Euskal Unibertsitateak, hain zuzen, borondatea azaldu zuen zerrenda kudeatu eta bizitzen saiatzeko.

Zerrendaren ardura eskuz aldatzearekin batera, zerrendaren oinarri teknikoak ere aldatu ziren. UEUk web orri bat ezarri zuen azalpen orokorrekin (<http://www.ueu.org/euskaraz.htm>) eta bidalitako mezuen artxiboa ere jarri zen martxan (<http://www.egroups.com/group/euskaraz>).

Ekainaren amaieran egin zen eskualdaketa. 240 harpidedun erdi-mutu zeuzkan zerrendak une hartan, eta harrezkero izandako asteetan, dozenaka mezu trukatu dira, eta harpidedunen zerrenda 400 lagunetara iritsi da.

Lehen, zerrenda mutu zegoen garaian, egoera esplikatzeko arrazoiaren artean teoria bitxiren batzuk ere iradoki zituzten batzuek: euskaldunek nonbait halako komunikazio era batean deseroso sentitzen ginela edo. Demostratu da, honezkero, arrazoi *genetikorik* ez dela existitzen. Euskaldunen burezur bereziak ez duela posta zerrendetarako gaitasuna eskasten, eta XXI. mendean ere funtziona dezaketela halako komunikabideek euskaraz. Eta funtzionatuko dute, ahalegin pixka batekin. Oraingoz, era honetako hiru foro euskaldun daude hala-holako jardun jarraitu eta tinkoa egin dutenak: EuskaraZ bera, Eibartarrak foro lokala, eta EIZIERen Itzulu zerrenda. Beste ekimen batzuek ere agertu behar dute panorama honetan, derrigor. Ez dakigu XX. mendea amaitu baino lehen ikusiko dugun hurrengo, baina datorren mendean, nahitaez haziko dira beste eztabaidagune euskaldun batzuk Interneten.

Zailtasunak, oztopoak

1996an urrats ausarta eman zuen EKBk, artean apenas internautarik zegoenean Euskal Herrian, Interneteko le-

hen foroa sortzen. Gero haren ibilerak kale egin izana erakusten du komunikabide modu berri hauen bilakaera ez dela erraza.

Fase berri honetan, UEUren kudeaketarekin, badirudi ondo doala oraingoz, baina ezin esan bihar edo etzi berdin iraungo duen. Hazkunde edo iraupenerako oztopoak ere agertu dira epe berri honetan. Irailean, hain zuzen ere, irain larriak banatzen hasi zen zerrendako harpidedun bat. Mezu trukea gehiegi berotzeko eta jendea asaldatu eta nekatzeko arriskua izaten da horrelakoetan, baina zorionez, irainen harrikada segituan kontrolatzeko aukera egon zen.

Beste alde batetik, badirudi internauta euskaldun partikularrak direla tresna hau erabiltzen duten bakarrak. 60 bat erakunde elkartuak daude Kontseiluan, baina horietarik batek ere ez du informaziorik, salaketarik, eskaintzarik edo komentariarik bidali EuskaraZ zerrendara tarte honetan, UEUk berak salbu. Euskaldunak ari dira konturatzten Interneten baliaagarritasunaz, baina euskalgintza, bere osotasunean, edo erakundetutako egitate gisa, ez, nonbait. Kontseiluari dagokionez, adibidez, uztailetik behintzat badago webgune huts erabiligabe bat Interneten, iragarritz «gutxi barru» zerbait izango dela han... Hiru hilabeteen halaxe aurkitu dut nik.

Horrekin lotuta, beste datu bat, adierazteko zein gogo edo irudimen gutxirekin ekiten zaion komunikazio kanal berriei gure artean. Irailean izan zen Lizarra-Garaziko adierazpenaren lehen urtemuga, eta han gestio plan moduko bat zuten. «Komunikazio ekimen berezien» alorrean web orria gaurkotzea proposatzen zen. Puff, «web orria gaurkotzea», hori da helburu anbizioso... Ondo doa, bai, nazio eraikuntza arnasa hartzeko gogorakizuna gestio plan batean idatziz jarri behar denean!

Egunkaria kolore biziz

Gaztainadia bailitzan, kolore berriekin jantzi da *Euskaldunon Egunkaria* udazkenean. Gehigarri sorta osatuagoa

dakar orain, eta kolorea biziago erabiltzen du horietan. *KZ* igandeetako erreportaien atala eta *Barkatu Ama* gazteena (ostegunetan) era konpletoago horretan ari ziren argitaratzen lehendik ere, baina orain beste gehigarri batzuk azaltzen dira: unibertsitatekoa asteazkenetan, abentura kirolena ostiraletan, kultur magazintxo bat larunbatetan eta haurrentzako beste bat igandeetan. Beste alde batetik, Interneten inguruko igandeetako *KZ*-n argitaratzen zen *Nabigatzen* hura transformatu egin da, eta *UNInet* izenarekin asteazkenetako gehigarrira igaro da, aldamenean informatika eta elektronika alor berri batez lagunduta gainera.

Ez bakarrik kolorea, mamia ere landua dakarte lan hauek. Bista erakartzen dute, baina irakurle arretatsua ere bai: hori da niri egin didaten inpresioa, behintzat. Era berean, lehen zenbait kazetari gazteren ekimen ia pertsonalak ziren atal txiki baina ondo zaindutako batzuk —*Liluratura* literatura atala, larunbatetan; eta *Mendi magalean*, ostiraletan— desagertu egin dira izen horiekin, baina gehigarri berrietan transformatzeko izan da. Hortaz, kazetari gazteak trebatzen doazelako seinale ere badugu *Egun-karia*-ren urrats hau.

Telebista udazkenean

Albistegien zuzendaritzan Jaime Otamendiren eskua dago orain gidari ETBn. Itxura grafikoa berri dute, behintzat, eta edukien agerpen eta trataeran ere berrikuntzak zetoze iragarri ziguten, euskarazko eta gaztelaniazko albistegien bertsio bereziagoekin gainera (orain arte, euskarazko Gaur Egunek erdarazko Teleberriren bertsio ttipiago bat ematen zuen sarritan). Edukiaren aldetik nik ez dut oraindik uda aurreko joerarekin alde nabarmenik igarri. Baina igual izango da ikusle arretatsuegia ez naizelako...

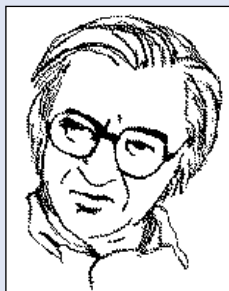
Kirolei lehen bezainbesteko garrantzia ematen zaiela dudarik ez dago, ordea. Esate baterako, ETArekin su etena kolokan egon daitekeela ematen duen albistez josiriko

arratsalde batean, albistegiaren sarrerakoan ia enfasi berdinarekin irakurtzen dizkizute esatariek Frantziako atxilotuen ingurukoak, zein Lezaman Athleticen entrenamenduan izandako lesioen berriak.

Beste berrikuntza ahalegin batzuk ere egin ditu ETB-ren euskarazko kateak. Gazteei zuzendutako astegunetako magazin bat, eta gauetako egunoroko Xabier Euskitzeren *talk show* hori, *Sorginen Laratza*. Ez dakigu benetan tokia egingo duten saio horiek, hasiberriak baitira lerro hauek idazteko orduan, baina behintzat, arriskatu gabe nekez asmatzen dela esan daiteke. Formula berriekin (kopiatuak badira ere, geurean berriak, behintzat) saiatzea ondo dago.

Formula arriskatu horietako batek bere bidea egin du dagoeneko. Bosgarren urtea da *Goenkale* gauero (eta goizero, eta arratsaldero, errepikapenen poderioz) daukaguna ETB1en. Arraldeko abenturatxoak hasi zirenean ume-kokkorak besterik ez ziren nerabeak dira oraingo denboraldiko protagonistetako batzuk. Milagarren kapitulua irail amaieran iritsi zitzaigun.

Goenkale programa ona delakoan nago. Kalitatezkoa, zentzurik sanoenean. Aktoreen kontratuen arabera bihurtzen da gidoia kiribildu ia ezinezkoetan, eta egia da halaber, batzuetan beti berdina dirudiela... Baina jarraitasun horrek zerbait adierazten du. Batez ere, ikusleak dituela, milaka euskaldunek jarraitzen dituztela *Goenkale*-ko pertsonaien ibilerak (askok, agian, astean 10 minutuz bakarrik, baina seguru aski horrekin nahikoa duzu Arraldeko gorabehera kostunbristak kontrolatzeko). Drama edo komedia gorena ez da izango, baina euskara naturalean egingdako produktu duin bat dugu hor. ♣

JAKiN

Tolosa hiribidea, 103-1.C
20018 DONOSTIA
Tel. 943.21.80.92
Fax. 943.21.82.07
jakin@jalgi.com